

551

408.9

U-58

24 APR 2010

Հիմա՞ լրացրի Ձեր գրքի խափադրովանքը:

400
2589-ԱՆ
11

Ա. Պ. ԱՆԴՐԵԵՎ

408.9
Ա-58 ա

ԷՍՊԵՐԱՆՏՈ

միջազգային լեզուն

ՆՐԱ ՆԵՐԿԱՆ, ԱՆՁԵԱԸ ԵՒ ԱՊԱԳԱՆ:

Նուիրած է լեզուի հեղինակին
Դ-ր Լ. ԶԱՄԷՆՅՈՑԻՆ:

Ռուսերէն բնագրից գրեյկիս հեղինակի բարեհաճ բոլ-
ստորիւնով բարգմանեց

Կ. Զ. Ա. Լ. Ա. Լ. Ե. Ա. Ն:

А. П. Андреев. ЭСПЕРАНТО. Учение на родном языке.
Его настоящее, прошлое и будущее. Перевод с русского
Н. Джалалова, 1922

БАКУ

Электронпечатня газ. „Баку”.
1913.

12 FEB 2013

551

Մըանից մի քառորդ դար առաջ,—իսկապէս 1887 թւականի յուլիսի 14-ին*) Վարշաւայի մէջ տեղի ունեցաւ շատ համեստ (արտաքին տեսակէտից) և շատ քչերից նկատուած մի անցք. Կելտների տպարանի մէջ, Նովօլիպցիէ փողոցում, լոյս տեսաւ մի փոքրիկ, 40 էրեսից բաղկացած, բռոշիւր այս վերնագրով. «Դ-ը Էսպերանտօ. Միջազգային լեզու. Յառաջաբան և լիակատար դասագիրք ուսանողի համար: Գինն է 15 կոպ.»: Մի ամիս յետոյ այդ բռոշիւրին հետեւեց նոյն տեղը տպագրուած բոլորովին նոյնանման մի այլ բռոշիւր, բայց ոչ այլ ևս ուսուերէն, այլ լեհերէն լեզուով, որովհետև նա նշանակուած էր լեհացիների համար:

Այն օրից անցկացաւ քառորդ դար: Դ-ը Էսպերանտօի համեստ բռոշիւրը աննկատելի չըմնաց: Նրա հանճարեղ գործը—նոր միջազգային լեզու,—ստանալով հեղինակի կեղծ անուան համաձայն, Էսպերանտօ անունը, տարածուեցաւ ամբողջ աշխարհիս երեսին: Խորհագոյն իդէանե-

*) «Universo», 1912 թ. kajero III, 169—170 էր.

ըից մէկը, որ երբ և իցէ ծնունդ էր մարդկային մաքի մէջ, գաղափարը՝ միացնել հողագնդի բոլոր ազգութիւնները ընդհանուր և ամենքին հասկանալի լեզուի միջոցով, — առաջին անգամը Բաբելոնեան աշտարակաշինութիւնից յետոյ ստացաւ արժանաւոր արտայայտութիւն, և աշխարհայանքին նրա բազմաթիւ ներկայացուցիչների, ամեն տեսակ ցեղերի, ազգութիւնների, ամենատարբեր դասակարգերի և կրթութեան խոնարհուեցան հեղինակի հանձարի առաջ: Բոլոր երկրների և ազգութիւնների միլիոնաւոր անձինք յարեցան էսպերանտիզմի շարժմանը և գուցէ հեռու չէ այն օրը, երբ ամենանշանաւոր պետութիւնները — աշխարհիս երեսին — ներմուծեն էսպերանտօ լեզուի դասաւանդութիւնը, որպէս պարտաւորական առարկայ: Եւ այդ օրը կըլինի մարդկութեան ամենափառահեղ հանդէսը, որովհետեւ այն ժամանակ չեն գտնուիլ իրար չհասկացող մարդիկ, չնայելով նրանց մայրական լեզուների զանազանութեանը, այն զանազանութեանը, որ այժմս գնում է նրանց համը մարդկանց կարգը:

Բայց մինչև չենք հասել այդ բարձր գաղափարին, աչքէ անցնինք էսպերանտիստների անցկացած ճանապարհը, հաշուենք այն, ինչ նրանք կատարել են յանուն իրանց ուղեցոյց կանանչագոյն աստղի, իսկ դրա հետ ի միասին ամենա-

կրճատ կերպով կանգնենք միջազգային լեզուի հարցի վերայ ընդհանրապէս և նրան լուծելու միջոցների վերայ մասնաւորապէս:

I.

ԿԱՐԵԻՈ՞Ր Է ԱՐԴԵՕՔ ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ԼԵԶՈՒՆ:

Տարօրինակ և ծաղրալի կը լինէր այդ հարցը ներկայ ժամանակը — այն ժամանակը, երբ աւելի և աւելի ուժեղ և լայն է տարածւում ազգերի համախմբումը: Նրանց քաղաքական, հասարակական և մտաւոր ասպարէզներում և ապացուցանում է մի ընդհանուր օժանդակ լեզուի կարևորութիւնը, որ կըհեռացնէր մեզանից մի շարք լեզուների ուսանելու անհրաժեշտութիւնը, այն էլ առանց յոյսի, միևնոյն ժամանակ, հասկանալի դառնալ բոլորին և հասկանալ նրանց լեզուները: Եթէ XIX դարում — շոգիի դարում — այդպիսի ընդհանուր միջազգային լեզուի կարիքը զգացւում էր խիստ և սուր կերպով, այս սկսեող XX դարում — էլէքտրականութեան, օդագնացութեան և լաւաղերձ հեռագրի դարում — նա դարձաւ որոշակի և ամենաանհրաժեշտ կարիք: Օրից օր ազգերին իրարուց զատող սահմանները աւելի և աւելի քայքայւում են: Երկաթուղիների և շոգենաւերի շնորհիւ մարդս մի քանի շաբաթուայ ընթացքում պտոյտ է կատարում ամբողջ հողագնդի շուրջը,

հեռագրների և հեռախոսների շնորհիւ, մարդկային միտքը կայծակի արագութիւնով հաղորդուում է քաղաքից քաղաք, երկրից երկիր: Իսկ երբ օդադնացութիւնը դարձնէ մարդու օդին իշխող, — բոլոր երկրային միջապատերը կը կործանուին ինքն իրանց... և կը մնայ միայն մի միջնապատ՝ սոսկալի ալլալեզութիւնը — բոլոր այն ազգերի մէջ, որ բնակում են հողագնդի վերայ, ալլալեզութիւն, որ ծանրանում է մարդկութեան վերայ, որպէս Աստուածային անէծք, որպէս տաժանելի պատիժ, որ զրուած է մեր նախահայրերի վերայ. իրանց՝ Աստծուն հաւասար համարելու համար:

Հօնդոնում 1911 թ. կայացաւ առաջին համաշխարհային «ցեղերի կօնգրէս», (ցեղերի համաժողով): Այդ համաժողովում ֆրանսիական սէնատոր Լաֆօնտէնը, միջազգային մատենագրական ճեմարանի դիրեկտորը և միջազգային հիմնարկութիւնների կենդրոնական բիւռօյի քարտուղարը, մի չափազանց հետաքրքիր զեկուցում արաւ: Այդ զեկուցման մէջ նա թուանշաններով և փաստերով ապացուցանում էր, որ չնայելով ազգայնութեան չափազանց բռնկման, որ նշմարելի է վերջին տասնեակ տարիներում, աշխարհըս միաժամանակ նկատելի և անյողդողդ կերպով վերաշինում է միջազգային ուղղութիւնով: Որպէս զանազան պետութիւնների նախաձեռ-

նութիւններով, նոյնպէս և առանձին մարդկանց ջանքով անընդհատ ծագում էին և ծագում են պէսպէս կամ մշտական, կամ ժամանակաւոր միջազգային կազմակերպութիւններ, մի սրոշ ժամանակամիջոցի կարիքը լրացնելու համար: Բաւական է ցոյց տալ այնպիսի միջապետական միախմբումները, ինչպէս են, համաշխարհային պօստային դաշնակցութիւնը*), հեռագրական և րադիօհեռագրական դաշնակցութիւնները, դաշնակցութիւն առևտրական ծանրութիւնները տեղափոխելու համար, դաշնակցութիւն երկաթուղային, միջազգային օրէնսդրող ծովային ազգանշանի կամ ուղղակի բազմաթիւ կազմակերպութիւններ, որ ստեղծւում են մասնաւոր մարդկանց նախադժով և որոնք բաւականացնում են մարդկային մարմնի և մտքի զանազան պահանջները: Այդ կերպ փորձի առաջին օրինակն էր խաղաղութեան կօնգրէսը, որ կոչուեցաւ Հօնդոն 1843 թ., իսկ այդ ժամանակից մինչև 1910 թ. կայացել են 2000-ից աւելի միջազգային նիստեր և ժողովներ (նրանցից 800-ը վերջին տասնեակում) և հիմնուել են 250 մշտական համախումբութիւններ, որոնք ձգտում են իմաստասիրել համաշխարհային նշանակութիւն ունեցող խնդիրներ:

*) Այժումս այդ դաշնակցութեանը չեն յարել միայն Աւղանստանը և Բելուջիստանը:

Եթէ վեր տունենք օրինակ. արդիւնաբերութեան և շրջանառութեան լայնատարած շրջանը ապրանքների համար, մենք այդտեղ կը տեսնենք՝ մի կողմից մի ամբողջ կարգ միջազգային տրեստների (մրցաշինջ ընկերութիւններ), կարտելներ ձեռնարկող—արհեստաւորների մէջ. իսկ միւս կողմից աւելի և աւելի ուժեղացող աշխատաւոր դասի համախմբումը, նա համախմբում է ինչպէս իրանց ազգային շրջանում, նոյնպէս և նրանից դուրս: Ներկայումս հաշւում են արդէն 30-ից աւելի միջազգային աշխատաւորների ֆեդերացիաներ (դաշնակցութիւններ) ամեն տեսակ մասնագէտների և այդ բոլոր ֆեդերացիաները միախմբում են «ազգային վերահսկող ժողովներ» միջազգային սեկրետարիատի միջոցով: Այդ սինդիկատների անդամների թիւը 19 երկրներում Եւրոպայի և Ամերիքայի մէջ հասնում է արդէն 10 միլիոնի... Այդ շարժումը այնքան ուժեղ է, որ 1890 թ. Վիլհելմ կայսրը հարկաւոր համարեց կոչել առաջին «միջազգային կոնգրէս աշխատաւորաց աշխատանքը կանոնաւորելու համար», իսկ այնուհետև հիմնուեցաւ Բազէլում «միջազգային միութիւն աշխատաւորների օրինական ինքնապաշտպանութեան համար», զորան կից «միջազգային աշխատաւորների Բիւրօ (գրասենեակ)»: Այդ համախմբումներին պէտք է աւելացնել և կօօպերատիւ (ընկերակցական) հիմ-

նարկութիւնները, որոնց շարքում անուանենք «միջազգէա կօօպերատիւ լիգան» (դաշն), միջազգային կօնֆեդերացիան, կօնֆեդերացիան հողագործական ընկերութիւնների» և նոյնպէս «միջազգային ճեմարան (ինստիտուտ) միջին դասակարգին վերաբերեալ խնդիրները իմաստասիրելու համար» և «միջազգային մշտական կոմիտետ աժանագին բնակարանների»:

Եթէ մենք մի կողմը թողնենք բոլոր միջանկեալ հիմնարկութիւնները և անցնենք մարդկային մտքի ասպարէզը, այստեղ էլ մենք չենք գտնիլ մաքուր և գործադրական գիտութիւնների ոչ մի ասպարէզ, որը չկարօտէր և չգիմէր իւր ներկայացուցիչների միջազգային ժողովներին: Այսպէս աստղաբաշխութիւնը ունի «միջազգային կոմիտետ երկնքի մակարթակը կազմելու համար. (նրա կազմի մէջ մտնում են 19 աստղաբաշխական դիտարաններ): Բնագիտութեան ասպարէզում հիմնադրուած է 1900 թ. «մշտական միջազգային մասնախումբ ժամանակը չափելու համար», այնուհետև «միջազգային կօնֆերենցիա առաջին միջօրէականը ընտրելու համար», մասնագիտական մասնախմբեր, էլէքտրական, լոյսաչափական և այլ միաւորներ: Գիւլօգիայի և մետեօլոգիայի ասպարէզներում, ի բաց առած բազմաթիւ կօնգրէսները, կարելի է մատնանիշ լինել այնպիսի մշտական հիմնարկութիւնների վե-

րայ, ինչպէս «միջազգային սառցադաշտերը իմաստասիրելու ընկերութիւն», «ինստիտուտ հրաբուխները իմաստասիրելու համար», «մետեօրոլիքական կոմիտեա», որ գործում է սկսած 1873 թուականից և հիմնարկել է զանազան մասնագիտական մասնագիտողներ և այլք: Բնական գիտութիւնները լոյս աշխարհ հանեցին բազմաթիւ կօնգրէսներ և ընկերութիւններ բոլոր երկրների և ազգութիւնների մասնագէտներից: Բուսագէտները, օրինակ, կազմակերպել են «միջազգային բուսաբանների ընկերութիւն»: Կենդանաբանութեան վերաբերեալ կօնգրէսները սկսուեցան 1889 թ. և կարողացան ներմուծել միատեսակ կանոններ տեսակների և ձևերի զանազանութեան: Բնախօսները ունին երկու միջազգային լաբօրատորիաներ (աշխատանոցներ) „Institut Marey“ և „Mont-rose“ լաբօրատորիան: Սնատօմները և քիմիագէտները ունին իրանց միջազգային միութիւնները: Եւ կազմակերպելով այդ բոլոր հիմնարկութիւնները առանձնապէս, ամենահոշակաւոր աշխարհի իմաստագէտները ստեղծեցին. «Ակադեմիաների միջազգային դաշնակցութիւն, որը ցոյց է տալիս իւր օգնութիւնը կամ հովանաւորութիւնը այնիպիսի ինքնուրոյն հիմնարկութիւններին, ինչպէս Institut Marey կամ այնպիսի համաշխարհային ձեռնարկութիւններին, ինչպէս ցուցակ գիտնական հրատարակութիւն-

ների, Լիյոնիցի շարադրութիւնների նորագոյն ընծայութիւնը և այլն:

Ես չեմ հետևելու այլևս Լաֆոնտէնի հետաքրքիր զեկուցմանը, որը ցոյց է տալիս քայլ առ քայլ ազգերի և մասնագէտների համախմբումը բժշկականութեան, տեխնալոգիայի հողագործութեան, իրաւաբանական գիտութիւնների, պացիֆիզմի (խաղաղասիրութեան), արուեստագիտութեան, հաւատաբանութեան, մանկավարժութեան, սօցիալոգիայի, վիճակագրութեան, ցուցահանդէսական գործի, սպօրտի (ցիկլիզմ, տուրիզմ, աւտօմոբիլիզմ, օտագնացութիւն, մարբիզմ, աւտօմոբիլիզմ, օտագնացութիւն, մարմնամարզութիւն և այլն) լրագրական գործի և այլն և այլն: Սակայն ես չեմ կարող չլիշել այստեղ նրա վերջաբանը. «Այդպէս է, ասում է նա, միջազգային, միջնադաւանական, մէջցեղական մարդկանց կատարած աշխատութիւնը: Նրանց համար այլևս գոյութիւն չունին տէրութիւնների սահմանագծեր, նրանց համար աշխարհ-մի ընդհանուր կայսրութիւն է, որի անդամներն են նրանք: Բայց և այնպէս նրանք էլ որոշակի չեն հասկանում մշտապէս, թէ նրանք համախմբուած աշխատում են՝ մի ընդհանուր միջազգային կեանք ստեղծելու: Այդ զգացմունքը արգնացնելու և նրան մարմնացնելու համար կազմակերպուած է «կենսոնական բիւռօն միջազգային ասսօցիացիների», որը կը տանէ մարդ-

կուլթիւնը դէպի աւելի և աւելի մեծ համերաշխութիւն և աւելի համերաշխ աշխատակցութիւն կեանքի ամեն մի ասպարէզում, նրա հիմնադրողները շեշտում են, որ մարդկային գիտակցութեան ենթակայ ամեն մի ասպարէզին կից գոյութիւն ունին ընդհանուր շահեր, որոնք պէտք է իմաստասիրուեն խմբովին՝ տեղեակ և գիտնական մարդկանց կողմից: Այս պատճառով գոյութիւն ստացաւ առաջին «միջազգային ընկերութիւնների համաշխարհային կոնգրեսը», նա իմաստասիրեց բազմաթիւ համապատասխանող հարցեր (և ի միջի այլոց այդ միջազգային դաշնակցութիւններին և միութիւններին հարկաւոր լեզուի հարցը): այդպիսի կոնգրէսների վերաբերութեամբ «միջազգային ասօցիացիաների կենտրոնական բիւռօն» ներկայանում է մշտապէս գործադիր գործօն: Այդպիսով կազմուեցաւ մի կենտրոն, որի շուրջը կարող են համախմբուիլ բոլոր միջազգային կազմակերպութիւնները: Որպէս ազատ կամքի և համերաշխ աշխատակցութեան պտուղ նա ներկայանում է ամենաճարտարախօս նշանակ և ամենազգայուն ցուցիչ մարդկութեան համախմբման*):

*) Տե՛ս №№ 117 և 118, «Esperanto» ամսագրի մէջ (ժենեւով 20 Փետր., 5 Մարտի 1912 թ.), ուր սենատօր Լաֆօնտինի այդ զեկուցումը զրած է էսպերանտերէն:

Իսկ մարդկութեան այդպիսի շարունակ բարգաւաճող համախմբման շրջանում հնարաւոր է արդեօք մնալ, այժմումս գոյութիւն ունեցող, ազգերի այլալեզուութեան մէջ, հնարաւոր է արդեօք չզգալ այն չինական պատերի կորստաբերութիւնը, որ զանազան լեզուների կերպարանութիւնը, որ զանազան լեզուների մէջ, քով—ամուր կանգնած են ազգութիւնների մէջ, ստեղծելով նրանց շրջանում փոխադարձ մէկը միւսին անհասկանալի և փոխադարձ ատելութեան խորխորատ:

Ամբողջ մարդկութեան օգտին անհրաժեշտ է ընդունել մի ընդհանուր բոլորի համար օժանդակ լեզու, որը ամեն մի անհատի համար գոյութիւն ունենալով, նրա մայրենի լեզուին կից, մատակարար էր նրան հեշտ հնարաւորութիւն, կարիք զգալիս, յարաբերութեան մէջ մտնել մնացեալ ազգութիւնների և ցեղերի հետ:

II.

Ո՞ր Լեզուին ՊէՏՔ է Լինի ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ:

Դառնալով դէպի այն հարցը, թէ ո՞ր լեզուն պէտք է վեր առնել, որպէս միջազգային, մենք բնականապէս պէտք է կանգ առնենք երեք վեճիւններից մէկի առաջ.

ա) կամ վեր առնել դժուար համար մեռած լեզուներից մէկը.

բ) կամ վեր առնել այժմեան ազգային լեզուներից մէկը.

գ) և կամ վերջապէս, ընտրել մի արհեստական լեզու:

Քննենք կարգով այդ հարցերի իւրաքանչիւրը առանձին:

1) Մեռած լեզուի ընտրութիւնը:

Այդպիսի լեզուներ երկուս են՝ յունարէն և լատիններէն: Մնացեալների մասին չարժէ, ի հարկէ, խօսել: Սակայն և այդ երկու լեզուներից յունարէնի վերայ չի կանգ առնի ոչ մի լուրջ իմաստագէտ: Մնում է, ուրեմն միմիայն լատիններէն լեզուն, որը արդէն միջին դարերում մօտաւորապէս միջազգային լեզուի դեր էր կատարում:

Հարցը այդ կերպ լուծելու կողմնակիցներ կան և այժմ: Կարելի է մինչև անգամ ցոյց տալ լրագիրներ, որոնք լատիններէն լեզուն, որպէս՝ օժանդակ լեզու միջազգային յարաբերութեան, իրանց պաշտպանութեան տակ էին առնում: Այդպիսիներ են՝ Միացեալ Նահանգներում մի ժամանակ լոյս տեսնող «Praeco latinus» (լատինական համբաւաբերը), որ տպագրում էր լատիններէն՝ ոչ միայն լուրջ յօդուածներ, այլ և յայտարարութիւններ երկաթի վաճառման և կորած շան մասին և նրա մրցակից «Vox-urbis»,

որ հրատարակում էր Հռովմում և լոյս էր ընծայում մի ժամանակ շարադներ (հանելուկներ)՝ Լեոն XIII փափի երեխայական հասակի պտուղը:

Բայց և այնպէս լրջօրէն խօսել հարցի այդ կերպ լուծման մասին հազիւ թէ կարելի բան է:

Եւ իրաւի, ով մեզանից չգիտէ, ինչպիսի ահագին աշխատանք արժէ գիմնադիտներին եօթնամեայ պայքարը լատին քերականութեան դէմ և որքան աննշան հետեանքի են հասնում նրանք գիմնադիական դասընթացը աւարտելուց յետոյ: Իսկ միջազգային լեզուն պէտք է լինի ամենքին մատչելի և որքան կարելի է գիւրդին:

Միւս կողմից, որպէս մեռեալ լեզու, որպէս մի լեզու, որ արդէն շատ դարեր ընդհատել է իւր առաջընթացութիւնը, լատինական լեզուն բոլորովին անընդունակ է արտայայտելու այն հասկացողութիւնները, որոնք մտել են կեանքի մէջ Հռովմէական կայսրութեան անկումից յետոյ: Իսկ այդպիսի հասկացողութիւնները անթիւ անհամար են: Վեր առնենք օրինակ. այսպիսի սովորական մի նախադասութիւն. «ես հանեցի թաշկինակը իմ բրիւկի գրպանից»։ Ընդհանրապէս նրան թարգմանել լատիններէն: Չէ՞ որ հռովմայցիները ոչ թաշկինակ ունէին, ոչ գրպան և ոչ իսկ բրիւկ... Արդէն ի՞նչ ասել այլ ևս այն անթիւ հասկացողութիւնների մասին, որ գտնւում են գիտութեանց և արուեստների մէջ, որոնց

մենք իւրայնացրել ենք, մարսել ենք, բայց որոնց մասին հին Հռովմը չունէր լիովին ոչ մի հասկացողութիւն: Հարկաւոր կըլինէր նոր բառեր հնարել, նմանեցնելով նրանց հնադարեան անուններին և հետևաբար կազմել մի ամբողջ նոր բառարան, որ ոչ մի նմանութիւն չէր կարող ունենալ Յիցերոնի և Վիրգիլոսի լեզուին:

2) Որ եւ է նոր լեզուներից մէկի ընտրութիւնը:

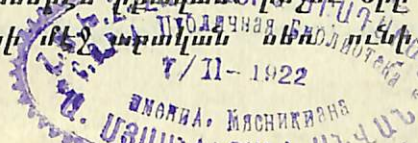
Այս ուղղութիւնով նոյնպէս լեզուի հարցը անհնար է լուծել զրականապէս:

Երկու գլխաւոր պատճառ կայ:

Առաջինը մեծ պետութիւններից ոչ մէկը չի համաձայնիր յօժարակամ ընդունել մի այլ մեծ պետութեան լեզուն, որպէս միջազգային և պարտաւորական, որովհետեւ այդ կը տար վերջինիս ամենամեծ օգուտներ և ահագին առաւելութիւն միւս պետութիւնների հանդէպ: Իսկ ընտրել մի փոքր տէրութեան լեզու անմիտ բան կը լինէր, որովհետեւ հարկաւոր կը լինէր, ամենքին էլ սովորել այդ լեզուն, իսկ աշխարհն այդ կողմից բոլորովին պատրաստուած չէ ընդունելու մի որ և է այլ լեզու: Ինչպէս փոքր իշատէ, պատրաստուած են գործադրելու գերմանական, ֆրանսիական կամ անգլիական լեզուները:

Երկրորդը այժմեան լեզուներից իւրաքանչիւրի իմաստասիրութիւնը, քանի որ այդ լեզու-

ները կազմուել են պատմական ճանապարհով, կամայականութեան և պատահականութեան ճանապարհով, նրանք չեն ենթարկուած եղել ոչ մի լոգիքական կանոնի, լիքն են անթիւ հաւաքաբանութիւններով ու բացառութիւններով և չափազանց դժուար են սովորելու համար: Արդեօք շատ են մեր մէջ այնպիսի բանիմաց մարդիկ, որոնք կարողանային պարծենալ ֆրանսերէն լեզուի հիմնաւոր գիտակցութիւնով, եթէ նրանք չեն ունեցել բարեյաջող դէպք՝ երեսայական հասակում ունենալ գովէրներներ կամ գովերներ անտկաներ, իսկ այնուհետեւ հասակներն առած, չեն աւարտել իրանց կրթութիւնը այդ կողմից Ֆրանսիայում: Իսկ առանց այդ միջոցի ոչինչ ուսումնարաններ և աւելի ևս ոչինչ ձեռնարկներ չեն տար լեզուի հիմնաւոր ուսումը և եթէ տան, դա կը լինի միայն լոկ տեօրետիքական գիտութիւն: Եւ յիշուի, ինչպէս յաղթել, օրինակ. գոյական անունների սեռերը ֆրանսերէն կամ գերմաներէն լեզուների մէջ, երբ բացակայում են այստեղ որ և է կանոններ և բոլորը հարկաւոր է անգիր անել: Ինչո՞ւ, օրինակ, տան անունը ռուսերէն արական սեռի է, ֆրանսերէն իգական և գերմաներէն չեզօք. ինչո՞ւ սեղանը ռուսերէն և գերմաներէն լեզուներով արական սեռի է, իսկ ֆրանսերէն իգական սեռի: Ինչո՞ւ, որը այդ բոլոր լեզուների մէջ արական սեռի տեղի, ինչո՞ւ,

վերջապէս գերմաներէն լեզուի մէջ կին մարդը
չեղօք սեռի է և այն էլ իւր կեանքի բոլոր փո-
փոխութիւններէ մէջ (das Weib, das Fraulein,
das Mädchen): Այս բոլորը այնպիսի հարցեր են,
որոնց կարող չէ լուծել ոչ մի իմաստագէտ:
Միայն մի պատասխան կարող է լինել. «այդ-
այդպէս է ընդունուած. վերջացաւ գնաց»... Իսկ
վեր առէք բայերի վերջաւորութիւնների հարցը
աշխարհիս չորս գլխաւոր լեզուների մէջ. ռու-
սերէնի մէջ նրա թիւը 157 է, գերմաներէնի
մէջ 364, անգլիերէնի մէջ 651, իսկ ֆրանսե-
րէնի մէջ 2265... Իրաւի դժուար չէ մտած-
մունքի մէջ ընկնել, լուծելիս այն հարցը, թէ ո՞ր
լեզուն պէտք է ընտրել, որպէս միջազգային:

Քերականութեան տեսակէտից այդ բոլոր
լեզուներից ամենահեշտն է, անշուշտ, անգլիե-
րէն լեզուն, որը ի միջի այլոց ազատ է գոյա-
կան անունների սեռերից: Բայց ով որ, գոնեա,
քիչ թէ շատ պարապել է այդ լեզուով գիտէ, որ
այդ լեզուի արտասանութիւնը վերջին աստիճա-
նի դժուար է: Լայն հեղինակութիւն ունեցող
Նուարի անգլիերէն լեզուի ձեռնարկի մէջ, 14
երես մանր տառերով տպած, նուիրուած են
արտասանութեան կանոններին և շեշտներին, սա-
կայն այդ կանոնները չեն անփոփոխ բոլորովին
ամեն ինչ և ամենայնուայն այն կըլինի, որ
դուք նրանց հաւատ չ'ընծայելով, բառարանի մի-

ջոցով կամ ուսուցչի օգնութիւնով սովորէք ա-
ռանձին ամեն մի բառի արտասանութիւնը: Որ-
պէս կատակ ասում են, թէ անգլիերէն գրուած
է «կոստանդինօպոլիս», իսկ կարդացում է
«Երուսաղէմ»... և այդ կատակը հեռու չէ ճշ-
մարտութիւնից: Ահա, օրինակ. Psyche բառը—
(մեծ հայելի ոտքերի վերայ) կարդացում է
«սայկի», իսկ պսիխատրիա—psychiatry—կար-
դացում է «սայկայէտրի», զինուոր—soldier—
կարդացում է «սօօլջեր», իսկ նրա մեծաւորը,
գնդապետը, kolonel—անուանում է «կեօրնել»:
արդեօք ռրտեղից ներս մտան այստեղ առաջին
բառի մէջ «ջ», իսկ երկրորդի մէջ «ր»—յայտ-
նի է միայն պ.պ. լեզուագէտներին, իսկ հասա-
րակ մահկանացուներին մնում է միայն հնազան-
դուել և անգիր անել ամբողջ բառարանը:

Բայց ֆրանսերէն լեզուն էլ ուղղագրու-
թեան եղանակով հեռու չէ մնացել անգլիական
արտասանութիւնից: Հետեւեալ պատմական տե-
ղեկութիւնը կարող է գեղեցիկ պատկերի տեղ
ծառայել:

Մի անգամ Նապօլէօն երրորդի մօտ, ե-
րեկոյթի ժամանակ, գտնուում էին մի քա-
նի ակադեմիկոսներ, խօսակցութիւնը կանգ-
նեցաւ քերականութեան դժուարութեան վերայ
և ակադեմիկոս Մերիմէն առաջարկեց փորձ ա-
նել. թելադրել ներկայ գտնուողներին մի երես

մի ինչ որ ֆրանսիական կլասսիկի հեղինակութիւնից: Կայսրը և կայսրուհին, Նեպոլեոն, համաձայնեցան մասնակցել այդ փորձին: Բայց երբ աւարտեցին թելադրութիւնը, դուրս եկաւ, որ կայսրը, մի քանի լուրջ պատմական շարադրութիւնների հեղինակը, 35 սխալ էր արել, իսկ կայսրուհի Նեպոլեոն, իւր ժամանակի ամենալուսաւոր կինը, 50 սխալ էր արել...

Վեր առէք և այդ բոլոր լեզուների իդիոտիզմները (ինքնուրոյն դարձուածքները), առանց նրանց գիտնալու ոչ ոքի չէ կարելի լեզուն տիրապետող ճանաչել... Վեր առէք բայերի գործածութիւնը ֆրանսերէն և գերմաներէն լեզուների մէջ. ֆրանսերէն լեզուն միայն անցեալի համար ունի հինգ ժամանակ և հարկաւոր են երկար տարիներ, որ գործնականապէս հնար լինի կատարելապէս յաղթել այդ բոլոր ժամանակների նրբութիւնները և նրանց զանազանութիւնները: Գերմաներէն լեզուի մէջ երեք ժամանակ կան միայն, բայց և այնպէս. մի ուսուցիչ նրանց զանազանութիւնները իւր աշակերտներին պարզելու համար, պէտք է ներկայացնէր հետեւեալ համեմատութիւնը. imperfectum—այդ. «մեռաւ, բայց դեռ շնչում է», perfectum—«մեռաւ և չէ շնչում», իսկ plusquaperfectum—«մեռաւ, չէ շնչում և թաղուած է գետնի մէջ»... Իսկ ֆրանսերէն անցեալ հինգ ժամանակների համար,

իհարկէ, այդ դարսողութիւնն էլ բաւական չէ...

Շատ և շատ կարելի էր դեռ խօսել օտար լեզուները սովորելու գիտարութիւնների մասին: Բայց, ի հարկէ, մեր լսածն էլ բաւական է, որովհետեւ արդեօք համ մեզանից սեփական փորձով յայտնի չէ, թէ որքան ժամանակ պէտք է վատնել և որքան աշխատանք, մինչև անգամ նրա համար, որ կարողանանք օտար լեզուով à livre ouvert կարդալ մեր ցանկացած գիրքը: Իսկ ուղղադրութեան և ազատ խօսակցութեան մասին չարժէ և խօսել:

Սրանից արդէն պարզ է, որ նման լատիներէն լեզուի, կենդանի լեզուներից ոչ մէկը չէ կարող և երբեք չի ընտրուի որպէս միջազգային լեզու:

3) Մի որ եւ է արուեստական լեզուի ընտրութիւնը:

Սակայն, եթէ ոչ մեռեալ և ոչ կենդանի ազգային լեզուները պիտանի չեն յիշեալ նպատակի համար, ուրեմն բնականապէս մնում է միայն մի ճանապարհ. որպէս միջազգային լեզու մի որ և է արուեստական լեզու գտնել:

Արուեստական լեզու ստեղծելու միտքը— շատ հին միտք է: Նրան կազմելու գործում աշ-

խատել են բազմաթիւ մեծ հռչակներ, որոնց շարքում կարելի է անուանել այնպիսի անուններ, ինչպէս. Բէկօն Վերուլամեցի, Դեկարտ, Պասկալ, Լեյբնից, Վոլտեր, Մօնտեսկիէ, Դեբրօսսէ, Կօնդիլյեակ, Դիդրօ, Ամպեր, Վօլտեյ, իսկ մեզ աւելի մօտ ժամանակը, այնպիսի լեզուագէտներ, ինչպէս Բիւրնուֆ և Յակովբ Գրիմմ: Վերջապէս կայ և մի ամենամեծ հեղինակաւոր անձն լեզուագիտական ասպարէզում և միևնոյն ժամանակ մեր օրերում, որը անպայման համակիր էր. կարելի և ցանկալի էր համարում արուեստական լեզու հնարելու գործը,— դա Մակս Միլլերն է:

Մեծ փիլիսոփայ Դեկարտը դեռ 1629 թ. ասում էր իւր ընկեր Մերսեննին. «Ես կարծում եմ, որ կարելի էր կազմել համաշխարհային արմատներ և գրաւոր նշաններ, որոնց սովորելը կը պահանջէր ամենակարճ ժամանակ»: Մի ուրիշ 17-րդ դարի մեծ իմաստասէր Լեյբնիցը 'ի լոյս ընծայեց իւր բռօշիւրը «Պագիրգրաֆիա կամ արուեստ մարդուս հասկանալի անել իրան՝ գրաւոր նշանների օգնութիւնով, որոնք ընդհանուր են աշխարհիս բոլոր ազգերին, չնայելով նրանց լեզուների զանազանութեանը, միայն թէ գիտնան այդ բոլորի համար ընդհանուր նշանները»: Սակայն գործնականապէս նրան չըյաջողեցաւ իրագործել այդ միտքը... Լեյբնեցին

հետեցին մի ամբողջ շարք փորձեր նոյն կարգի, սկսած լուրջ փորձերից, արժանի լիուրի ուշադրութեան, մինչև կօմիքականները, որոնք կարող են միայն ժպիտ պատճառել: Նրանց ի հարկէ ես ցոյց տալու չեմ, կը յիշեցնեմ միայն, որ այդպիսի փորձերի թիւը վերջին երկու դարեայդպիսի փորձերի թիւը վերջին երկու դարեայ շրջանում հասնում է մինչև հարիւր յիսունի: Եւ չնայելով նրանց անյաջողութեանը, հռչակաւոր Մաքս Միլլերը կարծիք յայտնեց, որ արուեստական միջազգային լեզու ստեղծելու միտքը իրագործելի է և աւելացրեց դրան. «Ես պնդում եմ, որ այդպիսի արուեստական լեզուն կարող է եմ, որ աշխարհի արուեստական լեզուն կարող է լինել չափազանց աւելի կանոնաւոր, աւելի կատարելագործուած և աւելի հեշտ սովորելու համար, քան թէ որ և է բնական ազգային լեզուները մէկը»*):

Իսկ եթէ այնուամենայնիւ դրա հանդէպը

*) Լեյբնիցի համալսարանի յայտնի պրօֆեսոր Վիլ. Օստուալդը իւր գեկուցման մէջ (Միւնխենում) միջազգային լեզուի վերաբերութեամբ յայտնեց իւր կարծիքը, թէ նրա համար ամենափոքր կարծիքի տեսակէտով, միջազգային լեզու ստեղծելու հնարաւորութեան մասին և նոյնպէս այն հարցի մասին, թէ գիտական, փիլիսոփայական, բացիօնալ (կանոնաւոր կերպիւ մշակած լեզուն) նոյն չափով կարող է գերազանցել որ և է մի բնական լեզուի, որ չափով աւտօմորիւր գերազանցում է ոտով գնացողին...

ցոյց տան, թէ արուեստական լեզուի գիւտը գեռ
չէ ապահովում նրա գործածութիւնը ընդհան-
րացնելու և մինչև իսկ կարծիքի տակ է նրա
կենսունակութիւնը, դրա գէժ մենք կարող ենք
պատասխանել, թէ ազգերը ընդունել են շատ
այդպիսի միջազգային լեզուներ և նրանք վա-
ղուց է գործածական են և փառաւոր կերպով:
Այդ կարգին են պատկանում օրինակ, երաժըշ-
տական նոտաների լեզուն, արաբական թուա-
նշանները, ալգերայական նշանները, հեռագրա-
կան նշանները, քիմիական ֆորմուլաները, ծո-
վային ազդանշանները և այլն: Այդ բոլորը ի՞նչ
են, եթէ ոչ միջազգային լեզուներ: Այստեղ զա-
նազանութիւնը աւելի քանակական է, քան թէ
որակական, որովհետև մեր ցոյց տուած սխտե-
մաները ընդգրկում են միայն սրոշ կարգի հաս-
կացողութիւններ և երևոյթներ, իսկ միջազգա-
յին լեզուն պէտք է ընդգրկէ և հնարաւորու-
թիւն գոյացնէ արտայայտելու, ինչպէս գրաւոր,
նոյնպէս և բերանացի լեզուով ամեն տեսակ մարդ-
կային իրէաներ:

4) Գոյութիւն ունեցող արուեստական լեզու- ներ:

Այդպիսի լեզուներ կարելի է անուանել ե-
րեքը. Վոլեապիւկ, էսպերանտո և Իդօ: Սակայն

նրանցից վերջինը, իբրև թէ «կատարելագործած
էսպերանտո է»: Նրա մասին ես մի քանի խօսք
կ'ասեմ այս յօդուածի վերջը:

Առաջին տեղը պէտք է դնել ժամանակա-
գրական կարգով Վոլեապիւկը: Այդ լեզուի հե-
ղինակն է գերմանացի պատուօր Իօհան Մարտին
Շլեյեր (1831—1912 թ.թ.), որ գոռոզ միտք
յղացաւ իւր մէջ ստեղծել համաշխարհային լե-
զու և 1878 թ. հանդէս ելաւ իւր համաշխար-
հային այբուբենով, կազմուած 28 տառից: Իսկ
1880 թուականին նա լոյս ընծայեց և իւր քե-
րականութիւնը այսպիսի գոռոզ լոգունգով:

«Մի մարդկութեանը և մի լեզուն»:

«Մի գրութեանը և մի գիր»:

Արդէն այդ պահանջկոտութեան մէջ թագ-
նուած էր նրա անյաջողութեան խմորը. ոչ մի
ժամանակ ազգութիւնները չեն հրաժարուի իւ-
րեանց մայրենի լեզուից. և եթէ մինչև անգամ
այդ իրագործուէր, իսկոյն և եթ կը սկսուէր վե-
րադարձ շարժումը, ջոկ ջոկ ազգութիւնները կը
սկսէին ձևափոխել «համաշխարհային» լեզուն ի-
րանց քմացը համաձայն և կ'առաջանար նոր Բա-
բելոնական աշտարակաշինութիւն: Բացի այդ
Վոլեապիւկի մէջ ամփոփուած էր այնքան կա-
մայական կամ անյաջող դարսողութիւններ, որ
սպասել լուրջ և երկարատև յաջողութիւն այդ
լեզուից անհնար էր:

Արդէն այբուբենի մէջ «Նոկ ազգութիւններ» յարմարութեան համար» թոյլ էին տրուած, այսպէս ասած, կրկնակի տառեր (թւով 6), որոնք նշանաւոր չափով դժուարացնում էին արտասանութիւնը: Այնուհետեւ, եթէ լեզուի քերականութիւնը, իրաւի, դիւրին էր, նրա բառարանը դրա փոխարէն կամայական և դժուարին էր արտասանութեան համար և դժուար ըմբռնելի յիշողութեան համար, և մի քանի ժամանակակիցների վկայութիւնով ոչ ոք բացի հեղինակը չէր կարող խօսել այդ լեզուով, եթէ չդիմէր շարունակ բառարանի օգնութեանը, իսկ Վոլեպյուկի հանդէսների խմբագիրները տեղեկատու են ձեռքերից չէին բաց թողնում: Բաւական է առջ բերել երկու-երեք օրինակ, որ ապացուցուի այդ «համաշխարհային» լեզուի անկենդան ծնունդը:

Իւր բառարանին հիմք վեր առնելով անգլիական լեզուն (զանազան նպատակներով) նա այնչափ ծովոնց նրա արմատները և ներկայացրեց իւր հետևողներին մի անհնարին բան: Օրինակ. նոյն իսկ իւր լեզուի անունը «Volapük» նա կազմեց երկու անգլիական բառերից «World» և «Speak» («աշխարհ» և «խօսել») այդ պատճառով «Volapük» նշանակում է «համաշխարհային լեզու»: Կամ օրինակ Ամերիքայի անունը կազմելու համար նա դուրս գցեց այդ բառի

սկզբնական A տառը, երկրորդ հետևեալ mer վանկի մէջ ձևափոխեց r տառը, (որպէս թէ անարտասանելի չինացիների համար և այդ պատճառով ի բաց առնելու) l-ի և երրորդը աւելացրեց վերջումը «op», որը ընդունել էր նա ցամաքները ցոյց տալու համար առհասարակ: Այսպէս կազմուեցաւ Ամերիքայի անունը «Melop»: Նոյնպէս նա կազմեց աշխարհիս միւս մասերի անունները. «Julop» (Եւրոպայ), «Silop» (Ասիա), «Fikop» (Աֆրիքայ), «Tapop» (Աւստրալիա): Նոյնպէս և ծոված են չճանաչելու չափ տէրութիւնների անունները. Ռուսիան դարձաւ «Lü-san», Ֆրանսիան «Flent», Աւստրիան — «Los-takin», Պորտուգալիան — «Bodugän», բայց Գերմանիայի համար նա հակառակ վերելք յիշած (ի պատիւ Զինաստանի) դուրս նետելու տեղը «r» տառը պահպանեց (երեւի ազգասիրական զգացմունքով), և ստացաւ «Germän», ինչպէս և պահպանեց այդ տառը մի քանի ուրիշ խօսքերի մէջ... անաւամիսների անունները կարգով Junul (Balul), Febul (Felul), Märul (Kilul), Apul (Folul), Mayul, Junul (Malul), Julul (Yelul), Gustul (Iölul), Setul (Zulul), Otul (Balsul) Novul, Dekul.

Ի՞նչ կայ այստեղ ընդհանուր եւրոպական ազգերի մէջ գոյութիւն ունեցող ամիսների անունների հետ: Եւ ինչո՞ւ արդեօք նրանց մեծա-

մասնութիւնը ունի երկ-երկու անուն, իսկ ֆնացածները անպատուած են և միայն մի անուն են կրում:

Իսկ որպէս զի աւելի հաստատուի Վօլեապիւկի այդ խորթութիւնը, գոյութիւն ունեցող, եւրոպական լեզուներից և սրանից ծագող չափազանց դժուարութիւնը այդ լեզուի բառերը սովորելու համար, այստեղ առաջ կը բերեմ «Հայր մեր» ազօթքի սկիզբը:

«Fax obsik, kel binom in sul, sanosöb olik mem, kömosöd olike regam, binosöd olik vil as po sil e po tal. Yede liki bodi obsik, givol obse tudel e ofogivol obse sins obsik as fogivobs bligese obsik» և այլն:

Ինչպէս ընթերցողը կարող է տեսնել, ոչ մի բառ չկայ, որ նման լինի, որքան և իցէ, գոյութիւն ունեցող հնդկա-եւրոպական լեզուներին...

Սակայն այն ժամանակները միջազգային լեզուի կարիքը այնքան էր արդէն հասունացել, որ մինչև իսկ այդ ծայրայեղ անյաջող լեզուն գրաւեց դէպի իրան բազմաթիւ հետևողներ, առաւել ևս Գերմանիայում: Շատ լրագիրներ գետեղում էին. համակրական յօդուածներ և այդ լեզուով գրած վարժութիւններ: Պարիզում, Բօր-դոյում, Վեննայում, Մադրիդում և շատ ուրիշ եւրոպական քաղաքներում, Ամերիքայում Վօ-

լեապիւկը դասաւանդւում էր զանազան ուսումնարանների մէջ (մինչև անգամ համալսարաններում). 1888 թ. լոյս էր տեսնում այդ լեզուով մինչև տասը ամսադիր և նրանցից մէկը Չինաստանում և մէկը Բեյրութում: Իտալիայում իշխանութիւնը հրամայեց բոլոր պօստ-հեռագրութեան ծառայողներին սովորել Վօլեապիւկը 1884, 1885 և 1889 թուականներին կազմակերպուեցին միջազգային վօլեապիւկիստների կօնքերէսներ... Սակայն... ահա այստեղ պարզուեցան այդ լեզուի բոլոր սլակասութիւնները—քաղցրահնչունութեան բացակայութիւնը և ծայրայեղ ինքնազատութիւնը բառերի արմատները կազմելու: Բաւական է ասել, որ ինչպէս առաջ էլ ես յիշեցի, համարեա, ինչպէս երևաց, անհնարին է արձակ խօսակցութիւնը, բայց չէ՞ որ դա առաջին նպատակն է «միջազգային լեզու» կազմելու համար: Բնականաբար շատ հետևողներ սկսեցին պահանջել կարևոր փոփոխութիւններ բառարանի և քերականութեան մէջ. դրա համար հիմնուեցաւ Պարիզում ակադեմիա, նոյն իսկ հեղինակի իրաւունքները լեզուի վերայ ուսմանափակուեցին, որովհետև նա ոչ մի փոփոխութիւն չէր ցանկանում թոյլ տալ և բողոքեց իւր մանկիկի դէմ մտադրուած փորձի առթիւ: Առաջացաւ հերժուած և գործը արագաքայլ և անդառնալի կերպով գնաց դէպի լիովին քայքայում:

Եւ այդ իսկ ժամանակ ասպարէզ դուրս եկաւ դ-ր Էսպերանտօ իւր «միջազգային» լեզուի հետ: Եւ առաջին իսկ ջերմ կուսակիցներ նա գտաւ նոյն վօլեապիւկիստների շրջանում, նրանք արդէն յուսահատուած էին պաստոր Շլեյերի «համաշխարհային լեզուի» վերաբերութեամբ: Նրանցից առաջին տեղը պէտք է տալ ժուրնալիստ Լեօպոլդ Էյնշտեյնին, որ ամենաշերմեռանդ անդամն էր Նիւրենբերգի վօլեապիւկական կլուբի և գործունեայ քարոզիչ վօլեապիւկի Գերմանիայում: 1888 թ. օգոստոսին նա ստացաւ դ-ր Էսպերանտօի առաջին գրքերը, նրա միջազգային լեզուի մասին և, իմաստասիրելով նրանց մի քանի օրուայ մէջ, վճռականապէս դէն զցեց վօլեապիւկը, որի թոյլ կողմերը աւելի լաւ էր ճանաչում, քան թէ ով իցէ և դարձաւ ջերմ մըշտական բարեացակամ նոր լեզուի: «Վերջապէս, գրում է նա մի քանի ժամանակ յետոյ լեզուի հեղինակին. միջազգային լեզուի հարցը լուծուած է կանոնաւորապէս և անպայման: Վօլեապիւկի համար աշխատելիս, ես ասում էի ինձ ու ինձ, թէ այդ լեզուի կէսը (քերականութիւնը) լաւ է, բայց միւս կէսը (բառարանը) անպէտք է, սակայն ես մտածում էի, թէ ոչ ինչ չէ կարող կատարեալ լինել և թէ անխուսափելի է, որ մի մասը միւսից վատ լինի: Բայց նոր լեզուի մէջ ինչպէս առաջին նոյնպէս և երկրորդ մասերը

մշակուած են կատարելապէս և ես հաստատ համոզմունքով բացազանչում եմ. միջազգային լեզուի հարցը լուծուած է վերջնականապէս. որովհետեւ ոչ մի ժամանակ հնարաւոր չի լինի ստեղծել աւելի պարզ քերականութիւն, քան որ ունի այդ լեզուն և ոչ մի ժամանակ միջազգային լեզուի բառարան կարելի չէ կազմել այլ հիմունքների վերայ, քան թէ այդ բառարանը. և դրանցի վերայ Լ. Էյնշտեյնը լոյս ընծայեց շարադրունից յետոյ Լ. Էյնշտեյնը լոյս ընծայեց շարադրութիւն գերմաներէն լեզուով. «La lingvo internacia», որպէս ամենակատարեալ լուծումն միջազգային լեզուի հարցին վերաբերեալ: Այդ շարադրութիւնը մեծ աղմուկ բարձրացրեց վօլեապիւկիստներու շրջանում, հասցրեց նրան շատ վիճաւորական ըողկներ, բայց այդ չկարողացաւ փոխել նրա վճիռը: Այդ դեռ քիչ էր, նրա վրձնին հետեւեց շատ շուտով Նիւրենբերգի վօլեապիւկական ժողովարանի նախագահ Խ. Շմիդտը, իսկ այնուհետեւ և ամբողջ ժողովարանը ձեռնարկեց առաջին Էսպերանտական ընկերութեան. վօլեապիւկի ուղղակի սրտին էր հասցրած վէրքը և նա շուտով ընդհանրի մոռացութեանը արժանացաւ: Նրա փոխարէն սկսուեց. սկիզբը դանդաղ, իսկ յետոյ աւելի և աւելի արագապէս և ինտենսիւ առաջ գնաց դ-ր Էսպերանտօի «միջազգային լեզուն», որ հեղինակի

այդ կեղծ անունից ստացաւ իւր բարեհնչիւն և գեղեցիկ անունը:

III.

ԷՍՊԵՐԱՆՏՕՅԻ ԾԱԳՈՒՄԸ, ՆՐԱ ՀԵՂԻՆԱԿԸ:

Էսպերանտօն լոյս տեսնելուց յետոյ միջազգային լեզուի հարցը վճռուեցաւ կտրականապէս և վերջնականապէս: Վերևը առաջ բերած Լէոպոլդ Էնշաեյնի խօսքերը, որ նա ասել էր դեռ 1888 թ. մարգարէական էին: Եւ նրանք չէին կարող այլ նշանակութիւն ունենալ այն հիմունքներով, որոնք նրանց մէջ առաջ էին բերուած. ոչ ինչ աւելի լաւը կարելի է հնարել և եթէ այնուհետեւ երևացին էսպերանտօի մէջ պակասութիւններ և սխալներ, նրանք հետզհետէ անհետացան՝ գործնականապէս նրան գործադրելուց յետոյ, առանց խախտելու որ և է կերպ լեզուի հիմունքները, նրա «Fundamento»-ն: Այդ բոլորը կը լինի հետևեալ գլուխների բովանդակութիւնը: Իսկ դեռ այժմս ես ցանկանում եմ կանգնել էսպերանտօյի ծագման վերայ և քանի մի խօսք ասել նրա հեղինակի մասին:

«Միջազգային լեզուի» հեղինակը—մեր համաերկրացի, բժշկապետ-աչքաբույժ Լիւդովիկ Մարկովիչ Զամենհօֆն է, նա իւր ամբողջ կեանքը իւր ամենալաւ տարիները և ոյժը նուիրեց իւր

սուրբ նպատակին—ստեղծել միջազգային լեզու, որը անհետացնէր ազգութիւնների միջից փոխադարձ մէկգմէկու անհասկանալը, որ կանգնած է այժմս նրանց մէջ, որպէս անյաղթելի չինական պատ: Ահա նա ինքը ինչպէս է պատմում իւր լեզուն կազմակերպելու մասին, մի նամակի մէջ—առաջին էսպերանտիստներից մէկին, Ն. Բօրովկոյին ուղղած:

«Ես ծնել եմ 3—15 դեկտեմբերի 1859 թ. Բելոստոկում Գրոդնեան նահանգում: Այդ իմ ծննդեան և երեխայական տարիներին վայրը ուղծնդեան և երեխայական տարիներին վայրը ուղծնդեան տուեց իմ ամբողջ պապայ կեանքին: Բելոստոկում բնակչութիւնը կազմուած է չորս բնակչութիւններից՝ ուսական, լեհական, գերմանական տարրերից՝ ուսական, լեհական, գերմանական և հրէական: Այդ տարրերից իւրաքանչիւրը խօսում է ջոկ լեզուով և թշնամաբար է վերաբերում դէպի միւս տարրերը: Այդ քաղաքի մէջ աւելի, քան թէ ուր և իցէ զգայուն բնաւորութիւնը գտնւում է այլալեզուութեան ծանր դժբախտութիւնը և ամեն մի քայլափոխում համոզում է, որ լեզուների զանազանութիւնը միակ մոզում է, որ լեզուները պատճառն է, որ անշաղկամ գոնեա գլխաւոր պատճառն է, որ անշաղկամ է մարդկային ընտանիքը և բաժանում է նրանց թշնամական մասերի: Ինձ կըթում էին իդէալական ուղղութիւնով, ինձ ներշնչում էին, թէ մարդիկ բոլորը եղբայրակիցներ են, այն ինչ փողոցի մէջ, գաւթում ամեն մի

քայլափոխի եւ համոզուում էի, որ մարդիկ չկան, այլ կան միայն ուռւներ, լեհեր, գերմանացիներ, հրէաներ և այլն: Այդ բոլորը սաստիկ տանջում էր իմ երեխայական հոգին, թէպէտ, գուցէ, շատերը ծաղրեն այդ երեխայական «համաշխարհային վիշտը»: Եւ որովհետեւ ինձ թւում էր այն ժամանակ, թէ հասակաւորները մի ամենակարող ոյժի տէր են, եւ շարունակ կրկնում էի ինձ ու ինձ, թէ երբ ես հասակաւոր դառնամ,—անպատճառ կը ոչնչացնեմ այդ չարիքը:

«Հեազհետէ ես համոզուեցայ սակայն, որ ոչինչ չէ կատարւում այնպէս հեշտ, ինչպէս այդ թւում է երեխային: Մէկը միւսի ետեից ես դէն էի շարտում զանազան երեխայական ցնորքներս և միայն իմ միակ մտորս՝ մի ընդհանուր մարդկային լեզուի ցնորքը եւ չէի կարող դէն գցել: Անգիտակցաբար ես ձգւում էի դէպի նրան, թէպէտ հասկանալի է, առանց որ և է որոշ ծրագրի: Ես չեմ յիշում երբ, բայց այնուամենայնիւ, բաւականին վաղ, իմ մէջ հասունացաւ այն զգացմունքը, թէ այդպիսի միակ լեզու կարող է լինել միմիայն չեզօք լեզուն, որը չէ պատկանում այժմս գոյութիւն ունեցող ոչ մի ազգային լեզուի: Երբ ես Բելոստոկի բէալական ուսումնարանից տեղափոխուեցայ Վարշաւայի կլասիքական երկրորդ գիմնազիան, ես առժամանակ յափըշտակուեցայ հին դասական (անտիք) լեզուներ:

ըով, ես երազում էի, թէ ինչպէս ապագայում ես կը շրջեմ ամբողջ աշխարհը և վառ քարոզներով կը համոզեմ մարդկանց. կենդանացնել այդ լեզուներէց մէկը ընդհանուրի գործածութեան համար: Յետագայում, ես չեմ յիշում արդէն, թէ ինչպէս, ես հասայ հաստատ համոզման, թէ այդ բանը անհնար է և սկսեցի անորոշ կերպով երազել նոր արուեստական լեզուի մասին:

«Այն ժամանակ ես շատ անգամ սկսում էի որ և է մի փորձ, հնարում էի արուեստական հոլովմունքներ և խոնարհմունքներ և այլն: Սակայն մարդկային լեզուն իւր, ինչպէս ինձ թւում էր, անվերջ կուտակուած քերականական ձևերով, իւր հարիւր հազարաւոր բառերով, որոնցով զարհուրեցնում էին ինձ հաստափոր բառացով զարհուրեցնում էր ինձ այնպիսի մի արանները, ներկայանում էր ինձ այնպիսի մի արուեստական և ահռելի մեքենայ, որ ես շատ անգամ ասում էի ինձ. «հեռու, ցնորքներ, այդ գործը մարդկային ոյժից վեր է»: Եւ այնուամենայնիւ ես կրկին և կրկին վերադառնում էի դէպի իմ երազը:

«Գերմանական և ֆրանսիական լեզուները եւս սովորել էի երեխայական հասակումս»), երբ

*) Նրա հայրը այդ լեզուների ուսուցիչ էր, սկիզբը Բելոստոկում, իսկ յետոյ Վարշաւայի արքունական բէալական ուսումնարանում:

դեռ ընդունակ չէի համեմատութիւններ և եզրակացութիւններ անելու: Բայց երբ 5-րդ դաստունը գտնուելիս, զիմնագիրայում, ես սկսեցի անգլիերէն սովորել, անգլիական քերականութեան պարզութիւնը հիացրեց ինձ, շնորհիւ այն հանգամանքի, որ ես մէկէն ի մէկ դարձայ նըրան լատինական և յունական քերականութիւններին: Ես նկատեցի այն ժամանակը, որ քերականական ձևերի հարստութիւնը միմիայն կոյր պատահականութիւն է և ոչ թէ լեզուի համար մի անհրաժեշտութիւն: Այդ ազդեցութեան տակ ես սկսեցի պարել լեզուի մէջ և ջոկել անհրաժեշտ ձևեր և նկատեցի շուտով, որ քերականութիւնը հետզհետէ հալչում է իմ ձեռքի տակ, այնպէս որ ես ստացայ մի ամենափոքրիկ քերականութիւն, որը առանց լեզուին վնասելու միայն մի քանի երես տեղ էր բռնում: Այն ժամանակ ես աւելի լուրջ կպայ իմ ցնորքին: Սակայն ահա որ բառարանները տանջում էին ինձ:

«Մի անգամ, երբ ես 6-րդ թէ 7-րդ դասարաններումն էի, ես պատահաբար ուշադրութիւն դարձրի բարաբանական (կացարան-швейцарская) տախտակի գրուածքի վերայ, որ ես շատ անգամ առաջ էլ էի տեսել և յետոյ կանդիտերատուն, կանդիտերանոց («кондитерская») ցուցատախտակի վերայ: Այդ — «ական» վերջաւորութիւնը հետաքրքրեց ինձ և ցոյց տուեց որ սուֆ-

ֆիկսները (յետագայ մասնիկները) միջոց են տալիս մի բառից կազմել ուրիշներ, որոնց պէտք չի լինիր սովորել առանձին-առանձին: Այդ միտքը յափշտակեց ինձ ամբողջովին և ես զգացի յանկարծ ամուր հող իմ ոտքերիս տակը: Սաստիկի, ահալի բառարանների վերայ լոյսի ճառագայթ ընկաւ և նրանք սկսեցին հապճէպ փոքրանալ իմ տեսողութեան առաջ:

«Խնդիրը լուծուած է», ասացի ես այն ժամանակ: Ես վեր առայ սուֆֆիկսների գաղափարը և սկսեցի մեծ ջանքով աշխատել այդ ուղղութիւնով: Ես հասկացայ, թէ ինչ մեծ նշանակութիւն կարող է ունենալ լոգիկաբար ստեղծած լեզուի համար այդ ոյժի բոլորակողմանի օգուտը, որ բնական լեզուների մէջ գործում է միայն մասնաւորապէս, կոյր աչքով, անկանոն կերպով և կրճատ: Ես սկսեցի համեմատել բառերը, պարել նրանց մէջ մշտական, որոշ յարաբերութիւններ, և ամեն օր դուրս էի գցում բառարանից որ և է մի շարք բառեր, փոխանակելով նրան մի սուֆֆիկսով, որ նշանակում էր որոշ յարաբերութիւն: Ես նկատեցի այն ժամանակ իսկ, որ բազմաթիւ արմատական բառեր (օրինակ. մայր, նեղ, դանակ և այլք) կարող են նոյնպէս հեշտութիւնով վերափոխուել ածանցականների և ուրեմն նոյնպէս կը անհետանան բառարանից: Լեզուի բոլոր մեքենան հիմա իմ աչ-

քի առաջն էր, որպէս իմ բոլի վերայ գրուած,
և ես սկսեցի պարապել կանոնաւոր կերպով, սի-
րալի և յոյոով: Դրանից մի քիչ յետոյ ես ունէի
արդէն իմ ձեռագիր քերականութիւնը և մի
փոքրիկ բառարան...

„1878 թ. լեզուն արդէն քիչ թէ շատ պատ-
րաստ էր, թէպէտ այն ժամանակեայ «lingve
universala» և այժմեան էսպերանտոի մէջ դեռ
մեծ զանազանութիւն կար: Ես յայտնեցի դրա
մասին իմ ընկերներին, (եւ այն ժամանակ գիմ-
նազիւայի 8-րդ դասարանումն էի): Նրանցից շա-
տերը յափշտակուեցան՝ ինչպէս գաղափարով,
նոյնպէս և նրա չափազանց հեշտութիւնով ու
սկսեցին սովորել լեզուն. 1878 թ. դեկտեմբերի
5-ին մենք հանդիսաւոր կերպով տօնեցինք լե-
զուի մկրտութիւնը...

«Այդպէս վերջացաւ լեզուի առաջին շրջանը:
Ես այն ժամանակ դեռ շատ ջանիլ էի, որ հրա-
պարակ դուրս գայի իմ աշխատութիւնով և վըճ-
ուեցի դեռ սպասել 5—6 տարի, որ այդ միջո-
ցում ուշադրութիւնով փորձեմ նրան և մշա-
կեմ գործնականապէս: Դեկտեմբերի 5-ի տօնա-
խմբութիւնից կէս տարի յետոյ մենք աւարտե-
ցինք գիմնազիական դասընթացը և ցրւեցինք:
Լեզուի ապագայ աւետարանիչները փորձեցին
նրա մասին պատմել ուրիշներին, բայց հանդի-
պելով հասակաւոր մարդկանց ծաղրանքին, շտա-

պեցին նրանից ձեռք վեր առնել: Եւ ես մնացի
մէն մէնակ... Նախագուշակելով ապագայում
միայն ծաղրանքներ և հալածանքներ, ես վճռե-
ցի թագցնել ամենքից իմ աշխատութիւնը: Հինգ
ու կէս տարի համալսարանում անցկացրածս մի-
ջոցին ես երբեք և ոչ ոքի հետ չխօսեցի իմ
գործի մասին: Այդ ժամանակամիջոցը ինձ հա-
մար շատ ծանր էր: Գաղանքը տանջում էր
ինձ: Հարկադրուած թագցնել բոլորից իմ մաքե-
րըս և ծրագիրներս, ես համարեա ոչ մի տեղ
չէի գնում, ոչ ինչ գործի մէջ չէի մասնակցում
և կեանքիս ամենալաւ տարիները—ուսանողու-
թեան տարիները—ինձ համար շատ տխուր անց-
կացան: Երբեմն ես փորձում էի զուարճանալ
հասարակական շրջանում, սակայն ես ինձ զգում
էի օտար և հեռանում էի, միայն միջոց առ մի-
ջոց սիրտս թեթեւացնում էի շարայարելով մի որ
և է ոտանաւոր այն լեզուով, որ ես մշակում էի...

„Վեց տարի շարունակ ես աշխատում էի,
կատարելագործելով և փորձելով լեզուն... և ես
բաւականին գործ ունէի, թէպէտ դեռ 1878 թ.
ինձ թւում էր, թէ արդէն լեզուն բոլորովին
պատրաստ է: Ես շատ էի թարգմանում իմ լեզ-
ւով, գրում էի այդ լեզւով ինքնուրոյն յօդուած-
ներ և այդ ընդարձակ փորձերը ցոյց տուին ինձ,
թէ այն ինչ թւում էր ինձ լիովին պատրաստ
տեօրետիքապէս, դեռ պատրաստ չէ գործնական

կողմից: Շատ բան ես պէտք է կտրատէի, փոխարինէի, ուղղէի և արմատապէս փոփոխէի: Բառերը և նրանց ձևերը, սկզբունքները և պահանջները ընդհարում էին և իրար արգելք էին հանդիսանում, այն ինչ կանոնով և փոքր նախապատուութիւնների մէջ նրանք բոլորը թուում էին ինձ բոլորովին պիտանի և լաւ... 1878 թ. ինձ թըւում էր, թէ բաւարար է քերականութիւնը և բառարանի և լեզուի կոշտութիւնը և գեղեցկութեան պակասութիւնը ես վերագրում էի միայն նրան, որ նրանց բաւականաչափ չեմ տիրապետում: Սակայն գործնականութիւնը աւելի և աւելի համոզում էր ինձ, որ լեզուն կարօտ է մի ներմուծելի տարրի, որը պարզեւում է լեզուին կեանք և բոլորովին որոշ կազմակերպւած «ոգի»...

«Ես սկսեցի այն ժամանակ խոստովել բառացի թարգմանութիւններից այս կամ այն լեզուից և աշխատում էի մտածել ուղղակի չեզօք լեզուով: Ահա այստեղ ես նկատեցի, որ լեզուն իմ ձեռքում այլ ևս անհիմն ստուէր չէ ներկայանում այս կամ այն բնական լեզուի և ստանում է իւր սեփական «ոգին», սեփական որոշ և պարզ կերպարանքը, անկախ ուրիշ ազդեցութիւններից: Բառը հետևում էր բառին, սահում էր ճշկուն, գեղեցիկ և ազատ կերպով, որպէս կենդանի մայրենի լեզու...

«Ես աւարտեցի համալսարանը և սկսեցի իմ բժշկական պրակտիքան: Այստեղ արդէն ես սկսեցի մտածել հրապարակ դուրս գալ իմ աշխատութիւնով, ես պատրաստեցի իմ առաջին բողոշիւրի ձեռագիրը (նրա վերնագիրը ցոյց է տուած այս յօդուածի սկզբում) և սկսեցի հրատարակել որոնել: Այստեղ ես առաջին անգամ հանդիպեցի կեանքի դառը իրականութեանը, դրամական հարցին, որի հետ պէտք է մաքառէի և այժմս էլ մաքառում եմ: Երկու տարի ես իզուր հրատարակիչ էի որոնում և երբ գտայ մէկին — նա կէս տարի իմ ձեռագիրը պատրաստում էր հրատարակելու և վերջը հրաժարուեց: Եւ միայն երկար քաջըշուելուց յետոյ ինձ յաջողեցաւ անձամբ հրատարակել իմ առաջին բողոշիւրը 1887 թ. յուլիսին: Ես այն ժամանակ շատ էի յուզւում, ես զգում էի, որ կանգնած եմ Ռուբիկոնի առաջ և թէ այն օրից սկսած, երբ լոյս տեսնի իմ բողոշիւրը, ես այլ ևս հնար չեմ ունենալ վերադարձի ճանապարհ գտնել: Ես գիտէի ինչ վիճակ է սպասում մի բժշկի, որ ժողովրդից կախումն ունի, եթէ այդ ժողովուրդը տեսնէ, որ հա մի ցնորամիտ մարդ է, որ զբաղուած է «կողմնակի գործերով». ես զգում էի, որ խաղ եմ անում ապագայի անձնական և ընտանեկան վիճակի հանդստութեան հետ: Բայց ես չէի կարող հրաժարուել իդէայից, որ տիրապետել էր իմ

ամբողջ գոյութիւնը և... Ռուբրիկոնը անցկացայ*)...

Որքան անկեղծ և որքան կարճառօտ է այս ինքնակենսագրութիւնը: Ի՞նչպիսի համեստութիւնով և ինքնագոհութիւնով է նա փայլում և ինչպէս գեղեցիկ է նա պատկերացնում բոլոր էսպերանտիստներին թանկ և նրանց ջերմագին սիրելի և յարգելի Մաէստրօի անձնաւորութիւնը: Ես կարող էի աւելացնել Լ. Զամենհօփի կեանքից շատ ուրիշ փաստեր, ես կարող էի պատմել, թէ որքան երկար և ծանր կերպով նա մաքառեցաւ խեղճութեան դէմ, ինչպէս էր տանջւում շրջապատողների ծաղրանքից, թէ ինչպէս էր փախչում նրանից բժշկական պրաքտիքան և այն պատճառով միայն, որ նա չէր կարող հրաժարուել իւր բոլոր կեանքի նպատակից, — նոյն իւրան ծաղրող մարդկութեան օգտի համար այնքան նշանաւոր միջազգային լեզուն ստեղծելուց: Սակայն ինքը Զամենհօֆը, զարմանալի պարկեշտութիւնով, չէ սիրում, երբ խօսում են դժուար մասին և այդ պատճառով ես չեմ շոշափելու փաստեր նրա անձնական կեանքից:

*) Թարգմանած է էսպերանտական լեզուից „Deveno kaj historio de Esperanto“ Պրագայում լոյս ընծայած „Časopys Českýsh Esperantistu“-ից:

IV.

ԷՍՊԵՐԱՆՏՈՒ ԱՌԱՋԻՆ ՔԱՅԼԵՐԸ:

Ես արդէն աւելի վաղ եմ ասել, թէ էսպերանտօին առաջին ջերմ հետևողներն են եղել նախկին վօլեապիւկիստները՝ Լ. Էյնշտեյն, Ս. Շմիդտ և ուրիշները: Սակայն պէտք է նկատել, որ էսպերանտիզմի ամենամեծ հոսանքը՝ նրա կեանքի առաջին տարիներում եղել է մեզ մօտ, Ռուսիայում: Միւս երկրների մէջ գտնւում էին միայն զատ-զատ անձնաւորութիւններ, այն ինչ Ռուսիայում հետևողների թիւը մեծ էր:

Ամենայայտնի և ամենահին էսպերանտիստներից մէկը, լեհացի բժշկապետ Կազիմիր Բեյնը (նրա զբաղանական կեղծ անունն է Կաբէ) առաջին էսպերանտական կոնգրէսսում, իւր գեղուցման մէջ, Boulogne sur mer (Ֆրանսիայում) 1905 թ., ասում է դրա մասին հետեւեալը:

«Էսպերանտօն առաջին տարիները, համարեա բացառապէս, տարածւում էր Ռուսիայում: Հետևողները, քարոզիչները և հեղինակների մեծամասնութիւնը, համարեա, բոլորը, ռուսներ էին: Կոֆման, Հերնէտ, Զինովիով, Պօստնիկով, Օստրովսկիյ և շատ ուրիշ*) հեղինակներ զբոսում

*) Վ. Մայնով, Ե. Փօն-Վալ, Ն. Բօրովիօ, Կուշներ, Լօյիօ, Բուրենկով, Կազիմիրեյ, Աւիլով, Պուշկովսկիյ:

էին և գործում այդ շրջանում, որին հարկաւոր է անուանել ռուսական, Ուրիշ երկրներում մենք կը գտնենք նոյնպէս այնպիսի անուններ, որոնց չէ կարելի մոռանալ. Վասնելսկիյ և Գրաբովսկիյ*) Լեհաստանում, Էյնշտէյն և Տրոմպետեր Գերմանիայում, Բոֆրոն Փրանսիայում, Նիլէն և Լենգլետ Շուեյիայում: Բայց նրանց գործունէութիւնը, թէպէտև պտղաբեր էր Էսպերանտոի համար ընդհանրապէս, այնուամենայնիւ չէր կարող ուշադրութիւն դրաւել դէպի մեր գաղափարը նրանց հայրենակիցների կողմից: Էսպերանտիստի այժմեան արագաճայլ պրօպէսը տեսնող նոր Էսպերանտիստները, կարդալով նրա դանդաղ քայլերի մասին առաջին տարիները, ճիշտ չեն լուսաբանում փաստերը և չեն հասկանում առաջին վայրկեանի մրցողները ամենանշանաւոր ծառայութիւնը: Դե-Բոֆրոնը գրում է 1896 թ. «Lingvo internacia» ամսագրի խմբագրութեանը: «Մենք ապրում էինք, թէպէտև ամեն ինչ պահասում էր մեզ, թէպէտև ամեն օր մենք պէտք է յաղթէինք նոր և նոր արգելքների, թէպէտ շրջապատողները շարունակ նախագուշակում էին մեր մահը և մինչև անգամ աշխատում էին այդ մահը արագացնել: Մենք ապրում էինք, չնայելով թշնամիների յարձակմունքներին և մեզ հա-

*) Դամբրովսկիյ, Եանովսկիյ, Բլիւմինտալ, Եան-Գիւնտեր, Բոնստովսկիյ, Զակֆելսկիյ և այլք:

լածողներին, չնայելով խանդին, նախանձին, ծաղրանքներին և վիրաւորանքներին: Մենք ապրում էինք և ամեն մի ջանք՝ վերջ դնել մեր կեանքին ի դուր էր անցնում: Միթէ դա արդէն շատ զեղեցիկ և զարմանալի չէ...» Ուրեմն մեր լեզուի պատմութեան ռուսական շրջանը պէտք է շատ նշանաւոր համարել. Նա դժուարին պատեշատ նշանաւոր համարել. Եւ առաջին պիօներներազմի ժամանակամիջոց էր առաջին պիօներներ կողմից մարդկային անտարբերութեան և կարելի կողմից մարդկային անտարբերութեան և կարծիքոտութեան դէմ: Եւ լեզուն մեծ շահ ունեցաւ այն հանգամանքից, որ առաջին հեղինակները սլաւեաններ էին: Սլաւեանական սինտաքսիզի (համաձայնութեան) պարզութիւնը, նրա նախադասութիւնների լոգիզական կազմը սլաւեանական լեզուներում, նրանց բացառապէս ազատ և բնական բառական կարգաւորութիւնը անգիտակցաբար իւրանացրել է Էսպերանտոն սլաւեանական լեզուներից և ոչ սլաւեան հեղինակների համար նմանուելու պատճառ դառցել*):

Նախագծած ծրագրով դ-ր Զամենհոֆը սկզբումը հրատարակում էր նոր Էսպորանտիստների ցուցակը: Ահա ինչպէս է բաժանւում ջոկ ջոկ երկրներում առաջին Էսպերանտիստների հազարեակը:

*) Historieto de Esperanto, de d-ro Anpreo Fisser 1811 թ.

Բուսիան (Լեհաստանի հետ) — 919, Գերմա-
նիան — 30, Աւստրիան — 22, Անգլիան — 9, Ֆրան-
սիան — 6, Շվեդիան 4, Հ.-Ամեր. Միացեալ Նա-
հանգները — 4, Տաճկաստանը — 2, Իտալիան, Իս-
պանիան, Բումինիան և Չինաստանը մէկ-մէկ*);

Եւ տասը տարւոյն ի վերջոյն իշխող էր Սուլթանը:

Եւ տասը տարի յետոյ, նայելով նոյն ցուցակներէ XVIII հրատարակութեանը, 1897 թ. նոր միացողների 336-ի թւում, 169 անձ այնուամենայնիւ ուսաներ էին, (հաշուելով այդտեղ լեհաստանը և ֆինլանդիան):

Այդ առաջին շրջանի ընթացքում ի լոյս էր
ընծայուած շատ ձեռնարկներ և բառարաններ
զանազան ազգութիւնների համար: Բացի այդ
հրատարակուեցան մի շարք թարգմանութիւններ
զանազան ազգային լեզուներից և, որ աւելի
նշանաւոր է, օրիգինալ (ինքնուրոյն էսպերան-
տերէն) մի քանի շարագրութիւններ: Եւ այս
վերջինիս կողմից առաջին տեղը բռնեցին ուս-
հեղինակները: Այսպէս 1888 թ. Անտ. Գրարով-
սկին թարգմանեց Պուշկինի «Мятель»-ը, իսկ
Ֆօն-Վալը—«Княжна Мэри» — Լերմոնտովից,
1891 թ. Մայկովը—«Возрожденный Манфредъ»
К. Р. 1894 թ. Վ. Դեւեատնինինը (Վիլնա-
յում) Լերմոնտովի «Демонъ» պօէման և Պուշ-

*) „La Kronko“ ամսագիրը, 1911 թ. Լեյպցիգ,
№ 4, հր. 57.

կինի զրաման «Борись Годуновъ». 1895 թ.
լուս տեսան թարգմանութիւններ. Ա. Կոֆմանի
«Եղիականի» — Հոմերոսի, Ա. Կուշների Լերմոն-
տովի, «Ашикъ Керибъ»-ը. Լոյկոյի Տօլստոյից
«Богъ правду любить да нескоро скажетъ»,
Վ. Գերնեար — Կօրօլենկօից՝ «Призраки»: 1896
թ. Կոֆմանը հրատարակեց Հոմերոսի «Եղիակա-
նի» երկրորդ մասը և Բայրնի «Կայէն» զրաման,
Բուրենկովը Լ. Տօլստոյի «Первый винокуръ»,
Կազի-Գիրէը Գարշինից՝ «Четыре дня» և «At-
talea princeps» և նոյն տարուայ մէջ Գեւեա-
նինը հրատարակեց Էսպերանտօ լեզուով առաջին
ինքնուրոյն շարադրութիւնը «Nevola mortiginto»
(Ակամայ մարդասպան):

(Սկամայ մարդասպան)։

Առանձին արժան են յիշուելու առաջին էսպերանտական ամսագրերը. «La Esperantisto», որը սկսած 1889 թ. սեպտեմբերից մինչև 1895 թ. մայիս ամիսը լոյս էր տեսնում Նիւրնբերգում վերին յիշած «համազգային լեզուի ժողովարանի» կողմից նրա նախագահ Շմիդտի առաջնորդութիւնով և «Bibllooteko de la lingvo internacia Esperanto». Նրանց մէջ էին գլխաւորապէս լոյս տեսնում առաջին էսպերանտիստները, մեծ շարագրութիւնները և թարգմանութիւնները, մեծ մասամբ դ՛ը Զամենհոֆի խմբագրութիւնով, նա ամենաջերմ յաջակցութիւն էր ցոյց տալիս այդ ամսագրերը հրատարակելուն և գետեղում էր

նրանց մէջ իւր թարգմանութիւնները («Կեանքի կռիւը» — Դիկկենսի, «Համլէտը» Շեքսպիրի և այլն): Բաժանորդների մեծամասնութիւնը ռուսներ էին և այդ պատճառով, երբ 1895 թ. ռուսական ցենզուրան արգիլեց «La Esperantisto»-ի մուտքը Ռուսիա Լ. Տօլստօի յօդուածի համար «խելք և հաւատ» (էսպերանտերէն թարգմանած), — ամսագիրը ընդհատեց իւր հրատարակութիւնը:

Միևնոյն միջոցին պատերազմ էր մղւում իւր իսկ էսպերանտօ մէջ լեզուի բեֆօրմների պատճառով: Բեֆօրմների պահանջը այս կամ այն կողմից լսւում էր ամենուրեք, թէպէտ մեծ մասամբ նրանք չնչին նշանակութիւն ունէին: Սակայն այդ պահանջների չափը մինչև 1894 թ. այնքան մեծացաւ, որ դ-ր Զամենհօֆը վճռեց հարցը ձայնատուութեան ենթարկել և ընդհանուր ձայնատուութեան: Հետևանքը անուպասելի էր նոյն իսկ Զամենհօֆի համար, որովհետև ձայների ճնշող մեծամասնութիւնը բեֆօրմների հակառակ դուրս եկաւ: Եւ իսկապէս էլ, ինչպէս ցոյց տուեց յետագայ գործնականութիւնը, նրանք բոլորովին աւելորդ էին: Լեզուն պատուականապէս գոհութիւն էր ընծայում իւր նշանակութեանը և գեղեցկապէս ցոյց էր տալիս իւր արժանաւորութիւնը, որպէս ամեն կերպ բերանացի խօսակցութեանց, նոյնպէս և գրաւոր աշխատութիւնների մէջ:

«La Esperantisto» ամսագրի ընկնելուց յետոյ, սկսեց ընկնել և էսպերանտական շարժումը Ռուսիայում և առժամանակ նրա կէնտրօնը տեղափոխուեցաւ Շւեդիա: 1895 թ. դեկտեմբերին Ուպսալի էսպերանտական ժողովարանը դուրս թողեց էսպերանտական նոր ամսագրի «Lingvo internacia» փորձնական համարը և դարձաւ էսպերանտիկ մի կենտրոնական հանդէս: Մեծ օգնութիւն ցոյց տուին ժողովարանին, այնուամենայնիւ, մի քանի ռուս բարեկամներ (աւելի ևս Գերնէտը Օդեսայից): Նրանց օգնութիւնով ամսագիրը հրատարակւում էր մինչև 1900 թ., երբ տեղափոխեցին նրան Ունգարիա, իսկ յետոյ Պարիզ, ուր նա շարունակւում է իւր գոյութիւնը մինչև այժմ:

Շւեդական շրջանին հետևում է ֆրանսիական շրջանը, սերտ կապուած «Société française pour propogation de l'Esperanto» ֆրանսիական ընկերութեան հիմնուելու հետ և նոյնպէս մարկիզ դե-Բօֆրօնի անուան հետ, որ յաճախ յիշել եմ առաջ:

Մարկիզ դե-Բօֆրօնի վիճակը այնքան հետաքրքիր է, որ ես չեմ կարող նրա մասին մի քանի խօսք չասել այստեղ:

«Բանն այն է, որ դե-Բօֆրօն մանկավարժ է գործով և ինքը շատ է պարապել միջազգային լեզուի հարցով և երբ նրան յաջողեցաւ ծանօ-

Թանալ դ-ը Զամենհոֆի «Lingvo internacia»-ի հետ, նա ինքը, համարեա, հասել էր իւր ջանքերի և քննութիւնների վախճանին։ Այդ դեռ քիչ է, նրա բոլոր սիստեման, ինչպէս պարզուեցաւ, կառուցուած էր նոյն հիմունքների վերայ, ինչպէս և դ-ը Զամենհոֆի լեզուն—նոյն հիմունքները բառեր ընտրելու մէջ. վերջաւորութիւնների անփոփոխականութիւնը, որ բնաորոշում են զանազան բանի-մասունքները, նոյն քերականութեան կրճատ ձևը (20 կանոն փոխանակ Զամենհոֆի 16 կանոնին)։ Մի խօսքով դուրս էր գալիս լիովին նմանութիւն մինչև իսկ լեզուների անուանց նմանութիւն. «Lingvo internacia» դե-Բոֆրօնի և «Lingvo internacia» Զամենհոֆի։ Պարզ ապացոյց, թէ ամեն մի գիւտ ներկայանում է հաւասարակշիռ գիտութեան ուրոշ դրութեանը, կեանքի պահանջի. հասունանում է խնդիրը և լոյս է տեսնում նրա լուծումը։ «Lingvo internacia և Lingvo internacia»-ի միաժամանակ երեւոյր ցոյց է տալիս, առաջինը, որ մեր ժամանակի համար լիովին հասունացել է միջազգային լեզուի հարցը և երկրորդ՝ զարմանալի է դե-Բոֆրօնի և Զամենհոֆի ծրագրերների նմանութիւնը և ապացուցանում է, թէ որքան բացակայում է նրանց աշխատութիւնների մէջ կամայականութիւնը և անձնականութիւնը (այդ բառի նեղ մտքով), թէ որքան նը-

րանց աշխատութիւնները ներկայանում են օրեկտիւ արտայայտութիւն այն վճռի, որ սաւառնում էր օդի մէջ և պահանջում էր միայն հանձարաւոր զգայնութիւն և սրատեսութիւն նրանցից, որոնք ձեռնարկում էին նրա ձևակերպութիւնը։ Այդպէս ուրեմն միջազգային լեզուն ներկայացաւ կանխապէս վճռած հետեանք ազգային լեզուների փոխադարձ ներգործութեան, որպէս համանշանակ մի քանի ուժերի մեքենայագիտութեան մէջ. մի անգամ ուժերը ներկայ են՝ նըրանց համանշանակը մի կերպ կարող է արտայայտուել. մի անգամ ներկայ են ազգային լեզուներ մի որոշ ժամանակամիջոցում նրանց փոխադարձ նշանաւորութեան որոշմունքով,—մի-ջազգայինը կարող է լինել միայն մի լեզու... Էսպերանտօն իմաստասիրելուց յետոյ դե-Բոֆրօնը ընդունեց նրա գերազանցութիւնը իւր լեզուի հանդէպ և—երևոյթ մեծագոյն բարեխղճութեան, վայր գցեց իւր 12 տարուան աշխատասիրութիւնը և իւր հետեւեալ կեանքը նուիրեց էսպերանտօին։ Այն ինչ, պէտք է ընդունել, որ ոչինչ չէր հարկադրում նրան այդպէս վարուել և բացի անձնուէր սէրը դէպի ճշմարտութիւնը և բարին. չնայելով, որ նա շանսեր ունէր յաղթութիւնը իւր լեզուին հասցնել, նա արդէն շահուում էր հեղինակութիւնով գիտնականների շրջանում և ֆրանսիայի մէջ և կարող էր օժանդակութիւն

սպասել, օգտուելով ֆրանսիական մամուլով: Նա կարող էր տարածել իւր քարոզութիւնը ոչ միայն ֆրանսիայում, այլ և արտասահմանում,*):

Իրան նպատակ դնելով տարածել էսպերանտոն ամբողջ աշխարհիս երեսին, դե-Բոֆրօնը հիմնեց «Société française pour la propagation de l'Esperanto» ընկերութիւնը, որ առաջին իսկ տարուանից բազմաթիւ անդամներ ունեցաւ, ցրուած ոչ միայն ֆրանսիայում, այլ և ամբողջ աշխարհում և որոնց շարքում գտնուում էին շատերը բարձր անուն կրողներէց, ինչպէս գիտնական, նոյնպէս և առևտրական և քաղաքական շրջաններում: Նոյն նպատակով նա հիմնեց «L'Esperantisto» անունով ամսագիրը, որ տարածեց լեզուի պռօպօգանդան աշխարհիս ամեն անկիւնները: Նոյն միջոցին ֆրանսիական ակադեմիայի անդամները էրնեստ Նաւիլ և գեներալ Սեբեր դարձրին ակադեմիայի ուշադրութիւնը էսպերանտո լեզուի վերայ: Սկսեցին կազմակերպուել և ուրիշ խմբեր, բաց էին անում բազմամարդ դասընթացներ, լոյս տեսան պռօպօգանդական բուշիւրներ, լոյս տեսան բառարաններ զանազան աւելի գործածական լեզուների, նոյնպէս և թարգմանութիւններ կլասսիքական կամ գիտնա-

*) Ն. Պ. Եւստաֆիւկ. Къ вопросу о международномъ языкѣ, СПб. 1903 г. Կր. 42—44.

կան բովանդակութիւնով: Ալիքը բարձրանում էր և ծածկում էր աւելի և աւելի մեծ տարածութիւն: Շուտով նա անցկացաւ Գերմանիա և Անգլիա, ուր թուում էր, թէ ժողովուրդը բոլորովին լիա, ուր թուում էր, թէ ժողովուրդը բոլորովին չէ հակուած դէպի այդ տեսակ փորձեր: Լոյս ընծայուեցան բազմաթիւ էսպերանտո—ազգային հրատարակութիւններ, որ մասնաւորապէս նպատակ ունէին լեզուի պռօպօգանդը և նրանց թիւը աճում էր և աճում: Ամեն մի անկողնապահ մարդու համար պարզուում էր, որ ինդիւրը արդէն դուրս է եկել բարուրից և թէ աշխարհին տիրապետելը միմիայն ժամանակի հարց է ներկայանում: Եւ այդ կերպ նախապատրաստուած համաշխարհային էսպերանտական կօնգրէսները, կրկնուելով տարեցտարի, սկսած 1905 թուակա-նից, աւելի և աւելի աճող յաջողութիւնով, արդէն ականապէս ցոյց տուին, որ յետ ընկրկել, այս կամ այն կողմը շեղուել այլ ևս անհնա-րին է:

Իսկ էսպերանտիզմը*) խորհրդանշան դարձնելու համար ընդունուած է յոյսի գոյնը—կանանչ գոյնը, որպէս հիմնաւոր նշան դրքերի շապիւնների և ամսագրերի փաթեթների համար և հնգածայր կանանչ աստղիկը, որ կրում են զգես-

*) էսպերանտերէն esperi նշանակում է «յուսալ», իսկ «Esperanto» յուսացող:

տի ծալի վերայ կամ առհասարակ կրծքի վերայ, — որպէս էսպերանտիստներին ներկայացնող նըշան: Եւ այդ փոքրիկ կանանչ աստղիկը, որպէս պահապան ոգի տանում է էսպերանտիստներին շրջելու ամբողջ աշխարհիս երեսին, ապահովելով նրանց եղբայրական ընդունելութիւն ամենուրեք և բաց անելով նրանց առաջ. ոչ միայն զոներ այլ և ամենաքմահաճ և անմատչելի մարդկանց սրտերը...

V.

ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ԷՍՊԵՐԱՆՏԱԿԱՆ ԿՕՆԳՐԵՍՆԵՐ:

Ինչպէս ես ասի աւելի վաղ, սկսած 1905 թ. տարեցտարի ամբողջ աշխարհի էսպերանտիստները ժողովում են իրանց միջազգային կօնգրէսները: Եւ այդ կօնգրէսների հետ ի միասին ծաղկում է էսպերանտիզմի գաղափարը, ընդլայնանում և ամրանում է շարժումը յօգուտ մի ընդհանուր միջազգային լեզուի, ընդգրկելով աւելի և աւելի նոր շրջաններ, հետևողներ և համակրողներ...

Այդ կօնգրէսների առաջինը կայացաւ 1905 թ. Boulogne-sur-mer-ի մէջ (Ֆրանսիայում): Այդ լեզուի առաջին «հրային մկրտութիւնն էր», առաջին լեզուի հարցաքննութիւնը ամբողջ աշ-

խարհի առաջ, նրանից էսպերանտօն դուրս եկաւ ոչ միայն փառաւոր յաջողութիւնով, այլ և հաստատուն համոզմունքով, որ ապագայում կը տիրապետէ բոլոր ազգերին առանց զանազանելու լայնութիւն և երկայնութիւն: «Իս անմոռանալի կօնգրէս էր: Ամենքը, ովքեր մասնակցում էին նրան, ստացան ամենադիւրեկան, ամենահիմնալի տպաւորութիւններ իրանց ամբողջ կեանքի համար: Ամենքին հոգեպէս բարձրացրեց գաղափարը, էսպերանտիզմի գաղափարը: Բոլորեքեան զգում էին, որ սկսում է ազգութիւնների մէջ անշատող պատերի անկումը, բոլորեքեան զգում էին ընդհանուր մարդկային եղբայրութեան բզու ճախրանքը»... (Դ-ր Զամենհօֆի ձեռնարկի մէջ): սանած երկրորդ կօնգրէսում ժէնեօվի մէջ, Բայց այն ինչ դրանից ոչ պակաս նշանաւոր էր, դա նոյնպէս առաջին միջազգային կօնգրէսն էր, ուր տիրում էր մի լեզու, որ ամենքի համար ով մասնակցում էր կօնգրէսին հաւասարապէս հասկանալի էր:

Այդ կօնգրէսին մասնակցողներից մէկը, Պ. Բելմօնտը, խօսք չէ գտնում արտայայտելու այն բերկրանքը, որ ընդգրկեց, թէ նրան և թէ կօնգրէսին ներկայ եղող միւսներին, երբ թատրոնի դահլիճում կօնգրէսը բացուեց, երբ հազարաւոր ժողովի առաջ առաջին անգամ լսուեցին էսպերանտական լեզուի ձայնը, երբ ինքը հեղի-

նակը արտասանեց իւր բարեպաշտի ճառը և երբ բոլորեքեան համոզուեցան աւանապէս, որ կատարուեցաւ ճշմարիտ հրաշք, որ «արուեստական լեզուն» ապրում է և իւր սքանչելի ձայնի ելևէջներով միախմբում է այլազգի մարդկանց՝ այստեղ հաւաքուած, հողազնդի ամեն մի ծայրից... Բայց աւելի հետաքրքրելի է պ. Բելմօնտի տպաւորութիւնները հետեւեալ օրերում, երբ կօնգրէսին մասնակցողները քաղաքի շրջակայքում կատարած զբօսանքների ժամանակ անմիջական յարաբերութեան մէջ էին մտնում, փոխադարձապէս ստուգում էին իրանց և զիմացիների խօսակցութիւնը և համոզւում էին սքանչացած, որ նրանք բոլորեքեան միատեսակ են խօսում և բոլորեքեան հասկանում են իրար:

«Ես երբէք վկայ չեմ եղել աւելի ինքնուրոյն տեսարանների և երեւոյթների, ասում է պ. Բելմօնտը, ես չեմ յիշում այդպիսի ընդհանուր ուրախութիւն երեսների վերայ: Չեմ կարող մտաբերել նոյնպէս այդպիսի... ընդհանուր վախկոտութիւն: Երևակայեցէք ձեզ մօտ հազարաւոր մարդկանց, որոնք սպասում են այն մասնաւոր գնացքի գալուստը, որ պէտք է մեզ ծովափը հասցնէր: Ամենքը կանաչագոյն աստղը կոճանցքի վերայ ամրացրած: Այդ մարդկանց մեծամասնութիւնը սորանից առաջ իրար չէ տեսել, բայց և չկան այստեղ անձանօթներ:

Ամէնքը սկսում են խօսել իսկոյն և եթ վերաստուգելու իրանց սեփական հմտութիւնը էսպերանտական լեզուն գործադրելու մէջ և համոզուելու, թէ զրուցակիցը հասկանում է նրանց: Ամենից աւելի օտարերկրացի են որոնում: Երկրացին դառնում է աւելի քիչ հետաքրքրելի: Առաջին հարցը՝ «ո՞ր ազգին էք պատկանում»: Համարեա մշտական պատասխանն է. «հայա», իմացէք իմ արտասանութիւնից»: Սկսում են թաղրութիւններ, որ յաճախ մէկէն չեն տալիս ճիշտ որոշում: Փրանսիացին հիացած է՝ հանդիպելով գերմանացուն, անգլիացուն, ռուսին, լեհացուն, չեխին, հոլանդացուն, շեդին և այլոց և հակառակը: Լեզուազիտութեան հարցերը օրուայ ամենանշանաւոր հարցեր են դառնում: Մարդիկ հիացմունքով լցուած պատմում են մէկը միւսին, թէ նրանք սովորել են էսպերանտօն մի քանի ամսուայ և մինչև անգամ մի քանի շաբաթուայ ընթացքում: Կատակելով կշտամբում են միմեանց մեծ դժուարութիւնների մէջ՝ իմաստասիրել լեզուների դարձուացքները, անկանոնութիւնները, անկանոն բայերը, այս կամ այն նութիւնները, անհնարին դժուարութեան մէջ՝ ազգային լեզուի, անհնարին դժուարութիւնը: Ես յաղթել օտար լեզուի արտասանութիւններ, տեսնում եմ մի քանի ծերունի անգլիացիներ, որոնք եկել են իւրանց էսպերանտիստ որդիներանց հետ: Նրանք իրենք դեռ կակազում են,

էսպերանտերէն խօսելիս, բայց և այնպէս աշխատում են խօսել, դիմելով բառարանի օգնութեանը: Ամենքից աւելի ուրախանում են նրանք, որոնք բացի մայրենի լեզուն ոչ մի այլ լեզուն սովորել, պատահում է տեսնել այդպիսիներին անգլիացիների, ֆրանսիացիների մէջ (և ոչ միայն նրանց մէջ) և ահա դուրս է գալիս, որ նրանք կարող են մտքեր փոխանակել օտարերկրացու հետ: Բայց նրանցից, ամենայաջող դէպքում, ոմանք սովորած են մի օտար լեզու և այժմս հրճւում են, որ էսպերանտօն նրանց հնարաւորութիւն է տալիս հասկանալ բոլոր ներկայ եղող օտարազգիներին առանց բացառութեան: Նրանք կօնզրէս գալիս յոյս էին տածում այդ բանը տեսնել, բայց դեռ համոզուած չէին, թէ այդ այդպէս կըլինի: Իսկ հիմա նրանք զգում էին, որ հնարաւորութիւնը իրականացած, մարմնացած բան է: Եւ մի ժամանակ նրանք զգում էին, որ կատարուեցաւ մի բնականից դուրս իրողութիւն: Հասակաւոր մարդիկ բերկրում էին երեխաների նման: Եւ իրաւի մի տեսակ անմեղսրտազրաւ բան էր տեսել այն ուրախալի խոստովանութիւնը, թէ զանազանութիւնը բացակայում է, որ նա հիմի չքացել է, դադարել է արգելափակ լինելու, որ լեզուն այժմս միակերպ սեփականութիւն է ամենքի համար և չէ պատկանում ոչ ոքի առանձնապէս... Ահա,

օրինակ ես տեսնում եմ մի ծերունի ֆրանսիացու, որ շարունակ քորում է իւր տաղը և հարցնում է. «Est-ce possible? Et ce monsieur est un espagnol? et celui-là un allemond? et celui là un russe? un polonais?!»:

Եւ ծերունու աչքերը ուրախ հիացմունքով մեր մէջ մէկից դէպի միւսն է անցնում:— Իսկ եթէ դուք յամառում էք ձեր կարծիքոտութեան մէջ, աւելացնում է կօնզրէսը կազմակերպող ուրախասիրտ և եռանդուն փաստաբան Միշօն. այն ժամանակ խնդրում ենք խոնարհաբար շնորհ բերէք այսօր երեկոյեան մեր թատրոնը: Մենք ներկայացնում ենք Մօլյերի կօմեդիան «Ակամայ ներկայացնում ենք Մօլյերի կօմեդիան «Ակամայ ամուսնութիւն» և լաւաքանչիւր դեր կատարում է որ և է անձնաւորութիւն մի այլ ազգութիւնների»:

Եւ իրաւի, կօմեդիան անցկացաւ երեկոյեան դահլիճի հանդիսականների ուրախութեան բուռն քրքրիջով. թէպէտև նրան ներկայացնում էին բեմասէրներ վեց ազգութիւններից (տիկ. Ցետերբուս, շէգուհի, տիկ. Աւիլովա ռուսուհի, պ. պ. Բուլէ, Անգէլ և Միշօ, ֆրանսիացիներ, պ. կոգեն, բելգիացի, պ. Կիւլսներ, գերմանացի, պ. Ալլիւմ նորվեգիացի), բայց և այնպէս նա կրում էր լիովին ներդաշնակ ձև արտասանութեան կողմից: Թէպէտ նա ներկայացնում էր էսպերանտերէն լեզուով, սակայն գեղեցիկ կերպով հաս-

կանալի էր վերին աստիճանի ազգութիւնների կողմից հակառակ հասարակութեանը...

«Իսկ միևնոյն միջոցին կազմուած էին գործնական խորհրդակցութիւններ կօնգրէսիստների կողմից ընտրուած կոմիտեաի, որի անդամները պատկանում էին քսան զանազան ազգութիւնների: Ներկայ գտնուողներից իւրաքանչիւրը, խօսք խնդրելով անուանում էր իւր ազգանունը և որ ազգութեան պատկանելը: Առաջին վայրկեանում հռետորները խօսում էին ամաչկոտութիւնով, զգացում էր, որ նրանցից մի քանիսը առաջին անգամը վստահանում են էսպերանտերէն խօսել, զգացում էր, որ նրանք ինքեանք դեռ բաւականաչափ չեն համոզուած, թէ կարելի է արուեստական լեզուով մտքեր փոխանակել: Բայց մի քանի ժողովներից յետոյ, այդ ամաչկոտութիւնը անհետանում էր, չքանում էր կարծիքը, հալչում էր անհանգստութիւնը. ինքը նիւթի բովանդակութիւնը մեզ հրապուրեց, ձեռ մոռացուած էր, նա տողորեցաւ մարդկային խօսքի մէջ ոգևորող կենդանութիւնով, դարձաւ բնագլու, անզգալի, տարերապէս հոգու խորքից դուրս բղխող և երբ չորրորդ օրը ժողովի ժամանակ մենք խորհրդակցում էինք հետեւեալ կօնգրէսի համար տեղ ընտրելու մասին, տատանուելով Լօնդօնի և Լիւցերնի, Անգլիայի և Զւիցերիայի մէջ, արդէն էսպերանտական լեզուն ձայնում

էր մեր ականջներին, որպէս ամեն մէկ բնական լեզու... և մենք զգացինք, որ խօսում ենք մի լեզուով, որը ժամանակին մեր աչքի առաջ կը դառնայ բնական լեզու բոլոր միջազգային գիտնականների կօնգրէսների և առհասարակ բոլոր ժողովների, ուր ազգութիւնները իրար տեսակցութիւն են նշանակում»:

Ի միջի այլոց այդ առաջին կօնգրէսին են պարտական էսպերանտիստները իրանց «Fundamento»-ով այսինքն նրանց բոլորի համար պարտաւորական, առանց փոքր անգամ փոփոխութեան, լեզուի կառելիքիսով դ-ր Զամենհօֆի ձեռքով յօրինած, քերականութիւնով (16 կանոնից), բառարանով (մօտաւորապէս 3000 արմատով) և վարժութիւններով նախադասութիւններ կազմելու և առհասարակ լեզուի համաձայնութեան կանոններով: Աւելորդ է ասել, որքան կարեւոր է հաստատել մի անգամ ընդմիշտ այնպիսի հիմունք, որի շնորհիւ ամբողջ էսպերանտական աշխարհը լինի ի մի ձուլուած և երբեք չուկարողանայ զանազան կողմ ցիր ու ցան լինել: Ես ի հարկէ հնարաւորութիւն չունիմ մանրամասնօրէն հետեւել բոլոր ֆնացեալ կօնգրէսներին, որոնք կրկնում էին տարեցատարի և շարունակ բարգաւաճող յաջողութիւնով: Ներկրորդ կօնգրէսը ժեօնուում էր, երրորդը կէմբրիջում, չորրորդը Դրէզդենում, հինգերորդը Բարսելոն

նում; վեցերորդը Ուաշինգտոնում, եօթերորդը Անտաերպենում և ութերորդը Կրաիովում: Հետևելով այս տարի լինելու է Բերնում և տասերորդը 1914 թ. Պարիզում:

Եւ ամեն մի կոնգրէս ուժեղացնում է դէպի էսպերանտոն ոչ թէ միայն ազգաբնակութեան այլ և պաշտօնական շրջանների, զանազան տէրութիւնների կառավարութեանց ուշադրութիւնը: Լեզուի հեղինակը դ-ր Զամենհոֆը Boulogne-sur-mer-ում ստացաւ ֆրանսիական կառավարութիւնից Պատուաւոր Լեգիօնի շքանշանը: Բարսելոնում 5-դ կոնգրէսի ժամանակ Իսպանիայի թագաւոր Ալֆօնս XIII-ը նշանակեց նրան առաջին Եղիսաբէթ կատալոնեանի շքանշանի, իսկ եօթերորդ կոնգրէսում պարգևեց նրան կօմանդօրական խաչը՝ նոյն շքանշանի, հրամայելով իւր պաշտօնական ներկայացուցչին, կապիտան Պերեգորգոյին հաղորդել նրան հետևեալ խօսքերը. «ասացէք դ-ր Զամենհոֆին, թէ ես չունիմ պարգև, որը արժանի լինէր նրա մեծ գիւտին»: Սաքսօնիայի թագաւորը իւր բարձր հովանաւորութեան տակ առաւ չորրորդ կոնգրէսը (Դրէզդէնում), Բելգիայի թագաւորը Ալբերտ Ա-նը նոյնպէս եօթերորդ կոնգրէսը (Անտաերպենում): Միաժամանակ երևեցան այդ կոնգրէսներում զանազան պետութիւնների պաշտօնական ներկայացուցիչներ և նրանց թիւը հետզհետէ

աւելանում է, այնպէս որ եօթերորդ կոնգրէսում կային 17 ներկայացուցիչներ (ի թիւս 7-րոց և Ռուսիայից):

Աւելի հանդիսաւոր էին ներկայացրած Բարսելօնի կոնգրէսը (1909 թ.) և Անտաերպենի (1911 թ.): Բարսելօնի կոնգրէսը իւրանց բարձր հովանաւորութեան տակ էին վերցրել թագաւորը և մինիստրները: Փաղաքը կազմութեամբ և միջոցներով ընդունելութիւն և հիւկերպել էր հանդիսաւոր ընդունելութիւն և հիւրընկալութիւն գեղեցիկ արուեստների պալատում. քաղաքային դաւարիայի երաժշտախումբը Զամենհոֆի երկալուն պէս նուագեց էսպերանտական հիմնը, քաղաքային դաւարիան և քաղաքային վարչութիւնը կանգնած էին կայարանի հրապարակի վերայ և բարիողջունեցին էսպերանտօի հեղինակին, որպէս մի արքայազնի... Անտաերպենում բացի բարի գալստեան հեռագիրը թագաւորի կողմից և պարգևելը Զամենհոֆին շքանշան խաչը Ալֆօնս XIII կողմից — էսպերանտօի հեղինակին նրա «շքախումբին» (էսպերանտական Ակադեմիայի և Լեզուի կօմիտեի գեներալ Սեբեր, անդամ ֆրանսիական ակադեմիայի, Դիժոնի համալսարանի ընկտոր Բուարալը, Ժեօնեօվի համալսարանի պրօֆեսսոր դե-Սօկը, Ժեօնեօվի համալսարանի պրօֆեսսոր Գիսլինը, սիւրը, Վենզերիայի անդամ պրելատ Գիսլինը, մատեմատիքայի պրօֆեսսոր Պարիզում Բուրլէ, անգլիացի գնդապետ Պօլլէնը և ուրիշները) ըն-

դունելութիւն էր կազմած քաղաքային տան մէջ: Քաղաքագլուխ դե-Պօսը, ողջունելով Ձամենհօֆին խմեց նրա կենացը, ցանկանալով բարգաւաճումն լեզուի, գեղարուեստապէս շինած բաժակից, որը այնուհետեւ տուեց Ձամենհօֆին — պատիւ, որին միայն արժանանում են աշխարհի մէջ ճանաչուած երեւելիները: Դ-ը Ձամենհօֆի կնոջը նա տուեց երկու վարդ՝ սպիտակ և կարմիր, որպէս վեր առած Անտերպէն քաղաքի Վահանի վերայից, մի պատիւ, որ ցոյց է տրուում թագուհիներին և թագաւորազնուհիներին: Իսկ կօնգրէսը բանալիս դե-Պօսը ասաց. «ողջմյն ձեզ՝ գեղեցիկ իդեալի զինւորներին»:

Ժողովրդի մէջ տպաւորութիւնը ուժեղացնելու համար, որպէս զի ցոյց տրուի, թէ էսպերանտօն հաւասարապէս կարող է ծառայել, որպէս գիտութեանը, նոյնպէս գրականութեանը, թատրոնին, եկեղեցական արարողութեան, սովորական խօսակցութեան՝ ամեն տեսակ առարկաների մասին, որպէս էսպերանտիստները, նոյնպէս կօնգրէսների կոմիտեաները կազմակերպում են զանազան թատրոնական ներկայացումներ էսպերանտական լեզուով, գիտնական ժողովներ, եկեղեցական արարողութիւններ կատարելու և բողոքական եկեղեցիներում, օրինակական տեսարաններ կարմիր Նաչի գործունէութեան վերաբերեալ, քաղաքային հրապարակների վերայ,

ճանապարհորդութիւններ քաղաքի շրջակայքում կամ ուրիշ քաղաքներ և այլն*): Հասկանալի է ինչ զօրեղ տպաւորութիւն է գործում այդ բոլորը տեղական ազգաբնակչութեան վերայ և ինչ հրապարակական ցոյցեր են յօգուտ լեզուի այդ կօնգրէսները, նրանք տպացուցանում են ակա-նապէս, որ էսպերանտօն կենդանի լեզու է, նոյնպէս լաւ ծառայող մարդկանց յարաբերութիւնների համար, որպէս և ազգային լեզուները, այն զանազանութիւնով միայն, որ նա ներկայանում է բոլոր ազգերի և ցեղերի լեզու ամբողջ հողային գնդի համար, այն ինչ ազգային լեզուները ծառայում են միայն մարդկութեան մեծ կամ փոքր շրջանին...

*) Անտերպէնում թագաւորական թատրոնի դերասանները, սովորելով կանխապէս էսպերանտօն ներկայացրին այդ լեզուով չորս գործողութիւն ունեցող պիեսան ֆլամանդական յայտնի հեղինակ Paul Spaa-կի «Kaatje». Լրագիրները տուին ամենագովանի յօդուածներ ներկայացման մասին, իսկ դերասանները, շնորհակալութիւն յայտնելով Ձամենհօֆին, ասացին նրան. «առաջին անգամը մենք ներկայացրինք էսպերանտական լեզուով և առաջին անգամը ներկայացրինք այն դիւրեկան զգացմունքով, թէ մեր հանդիսականաց դահլիճը պատկերացնում էր իրանով հողային գունտը փոքրացրած չափով. Մենք զգում էինք, որ չնայելով հանդիսականների բազմազգութեանը, մեր խաղը հաւասարապէս հասկանալի է ամենքին»:

Եւ հարկաւոր է յիշել, որ համաձայն արդէն մշակած կանոնադրութեան էսպերանտական կօնգրէսների, վերջիններս կարող են շոշափել ամեն տեսակ հարցեր, որոնք հետաքրքրում են էսպերանտիստներին ի բաց առած կրօնական, քաղաքական և սոցիալական հարցերի, որոնք չպէ՛ս Է շօշափուիմ ոչ մի դէպքում: Չափազանց կարևոր կանոն, որ միջոց է տալիս կօնգրէսներին լինել ընդ միշտ միջազգային և անկուսակցական: Սակայն դա բոլորովին արդեւ չէ ջոկ խմբերի էսպերանտիստների շրջանից, վճիռ կայացնել իրանց առանձին նիստերում պօլիտիքական, կրօնական կամ սոցիալական հարցերի մասին, (այսպէս օրինակ էսպերանտիստ-կատօլիքները՝ վճիռներ են կայացնում իրանց կրօնի մասին, սոցիալիստների ժողովները սոցիալական հարցերի մասին և այլն): Էսպերանտական կօնգրէսներում տեղի են ունենում զանազան նիստեր ամեն կերպ և ամեն կազմի (բժիշկների, իրաւաբանների, մանկավարժների, փօստ-հեռագրական պաշտօնեաների և այլոց):

VI.

ԷՍՊԵՐԱՆՏԻՍՏՆԵՐԻՆ ՀԱՄԱԽՄԲՈՂ ՀԻՄՆԱՐ-ԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ:

Ամեն մի գործ իւր յաջող առաջընթացութեան համար պահանջում է հիմնարկութիւններ, որոնք կարողանան համախմբել բոլոր կուսակից-

ներին: Բայց եթէ այդ կանոնը կենսական պահանջ է փոքր կազմակերպութիւնների համար, նա աւելի ևս կարևոր է էսպերանտիստների համար, որոնք կազմակերպում են իրար հետ մի տեսակ առանձին աշխարհ, առանձին լեզուով—մի աշխարհ, որը թէպէտ իւր ամեն կէտերով միանում է ամբողջ մարդկութեան հետ, այնուամենայնիւ դեռ ևս կարօտ է իւր առանձին հիմնարկութիւններին: Էսպերանտիստները պէտք է պահպանեն իրանց լեզուն որ և է ոտնձգութիւլսնից, թէ իւր միջից և թէ դրսից, բացի այդ նրանք ձգտելու են տարածելու նրան լայն շարանք ձգտելու են տարածելու կեանքի ամեն փով, մտցնել նրան մարդկային կեանքի ամեն խաւերի և հողային գնդի բոլոր ազգութիւնների մէջ: Խնդիրը շատ մեծ է, որքան և մեծ է ամբողջ աշխարհը: Պէտք է տիրապետել բոլոր հողային գնդին և միաժամանակ չկորցնել իւր ոտքի տակից իւր հիմքը, չկորցնել իւր միութիւլսնը և իւր լեզուի մաքրութիւնը—և պէտք է խոստովանել, որ այդ խնդիրը լուծում է էսպերանտական աշխարհը հիանալի կերպով:

Շնորհիւ դ-ր Չամենհօֆի իւր իսկ զարմանալի կազմակերպող ընդունակութեանը, շնորհիւ նրա՝ բարձր հոգեկան յատկութիւնների, որոնցով նա վաստակել է ընդհանուր հոգեշարժ սէր իւր հետևողների կողմից, շնորհիւ նրա էսպերանտական գաղափարին անձնուէր համակրանքի

և իւր հեղինակի անձնագործ աշխատութեանը, նրա հին և ազնւասիրտ աշխատակիցների մեծ շրջանի և զանազան երկրների և տէրութիւնների ներկայացուցիչների յարգանքի,—էսպերանտիզմի կանանչ դրոշակը ծածանւում է իւր առաջնորդների ամուր ձեռքերի մէջ և հովանաւորում է իւր շաքով մարդկային ցեղի աւելի և աւելի բազմացող լայն շրջանները...

էսպերանտիզմի այդ ղեկավարները նրա 25 տարւայ գոյութեան միջոցին հիմնեցին մի շարք կազմակերպութիւններ, որոնք միախմբում են բոլոր կուսակիցներին ամբողջ աշխարհում և որոնք համոզում են նրանց, որ իւրանց գործը հաստատուն է և անընկճելի: Այդ հիմնարկութիւնները հեռակեանքներն են. Լեզուի Խորհրդաժողովը (Lingva Komitato), էսպերանտական Ակադեմիան (Esp. Akademio) Կէնտրոնական Բիւռօ (Centra oficejo) և Կօնգրէսների Մշտական Խորհրդաժողովը (Konstanta Komitato de la Kongresoj): Բացի այդ պէտք է յիշել նոյնպէս մի չափազանց նշանաւոր հիմնարկութիւն, որ աշխատում է արդէն ոչ թէ էսպերանտօի համար, այլ էսպերանտօի միջոցով, այդ Համաշխարհային էսպերանտական Ասոցիացիան (Միութիւնն) է (Universala Esperanta Asocio):

Յիշեալ հինգ հիմնարկութիւնները համախմբում են ամբողջ աշխարհիս էսպերանտօստ-

ներին և ուղղում են նրանց տիրապետելու այդ աշխարհին: Սակայն նրանք, ի հարկէ անգոր կը լինէին որ և է մի գործ կատարելու, եթէ նրանց չ'օգնէին տեղական կազմակերպութիւնները, որոնք միախմբում են կուսակիցներին զանազան երկրների և զանազան ազգութիւնների մէջ: Այս վերջին կազմակերպութիւնները իւրանց կողմից բաժանւում են երկու տեսակի. կամ նրանք միացնում են մի որ և է քաղաքի, գիւղի և այլն էսպերանտօստներին կամ նրանք միախմբում են մի գաղնակցութիւնի, մի լեզի, կօնֆեդերացիի և այլ ձևերի, քաղաքային, գիւղային, շրջանները ե խմբերը: Ճիշտ վիճակաւ գրութիւն տալ այդ բոլոր ընկերութիւնների, խմբերի, գաղնակցութիւնների և կօնֆեդերացիների այժումս հնարաւորութիւն չկայ: Բայց էսպերանտիզմի աճման բնոյթը ցոյց տալու համար, կարող եմ ասել, թէ այն միջոցին, երբ 1902 թ. ամբողջ աշխարհում հաշոււում էր 38 ընկերութիւններ և խմբեր, 1905 թ. նրանց թիւը ցուցակագրութիւնով հասնում է 308-ի, 1907 թ. 721-ի, 1909 թ.—1447-ի և 1910 թ.—1719-ի*): Մենք, ի հարկէ, ճշմարտութիւնից չենք հեռանալ, եթէ ներկայ տարւայ առանձին ընկերութիւնների թիւը հաշւենք—2000:

*) Esperantista Pöskenlendaro, 1912 j. Berlin.

Իսկ եթէ միջին թւով իւրաքանչիւր մասնակցող-
ներն թիւը հաշւենք 50 մարդ այդ կըտայ մեզ ցու-
ցակագրուած էսպերանտիստներն թիւը 100.000.
Իսկ ընկերութիւններն դեռ չմիացողներն թիւը,
կարծիք չկայ, 100 անգամ աւելի է, այդ պատ-
ճառով կարելի է հաստատ համոզմունքով աշ-
խարհիս երեսին ցրուուած էսպերանտիստներն
թիւը հաշւել միլիօնից ոչ պակաս: Եւ կարծիք
չկայ, որ այդ թիւը ստրէցտարի աճելու է և
միևնոյն ժամանակ ոչ թէ թուաբանական այլ
երկրաչափական համեմատութիւնով: Եւ թէ հե-
ռու չէ այն օրը, երբ ժողովրդական կարծիքի
ճնշման տակ, տէրութիւնները հարկադրուած կը
լինին դուրս գալ ներկայի անտարբերութիւնից
և սպասողական դիրքից և էսպերանտօն ներմու-
ծել ուսումնարաններն դասընթացի մէջ ի թիւս
ոչ պարտաւորական լեզուի, ազատելով հետզհե-
տէ աշակերտներին սովորական անպտուղ աշխա-
տանքից՝ սովորել երկու-երեք օտար լեզուներ...
Ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է, թէ ինչ անա-
ղին նշանակութիւն կունենայ այդպիսի քայլը,
ինչպէս աշակերտների, նոյնպէս և ամբողջ
մարդկութեան համար:

Յետագայում ես դեռ կանգ կառնեմ էսպե-
րանտօի տարածման հարցի վերայ զանազան եր-
կըրներում: Իսկ այժմ մի քանի խօսք եմ ա-

սելու բոլոր վերելք յիշած համաշխարհային էս-
պերանտական հիմնարկութիւնների մասին:

«Լեզուի Կօմիտէտը» հիմնադրուած է Բուլ-
յօնի կօնգրէսում և վերջնականապէս հաստատած
է ժենեօվի կօնգրէսի ժամանակ: Նա բաղկացած
է մօտաւորապէս 150 զանազան երկրների ներ-
կայացուցիչ էսպերանտիստներից, նրանք ըն-
տրուած են մեր գործի համար աւելի ջանք
գործ դնող և բացի իրանց լեզուն և այլ օտար
լեզուներ զիացողներից: Այդ խորհրդաժողովի
նուիրական գործն է պահպանել լեզուի հիմնա-
կան սկզբունքները և ղեկավարել նրա ապագայ
զարգացումը: Այս պատճառով նա ըննում է էս-
պերանտիստների մէջ բոլոր լեզուին վերաբե-
րեալ նոր ծագող հարցերը և վճիռ է կայացնում:
Համաձայն լեզուի հիմնական սկզբունքներին:
Սակայն, որովհետեւ այդ խորհրդաժողովը շատ
բազմաթիւ է և մեծածաւալ իւր նպատակը իրա-
գործելու համար և ոչ մի յոյս չկայ հաւաքելու
նրանց ժողովը՝ երբ և իցէ նրա բոլոր անդամնե-
րով, ուստի չորրորդ կօնգրէսում հիմնեցին «Ա-
կադեմիան», որը կազմուած է 18 անդամից ըն-
տրուած լեզուի խորհրդաժողովի մասնակիցնե-
րից: Իսկապէս Ակադեմիան է, որ կրում է այժ-
մը մեր յիշած խորհրդաժողովին յատկացրած
լուծը: Նրա գլուխն է կանգնած նախագահը
(Դիփօնի համալսարանի բեկտօր Բուարակը), եր-

կու փոխ-նախագահներ և պատուաւոր նախագահ
դ-ր Զտմենհօֆը: Այնուհետեւ նա բաժանուում է
չորս բաժանմունքների. քերականական, ընդհա-
նուր բառարանի, տեխնիքական բառարանի և
ներքին գործերի*): Բաժանմունքներից իւրա-
քանչիւրը վարում է նրան յանձնած գործի բա-
ժինը, հաշիւ ներկայացնելով իւր աշխատութիւն-
ների մասին միջազգային կօնգրէսներում ամ-
բողջ էսպերանտական աշխարհին:

«Կէնտրոնական Բիւլետեն» վարչական հիմնար-
կութիւն է, որի մէջ հաւաքւում է. վերոյիշեալ
Խորհրդաժողովին և Ակադեմիային, նոյնպէս և
Մշտական Կօնգրէսների Խորհրդաժողովին վերա-
բերեալ բոլոր գրադրութիւնը: Նա հրատարակում
է «Պաշտօնական էսպերանտական լրագիր» («Ofi-
ciala Gazeto Esperantista»), որի մէջ տպագրւո-
ւում են Ակադեմիայի և Խորհրդաժողովի աշխա-
տութիւնները և այն ամենը, որ զեկաւար նշա-
նակութիւն ունի բոլոր էսպերանտիստների հա-
մար: Այստեղ իսկ (Պարիզում, Կլիշի փող., 51)
կենտրոնանում են և կառարւում Խորհրդաժո-
ղովի և Ակադեմիայի ընդհանուր աշխատութիւն-
ները, հաւասարապէս այն հարցերը, որ վերա-
բերում են առաջիկայ կօնգրէսներին, այստե-

*) Այժմս վերջին բաժանմունքը վերացրած է,
իսկ երկրորդ և երրորդ միացրած են մի բառարանա-
կան բաժանմունքի մէջ.

ղից նոյնպէս պատասխան են ստանում ընկերու-
թիւնների և ջոկ էսպերանտիստների տուած
հարցերը, այստեղ է պահւում կենտրօնական էս-
պերանտական հիմնարկութիւնների գիւմը և
ձեւակերպւում է կենտրօնական գրադարանը և
այլն: Այս իսկ բիւլետեն աշխատում է նիւթական
միջոցներ հայթայթել բոլոր յիշած հիմնարկու-
թիւնների գործունէութեան համար:

Ինչ վերաբերում է «Մշտական Կօգրէսների
Խորհրդաժողովին» նրա գործը հասկանալի է
ինքն ըստ ինքեան—նախապատրաստութիւն և
կանոնաւորութիւն միջազգային կօնգրէսների:
Պատրաստութեան կողմից նրան օգնում են տե-
ղական Խորհրդաժողովները, որոնք գործում են
այն քաղաքների մէջ, ուր ծրագրուած է կօնգրէ-
սի ժողովը:

Հիմա ես կանցնեմ «Համաշխարհային էսպե-
րանտական Ասօցիացիին», (ընկերութեանը)—մի
հիմնարկութեան, որ գործնական տեսակէտից ա-
ռանձին մեծ նշանակութիւն ունի էսպերանտիստ-
ների համար, կամ աւելի ճիշտ կըլինի ասել՝ բո-
լոր գործնական մարդկանց համար, որոնք կա-
րիք ունին յարաբերութեան մէջ մտնել ուրիշ
երկրների ազգաբնակչութիւնների հետ:

Այս ասօցիացիան հիմնուեցաւ 1908 թ.,
նրա կենտրոնը գտնւում է Ժենեւովում:
Նրա ընդարձակ և ազնիւ նպատակն է. հեշ-

տացնել ամեն կողմից, բոլոր մտաւոր, նոյնպէս
և նիւթաւոր հաղորդակցութիւններ մարդկանց
մէջ, առանց զանազանելու նրանց ազգութիւնը,
ցեղը և լեզուն: Իսկ այդ իդէալը իրագործելու
համար Ասօցիացիան ստեղծել է մասնագիտա-
պէս յարմարեցրած «ծառայութիւն» յանձին ա-
ռանձին պատուիրակների, հիւպատոսների և նը-
րանց օգնականների: Ասօցիացիի այդ «ծառա-
յողների» շղթան չնայելով իւր այսքան կարճ
միջոցի գոյութեանը ընդգրկել է արդէն ամբողջ
աշխարհ: Դուք կը գտնէք նրանց ոչ միայն Նի-
ւոպայի նշանաւոր քաղաքների մէջ, այլ յաճախ
փոքր գաղութների և գիւղերի մէջ: Ամերիքա-
յում, Աւստրալիայում, Ասիայում և Աֆրիքայում
այդ անդամների ցանցը, իրաւ է, աւելի ուսը է,
բայց և այնպէս բոլոր նշանաւոր լուսաւոր կեն-
տրոնների մէջ գտնուում են այդ կազմակերպու-
թեան հիմքը, որ առաջ է ընթանում մեծ քա-
լերով և խոստանում է ամբողջ լուսաւոր աշ-
խարհին անթիւ օգուտներ:

Ո՞վ ներկայումս կարօտ չէ լինում լուր կամ
տեղեկութիւն ստանալու գիտութեան կամ ար-
դիւնաբերութեան շրջաններից, վերաբերեալ ոչ
միայն իւր հայրենի երկրին այլ և Նիւոպայի
կամ Ամերիքայի տէրութիւններին կամ ուրիշ
ցամաքներին... Առևտրական մարդը կարօտ է
տեղեկութիւնների իւր գործին վերաբերեալ մո-

տաւոր կամ հեռաւոր երկրներից, ճանապարհոր-
դը, ծրագրելով իւր ճանապարհը, վճռում է, թէ
ուր յարմար է նրան կանգ առնել և ում դիմել,
որ կարողանայ իւր ճանապարհորդութեան նպա-
տակին հասնել, ուսանողները աւելի և աւելի
յաճախ տեղափոխում են իրանց ընտրած գիտու-
թեան կամ արուեստի ասպարէզի մէջ կատարե-
լագործուելու ձգտումը իրանց հայրենիքից դուրս
տեղ. աշխատաւորները այս կամ այն պատճա-
ռով չկարողանալով յարմար դիմը ճարել իրանց
ծննդավայրում, երազում են գործ դնել իրանց
աշխատանքը արտասահմանում... Նրանք ամեն-
քը հում պէտք է դիմեն: Ո՞րտեղից ստանան ի-
րանց հարկաւոր տեղեկութիւնները: Եթէ նրանք
ուենեն ծանօթներ, համապատասխանող տեղեկա-
տուններ և ուղեցոյցներ, խնդիրը մի անգամից
հեշտանում է և պարզւում: Բայց դուք շատ կը
գտնէք այդպիսի տեղեկատու հրատարակութիւն-
ներ: Իսկ եթէ կան նրանք, որտեղ գտնել և հում
դիմել նրանց ստանալու համար:

Ահա այստեղ ամեն մի կարօտողի օգնու-
թեան է հասնում մեր յիշած կազմակերպու-
թիւնը: Արժէ միայն իւրաքանչիւր տարի հրա-
տարակուող տեղեկատուի համաձայն, գտնել ձեզ
հետաքրքրող վայրում կամ քաղաքում Ասօցիա-
ցիի պատուիրակին կամ հիւպատոսին և գրով
ուղղել նրան ձեր ճիշտ ձևակերպած հարցը — ա-

մենակարճ միջոցում դուք կըստանաք ձեզ հարկաւոր տեղեկութիւնները և ցուցմունքները... Միայն երկու պայման կայ դրած այդ՝ Ասօցիացիին պատկանել, (անդամակցութեան վճարը 50 կ. էր տարեկան, բայց 1913 թւականից բարձրացրած է մինչև մի ըուրլիի) և ձեր պահանջը առաջադրել էսպերանտական լեզուով, որովհետև բոլոր գրագրութիւնները կատարուում են բացառապէս այդ լեզուով: Բայց այդ վերջին պահանջըն էլ, ի հարկէ, արգելք չի կարող դառնալ ներանց համար, ովքեր դեռ չգիտեն այդ լեզուն. այնտեղի պատուիրակը, որտեղ դուք ապրում էք պարտաւոր է ձեզ օգնութեան հասնել և թարգմանել ձեր հարցմունքը էսպերանտերէն: Ձեզ մնում է միայն վճարել փօստի ծախքը և այն մասնաւոր ծախքերը, որ կըպահանջէ ձեր տուած յանձնարարութիւնը:

Առևտրական կամ արդիւնաբերական ֆիրմաներ, ամեն տեսակ ընկերութիւններ, կորպորացիաներ, լրագրներ և այլն նոյնպէս կարող են մտնել այդ Ասօցիացիի մէջ, բայց նրանց համար վճարը աւելի բարձր է:

Ես չեմ կարող տալ տկացնել ընթերցողին աւելի ընդարձակ մանրամասնութիւններով այդ հիմնարկութեան կազմի մասին, իսկ դրա փոխառէն թոյլ կը տամ ինձ առաջ բերել այստեղ մի քանի օրինակներ, որոնք ամենագեղեցիկ կեր-

պով կը պատկերացնեն այն բոլոր օգուտը, որ Ասօցիացիան կարող է հասցնել ամեն մի ցանկացողի:

Մեր հայրենակիցներից մէկը, պ. Կովալեօվը, վեհնայում գտնուելիս, մոռացմամբ թողել էր այնտեղ իւր պայուսակը: Երբ նա հասաւ Դիֆօն (Ֆրանսիայում) նա դիմեց ռուսաց տէրութեան հիւպատոսին, ինդրելով նրա օգնութիւնը իւր պայուսակը գտնելու համար: Սակայն ստացաւ բոլորովին անմիթիւ պատասխան. — «դա մեզ չի վերաբերում գործեցէք ինքներդ, ինչպէս կամենաք»: Այն ժամանակ Կովալեօվը վրձապէս կամենաք: Այն ժամ. էսպեր. Ասօց. ունի օգտուել նրանով, որ Համ. էսպեր. Ասօց. անդամ է. նա նամակով դիմեց այդ Ասօցիացիի վեհնայի պատգամաւորին և շատ շուտ ստացաւ նրա պատասխանը. «ձեր պայուսակը գտնուած է և ուղարկուած է Դիֆօն»:

Պատուիրակների և հիւպատոսների միջոցով Ասօցիացիի ցոյց տուած օգնութիւնը միանգամայն անգնահատելի է ճանապարհորդութեան մասին: 1911 թ. ընթացքում մօտ 2000 ճափամանակ: 1911 թ. ընթացքում մօտ 2000 ճանապարհորդ դիմել են նրանց օգնութեանը և բոլորն էլ յայտնել են իրանց խորին շնորհակալութիւնը նրանց պատրաստակամ օգնութեան համար: Երբ հարկաւոր է նրանք հանդիպում են ճանապարհորդներին կայարաններում, ցոյց են տալիս նրանց յարմար հիւրանոցներ, տեղաւո-

ընցնում են նրանց այնտեղ, հաղորդում են ամեն տեսակ տեղեկութիւններ. քաղաքի, նրա ուշադրութեան արժանիքներին, հիմնարկութիւններին մասին, ղեկավարում են ճանապարհորդներին գործնական հարցերում և այլն: Ճանապարհորդը իրան օտար չէ զգում և նրան անծանօթ քաղաքի մէջ, նա ընդհակառակը մի անգամից մտնում է այնպիսի մարդկանց շրջանը, որոնք սրտակցապէս ընդունում են նրան և ամեն կերպ օգնում են, որպէս իրանց մօտ մարդու: Քանի գնում է աւելի և աւելի լուրջ է դառնում Ասոցիացիի առևտրականներին ցոյց տուած օգնութիւնը: Օրինակներ բերեմ:

Բերն քաղաքում մի խոտավաճառ մեծաքանակ պատէր ստանալով իւր ապրանքի համար, չգիտէր ինչպէս դիմէ Փրանսիայի հարաւը, ուր նրա տեղեկութեան համաձայն շատ խոտ կար, բայց նա չունէր այնտեղ հարկաւոր ծանօթութիւններ: Պատահաբար նա խօսակցութիւն ունեցաւ Բերնի պատուիրակ Ս. Շմիդտի հետ, սա խորհուրդ տուեց նրան դիմել Էսպերանտօի օգնութեանը:—«Էսպերանտօ», այդ ինչ բան է, հարցրեց վաճառականը, և սրտեղ կարելի է նրան ձեռք բերել: Շմիդտը ժպտալով մեկնեց նրան ինչ բան է Էսպերանտօն և ինքը գրեց հարաւային Փրանսիայի դելեգատներին: Կարճ միջոցից յետոյ վաճառականը ստացաւ իրան հար-

կաւոր տեղեկութիւնները և կարողացաւ խոտի կողմից բաւականութիւն տալ իրան պատէր տուղներին:

Այս տողերը գրողը իւր առևտրական գործով շատ անգամ դիմել է զանազան քաղաքների դելեգատներին և հիւպատոսներին, խնդրելով տեղեկութիւններ և ցուցմունքներ զանազան տեխնիքական և այլ հարցերի վերաբերեալ: Հետեւեալները եղել են միշտ ամենագոհացուցիչ և տեղեկութիւնները տրւում էր ինձ լիովին ճիշտ և հասկանալի:

Հասկանալով Ասոցիացիի տուած անագին օգուտը, առևտրական ֆիրմաները աւելի և աւելի մեծ թւով միանում են նրան և ներմուծում են իրանց գործի մէջ Էսպերանտերէն թղթակցութիւնը:

Թոյլ եմ տալիս ինձ բերել այստեղ մի հետաքրքիր օրինակ ևս: Ոմն Kancied վճռեց հիմնել Բերնում մասնագիտական ձեմարան երիտասարդների համար և ուղարկեց զանազան երկիրներ 10 հազար յայտարարութիւն այդ ձեմարանի մասին: Սակայն նրա հրաւերին ոչ ոք արձագանք չտուեց: Օգնեց նրան նոյն պ. Շմիդտը, նա տպագրեց 180 օրինակ նոյն յայտարարութիւնից Էսպերանտերէն և ուղարկեց զանազան քաղաքների պատուիրակներին: Հետեւանք

այն եղաւ, որ պ. Kamencied միանգամից 14 ուսանող ունեցաւ*):

Ես կարող էի այստեղ առաջ բերել բազմաթիւ ուրիշ օրինակներ նոյն տեսակի, սակայն, կարծում եմ, արդէն բերածներս էլ բաւական են, որ հարկաւոր չափով լուսաբանեն այս խնդիրը:

VII.

ԷՍՊԵՐԱՆՏՈՆ ՍՈՎՈՐԵԼՈՒ ՕԳՈՒՏԸ:

Մինչև որ էսպերանտոի ուսումը պարտաւորական առարկայ չէ դառել ուսումնարաններումէջ, ամեն մի մարդ էսպերանտերէն սովորելուց

*) Լօնդօնի դելիդատը պ. Ն. Ա. էպլտեյնը յայտնում է, որ ընթացքս 1912 թ. նա կատարել է հետեւեալ պատւէրները. «Ես ուղարկեցի Սեվիլիա մի ֆիրմի հասցէն, որը հաւէր է վաճառում մասնաւորապէս ցուցահանդէսների համար: Մի անձի համար, որ բընակում է Բիլրայօյում ես ճարեցի մի քանի անգլիերէն գրքոյկներ երեխաների ընթերցանութեան համար: Ես ուղարկեցի Ֆինլանդիա տեղեկութիւն պ. Պիտինի հրապարակական դասախօսութեան մասին, իսկ Լօձ տեղեկութիւն անգլիական էնտոմոլոգիական լրագրների մասին: Լուովը պահանջեցին ինձանից իմ ընտրած արժանաւոր փաստաբանի հասցէն, իսկ Լօնդօն եկող մի գերմանացի տեղեկութիւններ խնդրեց այդ քաղաքի կեանքի մասին և այլն:

առաջ բնականաբար պէտք է հարց տայ ինքն իրան. «արդեօք ես իզուր չեմ վատնի իմ ժամանակը: Ինչհէ համար ես զբաղուեմ այդ լեզուի ուսումնասիրութիւնով, եթէ ոչ ոք այդ լեզուով չէ խօսում և ես չպէտք է կարողանամ գործադրել նրան»: Այս հարցը, ի հարկէ, շատ բնական է և կարևոր: Այդ պատճառով այս գլխի մէջ ես իսկապէս մտադիր եմ պատասխանել այդ հարցին, թէպէտ նախընթաց երեսներէ վերայ ընդհանուր պատկերով ես փոքր ինչ լուսաբանեցի նրան:

Ա) Թղթակցութիւն օտարերկրացիների հետ:

Առաջինը՝ ամեն մի մարդ, որ սկսում է էսպերանտերէն սովորել, մի քանի շաբաթից, (երպերանտերէն սովորել, մի քանի շաբաթից, (երբեմն աւելի վաղ), նրանով զբաղուելուց յետոյ, կարող է սկսել թղթակցութիւն օտարերկրացի էսպերանտիստների հետ: Եւ որովհետեւ բազմաթիւ էսպերանտական ամսագրերի մէջ, որոնց մասին աւելի մանրամասնօրէն ես յետոյ կը խօսեմ, առաջ են բերում շատ ազգանուններ և հասցէներ այն անձանց, որոնք ցանկանում են թղթակցութիւն անել և որովհետեւ այդ անձինք ցրուած են ամբողջ աշխարհի երեսին, ուստի նրանցից կարելի է ընտրել այնպիսիներին, որոնք մեզ աւելի են հետաքրքրում: Այս տողերը գրովը ունի այդպիսի թղթակցիներ ամբողջ աշխար-

հում. Ֆրանսիայում, Իտալիայում, Բոհեմիայում, Միացեալ Նահանգներում, Ամերիքայում, Վենեցուէլում, Կոլմիսիսիում, Ճապոնիայում, Աւստրալիայում, Մադագասկարի կղզու վերայ (սեւամորթներ) և այլն: Սովորաբար այդ յարաբերութիւնները սկսւում են պատկերազարդ փօստային բացիկներով, այնուհետև լուսանկարների փոխանակութիւն, յետոյ ամենայարմար և ձեռնտու դէպքերում գրագրութիւնը մեծանում է և երեւան է դուրս գալիս քիչ թէ շատ մեծ ծաւալով նամակներ: Իմ գրագրութիւնը մի քանի դէպքերում դարձել է արդէն չափազանց լուրջ և հետաքրքիր մտքերի փոխանակութիւն զանազան սօցիալական և քաղաքական գիտական կեանքի և այլն: Մի դէպքում իմ նամակներս թարգմանւում են անգլիերէն (Միացեալ Նահանգներում) և տպագրւում են տեղական լրագրի մէջ, որովհետև ճանաչուած են հետաքրքրական, առհասարակ, տեղական ազգաբնակչութեան համար, նոյնը ես անում եմ իմ կողմից մի հեռաւոր երկրի էսպերանտոսո բարեկամի համար, որին ես դեռ ճանաչում եմ միայն լուսանկարով, իսկ մեր տասնեակ փօստի թերթեր լքցնող նամակները, գրեթէ, սարսափեցնում են իմ ծանօթներին:

Բ) Ճանապարհորդութիւններ:

Սխալ են կարծում շատերը, որ եթէ մարդ գիտէ մէկ-երկու օտար լեզու (սովորաբար ֆրանսերէն և գերմաներէն, քիչ դէպքերում անգլիերէն կամ իտալերէն), այդ բեռը ունենալը բոլորին բաւական է ճանապարհորդելու եւրոպայի մէջ և նրանից դուրս: Ի հարկէ յաջող դէպքում, կարելի է բաւականանալ և այդ լեզուներով. ոչ միայն եւրոպայում այլ մինչև անգամ Չինաստանի խորքերում: Բայց եթէ այդպիսի յաջող դէպք չպատահի, կարելի է շատ ծանր դրուժեան մէջ ընկնել... և յետոյ եթէ իրաւի այդ լեզուների գիտութիւնը բաց անէր մեր առաջ ամբողջ աշխարհը, ուրեմն ինչով մենք կը կարողանայինք մեկնել էսպերանտոսի այդ տեսակ ընդարձակ կերպով տարածուելը Ֆրանսիայի և Գերմանիայի մէջ, որ մենք տեսնում ենք ներկայումս և որը աճում է, ոչ թէ օրէցօր, այլ ժամէ ժամ:

Ոչ այժմումս կայ միայն մի լեզու, որը բաց է անում մեր առաջ ամբողջ աշխարհը և այդ լեզուն—էսպերանտոսն է: Ես կը ապացուցանեմ այդ մի քանի օրինակներով, որոնք ի հարկէ աւելի քաղցրախօս կերպով կը պարզեն ներկայ հարցը, քան թէ դատողութիւնների ամբողջ հատորներ:

տիստ, տեսնելով նրա ցոյց տուած գործնական օգուտը:»

Բայց ահա մեր քահանան Սերիշկը հեռու Սիբիրիայից, Մոսկովայի սահմանի մօտ: Նա գնաց իւր քրոջ հետ երեք ամսով Արևմտեան Եւրոպա: Օտար լեզուների տեղեկութիւն նա, համարեա, չունէր, բայց ամենուրեք նրան օգնում էր էսպերանտօն, թէպէտ նա դեռ չէր անդամակցում Համ. էսպ. Ասօցիացիին և հասկացողութիւն չունէր Եւրոպայի մէջ տարածուած էսպերանտական շրջանների և ընկերութիւնների մասին:

Բրիւսելում էսպերանտական մի մագաղին որոնելիս, պատահամբ Սերիշկով քահանան, ինչպէս պատմում է, «հանդիպեցի փողոցում էսպերանտիստի, որը ճանաչեց ինձ էսպերանտական «աստղիկով»: Samideano! De kie vi alveturis? (Ո՞րտեղից էք դուք եկել) — ուրախ ուրախ հարց տուեց նա ինձ. — Աստուած իմ, ես հասկանում եմ... Ձէ՞ որ այս առաջին անգամն էր, որ ես լսեցի կենդանի էսպերանտական խօսակցութիւն... Ես պատասխանեցի: Մենք սկսեցինք խօսակցել: Կրկին — ես հասկանում եմ բոլորը: Սիրտս այնքան թեթևացաւ, թեթևացաւ, կարծես հոգիս ճնշող մի քար վայր գլորուեցաւ: Ես այնքան երկար և այնքան փափակով սպասում էի այս ըոպէին... դուցէ աւելի ջերմ և

վառ սրտով, աւելի հետաքրքրութիւնով, քան թէ հարմնացուն պսակի օրին... և ահա հասաւ այդ օրը: Նշանակում է այժմեանից, ես ինքս տեսնում եմ, լսում եմ և հասկանում եմ, որ էսպերանտօն կենդանի լեզու է: Մի քանի բան գնելուց յետոյ այդ էսպերանտական մագաղինում, ես գնացի նոր բարեկամիս հետ աբբատ Րիչարդսօնի մօտ, սիրտ գրաւող մի ծերունիի մօտ, որի հետ մենք երկար խօսում էինք էսպերանտերէն... Լօնդօնում ամենից առաջ ես պերանտերէն... Լօնդօնում ամենից «Բրիտանական էսպերանտիստի» խումբայ «Բրիտանական էսպերանտիստի» մի քանի բազրատունը և այնտեղ ծանօթացայ սիրալի անձանց հետ, բայց մօտ ծանօթացայ սիրալի երիտասարդ բրիտանացու Ուլիամ Mann-ի հետ: Նրա հետ մենք այցելեցինք ստորերկրեայ երկաթուղով ճապոնական ցուցահանդէսը Լօնդօնում, կրկին նա տարաւ ինձ սուֆրաժիստների ցոյցը և միտինգը տեսնելու և կանանց ժողովարանը: Կրկին նրա շնորհիւ մենք գտնուեցանք (մեզ համար) առաջին էսպերանտական ժողովում, ուր ծանօթացանք բազմաթիւ համակարծիքաւորների հետ և ուրախ ու կենսալի անցկացրինք մեր ժամանակը. սկիզբը մասնաւոր խօսակցութիւնով և յետոյ նոյն իսկ ժողովում: Խօսում էր նախագահը, իսկ յետոյ մի հիւր գեկուցում արեց երկուցի, նա հետաքրքիր մի գեկուցում արեւ Զւիցերական Դաւօս կուրօրտի մասին,

բազմակերպ պատկերներ ցոյց տալով, (խօսում էր բերանացի և ոչ գրաւոր ճառով), լուսանկարների օգնութիւնով: Անմոռանալի՝ երեկոյ: Ո՛րքան պարզասրտութիւն, որքան հոգեկան մերձաւորութիւն միմեանց հետ: Ի՞նչպիսի ցանկութիւն. ծառայութիւն ցոյց տալ իրանց հեռաւոր տեղերից եկող հիւրերին...

Պարիզում, այդ էսպերանտիզմի զարգացման կենտրոնում այցելեցի էսպերանտական բիւռօն, որտեղ ծանօթացայ զանազան ազգութիւնների պատկանող տպարանի աշխատաւորների հետ. նրանց մէջ գտնւում էին՝ իսպանացի, իտալացի, գերմանացի, այցելուների մէջ կային բացի ինձ մի շատ անգլացի և մի ուրիշը: Եւ ահա մենք, զանազան ազգութիւնների ներկայացուցիչներս, դիւրեկան կերպով ժամանակ անցկացրինք ընդհանուր խօսակցութիւնով: Որքան վարժ կերպով էին խօսում էսպերանտերէն իմ խօսակից-գրաշարները: Ի՞նչ ոգևորութիւնով էին նրանք խօսում էսպերանտիզմի թղթակցութեան միջոցով զանազան ազգութիւնների ներկայացուցիչների հետ համախմբւելու մասին... Այցելեցի ես նոյնպէս էսպերանտական ժողովը Սարբօնում, ուր ծանօթացայ յայտնի ուսուցիչներն ու ստանդարտները: Կօլովրատ-Ջերլինսկու և բժշկապետ Օստրովսկու հետ... Ժենեւովում ես այցելեցի էսպերանտական բիւռօն, իսկ Լիւցեր-

նում յայտնի սառցապատական պարտէզը զննելիս ես գտայ կասայում, հրճուանքով, մինչև անգամ էսպերանտօր գրացուցակ, որը ինձ նոյնքան ուրախութիւն պատճառեց, որքան կարող էր պատճառել, եթէ դրուած լինէր ուսերէն լեզուով... Եւ պէտք է նկատել, որ ես դեռ այն ժամանակ չէի անդամակցում Համ. էսպ. Ասօցիացիին... Ո՛րքան ուրեմն աւելի հետաքրքրական և կենսունակ կը լինէր իմ ճանապարհորդութիւնը, եթէ ես շահուէի նրա օգնութիւնով:»

Մեր միւս ճանապարհորդը պ. Սարօկինը, որ գտնուեցաւ Անգլիայում միայն մի էսպերանտօ լեզուով, սքանչացած էր տեղական էսպերանտիստների սրտակցութիւնով, նրանք ծանօթանում էին նրա հետ ոչ թէ անգլիական սառնութիւնով, այլ էսպերանտիստներին յատուկ նուրբ սրտով, նրանք նայում էին նրա վերայ, ոչ թէ որպէս «ուսուարձի», այլ որպէս թանկագին համամիտ ընկերի վերայ: «Եւ ես կուզէի ասել էսպերանտօն սովորող իմ ընկերներին, աւելացնում է պ. Սարօկինը իւր մասնաւոր նամակի մէջ, եթէ դուք տեսնէիք և լսէիք այն ամենը, ինչ ես տեսայ և լսեցի արտասահմանում, ձեր ոգևորութիւնը կը տասնապատուէր,»

Բայց ահա մի ուրիշ շատ հետաքրքիր օրինակ: 1910 թ. մի խումբ անգլիացիներ Գերմանիայ քաղաքում մտադրուեցին այցելել

նիւս: Նրանք բոլորը կանխապէս սկսեցին գերմաներէն սովորել, մի և նոյն ժամանակ նրանցից մէկը մինչև անգամ հրաւիրեց ուսուցչի և «գեղեցկապէս» իւրայնացրեց իրան հարկաւոր խօսակցութեան ձևը: Բայց նրանց մէջ կար մի ոմն պ. Մերկլյիւ, որ գիտէր ֆապերանտօն: Նա առաջուց յայտնեց, որ այդ «արուեստական» լեզուն բոլորովին բաւական է նրան և թէ ոչ մի այլ լեզու նա մտադիր չէ սովորելու: Միւս ընկերակիցները ուրախ ուրախ ծաղրում էին նրան և մտքերու մէջ նրան յիմար էին անուանում... Իսկ գործը վերջացաւ նրանով, որ Գերմանիա գալուց մի շաբաթ յետոյ ամբողջ խումբը քարշ էր գալիս պ. Մերկլյիւի ետևից և նա նկարագրում էր նրանց այցելած տեղերի երևելքները, թարգմանելով անգլիերէն տեղական բնակիչների ֆապերանտական նկարագրութիւնը... Իսկ «գերմաներէն լեզուի գիտակը» հիասթափուած ասում էր. «Ահա անխճուած մի երկիր: Ոչ ոք չէ հասկանում իւր սեփական լեզուն:» Եւ վերադառնալով Անգլիա, նրանք սկսեցին տաք տաք սովորել ֆապերանտօն, փորձով համոզուելուց յետոյ նրա ահագին օգտակարութեան մասին:

տրամուլայի ծառայողները մէջ *)։ Վերջապէս, ետ չեն մնում այդ գործի մէջ և հիւրանոցատէրերը, նրանք մտցնում են էսպերանտոն իրանց ծառայողները մէջ, ճանաչելով նրա օգտաւէտութիւնը։ Պարիզում կան արդէն մի քանի այդպիսի հիւրանոցներ։ Այժմ Համ. էսպ. Ասօցիացիան առանձին ուշադրութիւն է դարձրել այդ հարցի վերայ և հրաւիրել է իւր բոլոր պատուիրակներին և հիւպատոսներին աշխատել, որքան հնարաւոր է, լայն չափով գրաւել հիւրանոցների և բնատորանների տէրերին միանալու էսպերանտոի շարժմանը։ Հեռու չէ այն օրը, երբ էսպերանտիստը իւր ճանապարհորդութեան համար կարօտ չի լինիլ ուրիշ լեզուների, բացի իւր թանկագին էսպերանտոն...

Գ) Վակառականութիւնը եւ արդիւնաբերութիւնը։

Բայց ամենամեծ տիրապետութիւն կատարում է էսպերանտոն վաճառականութեան և արդիւնաբերութեան ասպարէզներում, առաւելապէս Գերմանիայում։ Այնտեղ ամենքից առաջ հասկացան մի ընդհանուր լեզուի գործնական շահը և չեն լնահում ջանք և միջոցներ նրան

*) Բոտտերդամում 1912 թ. գործում էին եօթը էսպերանտական կուրսեր տրամուլայի կօնզուկտօրների և կառապանների համար։

տարածելու համար։ Շատ առևտրական պալատներ յատկացնում են բաւականին խոշոր գումարներ տեղական էսպերանտական ընկերութիւնները պահպանելու համար և նրանց կից թիւնները պահպանելու համար և նրանց (Ֆրանկ-Ֆուր-էսպերանտօի դասաւանդութիւնը (Ֆրանկ-Ֆուր-տում—Մայնի վերայ, Բրոմբերգում, Կարլսրուէում, Շւեյնիցում, Կասսելում, Լիգնիցում, և շատ այլ տեղեր։ Դրէզդէնում հիմնուել է արդէն «Առևտրականների Լիգա», որ ընդունել է իւր արտասահմանի թղթակցութեան համար էսպերանտոն (մօտ 160 ֆիրմաներ)։

Ֆրանսիան նոյնպէս ետ չէ մնում Գերմանիայից և ֆրանսիական առևտրական պալատները եռանդով պահպանում են իրանց էսպերանտիստներին։ Պարիզի մէջ մինչև անգամ սկսեցին հրատարակել էսպերանտերէն լրագիր առևտրի և արդիւնաբերութեան *)։ Անգլիան նոյնպէս հասկացել է մեր լեզուի օգուտը և քայլ առ քայլ Արևմտեան Եւրոպայի բոլոր վաճառականութիւնը կը մտցնէ նրան իւր գործառնութեան մէջ։

Մեր Ռուսիան վերջին ժամանակը նոյնպէս վճռական քայլ է անում այդ ուղղութիւնով և

*) 1912 թ. Ֆրանսիայի յայտնի նախաձեռնող André Michelin նուիրեց 20,000 ֆրանկ որ բաժանուի, որպէս պարգևագրութիւն էսպերանտերէն աւելի լաւ գիտցող երիտասարդներին։

շնորհիւ առեալի և արդիւնաբերութեան մինիս-
տը պ. Տիմաշևի՝ առանձին ուշագրութեանը,
վճռուած է արդէն մտցնել էսպերանտօի դասա-
տուութիւնը, դեռ ևս որպէս ոչ պարտաւորական
առարկայ բոլոր նրան ստորագրեալ ուսումնա-
րանների մէջ: Արդէն մի քանի տարի է, որ
շարունակ ուստաց տէրութիւնը ուղարկում է
իւր պաշտօնական ներկայացուցիչներին էսպե-
րանտական համաշխարհային կօնգրէսները և
այնտեղից դուրս բերած տպաւորութիւնը առանց
հետևանքի չէ մնում:

Եթէ աւելի մօտեանանք հարցի գործնական
կողմին, հարկաւոր կը լինի ցոյց տալ մի ամ-
բողջ շարք ֆիրմաներ և մագաղիններ աշխար-
հիս զանազան մասներում և զանազան քաղաք-
ներում, որոնց մէջ կան արդէն էսպերանտերէն
խօսող գործակաւարներ: Այդ կարգին են աշխար-
հումս յայտնի մագաղիններ՝ Լուվր, Մենաժեր
և Մեծ Բազար Պարիզի մէջ, այդ կարգին են
բազմաթիւ մագաղիններ և հիմնարկութիւններ
Տուլօնի, Դրեզդէնի և Լօնդօնի մէջ... Լօնդօնի
Բրօուսի յայտարարական գործակալութիւնը ար-
դէն մի քանի տարի է, որ մտցրել է էսպերան-
տական թղթակցութիւն օտարերկրացիների հետ,
նա թղթակցելով մի ղէպը ում այդ լեզուով մի
գերմանական ֆիրմայի հետ, վճռել է այնու-
հետեւ, թէ միայն էսպերանտօն միջոց է տալիս

հաստատ համոզուած լինել թէ թղթակցութիւնը
հասկանալի կը լինի օտարների համար: Ներկա-
յումս անհնար է թուել այն բոլոր ֆիրմաները,
որոնք իրանց յայտարարութիւնները և ցու-
ցակները տարածում են էսպերանտերէն լեզ-
ւով. այդպէս են օրինակ. Բիլցի սանատորիան
Դրեզդէնի մէջ, յայտնի առևտմօբիլական գոր-
ծարանը, Clement Bayard-ի երկաթի գործա-
րանները, Conssett Sron C^o գորգամի մէջ Անգ-
լիայում, Դրեսլերի ֆայանսի և Մայօլիկի գոր-
ծարանը Բօգենբախում, Աւստրիայում յայտնե-
լուսանկարչական կլիշների գործարանը, կլիշ-
մօտոգրաֆական ժապաւէնների Goumot et Co,
Դեկօնվիլի տեղափոխող երկաթուղիների գոր-
ծարանը, Վակների թանաքի գործարանը Հան-
նովերի մէջ, Ստեւենսինը Անգլիայի մէջ և ու-
րիշները: Շատ ֆիրմաներ իրանց արդիւնաբե-
րութիւններին էսպերանտերէն անուններ են
տալիս, այնպէս որ էսպերանտիստները իրանց
բազկաթուռի վերայ նստած, կարող են կարգաւ
իրանց լրագիրը, ծխել իրանց սիգարը, խմել
իրանց շամպանիան, ժամանակը իմանալ իրանց
ժամացոյցով, շրջել իրանց առևտմօբիլները վե-
րայ կամ իրանց օդապարիկներով գրել իրանց
գրի մեքենայով, երեսները վեր անել իրանց
վարսաւիրների մօտ և այլն և այլն *):

*) Յայտնի են արդէն քանի մի ղէպեր, որ էս-
պերանտիստները տւել են իրանց երեխաներին «Es-
peranto» անունը և սովորեցրել նրանց մանկութիւնից
միայն այդ լեզուն:

Այն, թէ որքան է օգնում այստեղ Համ. էսպ. Ասօցիացիան, ես ասել եմ արդէն և պէտք է յիշեմ միայն, որ նրա հեռաւոր նպատակն է միախմբել բոլոր առևտրականներին՝ համաձայն նրանց առանձին զբաղմունքների և դա կտար նրանց ահագին օգուտ նրանց բոլոր գործերում:

Իսկ մինչև այդ նպատակին չենք հասած, էսպերանտիստները հնարել են իրանց փողի հաշուետեսութեան սխտեման, որը Հափազանց յարմար է և նրանց մէջ արդէն լայն կերպով տարածուած է: Նրան առաջարկեց 1907 թ. Զւեցերիայի պրօֆեսսոր-էսպերանտիստ դե-Սոսիւրը, ընդունելով իբրեւ հիմք մի շատ փոքր միաւորութիւն, որը նա անուանեց *speso*: Այդպիսի տասը միաւորները մօտաւորապէս հաւասար են մի կոպեկի, իսկ հազարը մի բուբլու (ճիշտը 95 կոպեկի), այդպիսի միաւորների տասը հազարը համապատասխանում են 8 զրամ մաքուր ոսկու. այդ պատճառով այս սխտեմը կախուսն չունի բօրսայի գներից (կուրսից):

Կարևոր է յիշել նոյնպէս Լօնդօնի մէջ գոյութիւն ունեցող էսպերանտական չէքի բանկը, որի մէջ էսպերանտիստները և նրանց հիմնարկութիւնները ունին իրանց ընթացիկ հաշիւը, այդ բանկը Հափազանց հեշտացնում է նրանց իրար հետ հաշիւ պահելու գործը:

Մի խօսքով, երկար տարիների փորձը ցոյց

տուեց արդէն, որ կարելի է հաղորդակցել էսպերանտերէն լեզուով ամեն մի առևտրական Ֆիրմայի հետ (կցելով նամակին «փոքրիկ» լեզուի բանալին», որ արժէ 2 կոպ.), կարելի է այդ լեզուով հեռագրել, տպրանքների պատէշներ տալ, ստանալ բոլոր հարկաւոր տեղեկութիւնները և այլն *): Եւ տարէ ցտարի նրա գործածութեան շրջանը շարունակ ընդարձակւում է և ամրանում:

Դ) Գրականութիւնը եւ գիտութիւնը

Յաջախ պատահում է լսել այնպիսի պատճառաբանութիւն, թէ չարժէ էսպերանտօն սովորել, որովհետեւ այդ լեզուով կարդալու բան չկայ:

Այդ պատճառաբանութիւնը ոչ մի հիմք չունի: Ներկայումս ամբողջ հողային գնտի երեւին ցրվուած են էսպերանտական պարբերական հրատարակութիւններ՝ ամսագրեր եւ լրագրներ: Նրանց թիւը այժմումս 150-ից պակաս չէ **): Նրանց շարքում բացի պրօպօզանդական ուղղու-

*) «La Ondo de Esperanto» տպագրւում էր 1912 թ. յայտարարութիւն դրպանի հուրհանի մասին էսպերանտերէն. Այդ յայտարարութեան միջոցով գործարանը ստացել է մինչև 200 պատէշ (ի միջի այլոց 2-ինստանից, Պարսկաստանից և ուրիշ տեղերից):

**) Միմիայն 1912 թ. հիմնուել են մինչև 50...

թիւն ունեցողները, կան շատերը, որոնք ծառայում են մասնաւոր նպատակների, թէ գիտական և թէ գրականական ուղղութիւնով: Այդպիսիներից են օր. Պարիզի յայտնի Հաշէտ և ընկ. հրատարակութիւնը «La Revuo» և գիտական «Unirerso», որ լոյս է տեսնում Վոլֆէնբիւտելի մէջ, նրանց մէջ կարելի է գտնել մի շարք շատ հետաքրքիր վէպեր, գիտական և գրականական յօդուածներ և նրանք տպագրւում են բացառապէս էսպերանտերէն լեզուով: Նոյն կարգից է մի և նոյն Հաշէտ և ընկ. ձեռքով հրատարակող «Scienca Gazeto», ի դէպս հարկաւոր է յիշել, որ այդ ընկերութիւնը չափազանց մեծ օգնութիւն է հասցրել էսպերանտական շարժմանը, ամենապոփոքար ճիշդ-նաթամին, երբ նա հազիւ հազ պահպանում էր իւր գոյութիւնը: Այդ ընկ, շնորհիւ լոյս տեսան էսպերանտագրէն բազմաթիւ հեղինակութիւններ, ինչպէս ինքնուրոյն էսպերանտերէն, նոյնպէս և թարգմանական: Իսկ նրա օրինակին հետևեցին հրատարակչական ֆիրմաներ և ուրիշ երկրների մէջ, որոնք յանձն առան հրատարակել էսպերանտական շարագրութիւններ, թէ տեղական և թէ օտարերկրացի հեղինակների: Այդ կարգից են Բերլինի Մեօլլեր և Բորել ֆիրման, «Посредникъ» (միջնորդ) ֆիրման Մօսկւայի մէջ և ուրիշները: Բոլոր մեծ կենտրոններում կան արգէն էսպերանտական գրավաճառանոցներ կամ

էսպերանտական բաժանմունք ունեցողներ: Մեզ մօտ Մօսկւայում կայ մասնաւոր էսպերանտական մագաղին Տւերսկոյ փողոցի վերայ, ուր գտնւում է նոյնպէս «La Ondo de Esperanto» (էսպերանտօի ալիքը) պատուական պրօպոգանդական ամսագրի (մասամբ էսպերանտերէն մասամբ ռուսերէն լեզուներով) խմբագրատունը, նրա տարեկան գինն է միայն 2 ռուբլի և նա 1912 թ. տուեց բաժանորդներին ձրի յաւելուած «Князь Серебряный» Գր. Ալեքսեյ Տօլստօյի Մ. Շիլլովսկու գեղեցիկ էսպերանտական թարգմանութիւնով:

Եթէ մենք վեր առնենք այդ մագաղինի, պարբերաբար լոյս ընծայած, էսպերանտական լեզուով գրքերի և բռօշիւրների ցուցակները, մենք կը գտնենք այնտեղ, բացի զանազան ագութիւնների համար տպագրած բառարանների և դասագրքերի, բազմաթիւ խոշոր կլասիքական շարագրութիւններ եւրոպական գրականութիւնից արձակ կամ պօէտիքական թարգմանութիւնով գեղեցիկ էսպերանտական լեզուով: Այսպէս ռուս հեղինակներից թարգմանուած են. Գոգօլի «Ревизоръ»-ը (Դ-ը Զամենհօֆի թարգմանութիւնով), նոյնպէս Գոգօլի «Портретъ»-ը և մի քանի ուրիշ վէպեր, Պուշկինի «Русланъ и Людмила», «Борисъ Годуновъ», «Полтава» և ուրիշները (բանաստեղծ Դիկեանինի պատուա-

կան թարգմանութիւնով): «Демонъ»-ը, «Княжна Мери», «Ашикъ Керибъ»-ը նոյն բանաստեղծի թարգմանութիւնով, Տուրգենևի «Отцы и Дети» (Կազիմիր Բէյնի թարգմանութիւնով), նոյնպէս Տուրգենևի «Стихотворенія въ Прозѣ», «Ася» և «Пѣснь торжествующей любви» (գեղեցիկ թարգմանութիւններով Դ-ր. Ա. Ֆիշերի), շատ առաձներ Կրիլովից, բազմաթիւ շոկոտանաւորներ, Նեկրասովից, Տիւտչևից, Դոստոևսկուց, Չեխովից պատմուածքներ, Կորոլենկոյի, Գարշինի, Լէօնիդ Անդրևի, Գորկու, Արցիբաշևի, Դորոշևիչի, Նադսոնի, Պօլսոսկու Մայկովի և ուրիշների շատ մանր յօդուածներ և հատուածներ: Օտար ազգութիւնների գրականութիւնը, ի հարկէ, ետ չէ մնացել ռուսականից, բազմաթիւ կլասիքական հեղինակութիւններ. ֆրանսիական, գերմանական և անգլիական արդէն ունին իրանց գեղեցիկ թարգմանիչները: Բայց աւելի նշանաւորն այն է, որ էսպերանտօի օգնութիւնով հնարաւորութիւն է ստացուած ծանօթանալ Եւրոպայի մանր ազգերի և նոյնպէս այլ երկրների գրականական շարագրութիւնների հետ, որ այլապէս մատչելի չէին լինի հասարակութեանը: Կարևոր է յիշել վերջին ժամանակը հրատարակուած ինքնուրոյն էսպերանտական լեզուով այնպիսի շարատարութիւններ, որոնք կա-

րող են զարդարանք համարուել ամեն մի ազգային գրականութեան մէջ *):

Եթէ մենք անցնենք գիտութեանը, հազիւ թէ կարողանանք գտնել մի ասպարէզ նրա մէջ, ուր չլինին արդէն փոքր 'ի շատէ լուրջ աշխատութիւններ ինչպէս թարգմանական նոյնպէս և (որ աւելի նշանաւոր է) ինքնուրոյն էսպերանտական լեզուով:

Այսպէս մատեմատիկայի ասպարէզում էսպերանտիստները կարող են ցոյց տալ պրոֆ. Vörös-ի աշխատութիւնները՝ «Analitika Geometrio Absoluta» (2 հատոր) և «Elementoj de la Geometrio Absoluta». Ֆորմացեւանները ունին նոյնպէս լուրջ աշխատութիւն պ. Բուսսօի, գանազան ազգութիւնների պատկանող ինչը հեղինակների օգնութիւնով կազմած «Vade Mecum de Internocia Farmacio», ուր բոլոր եւրոպական լեզուներից առաջին տեղը տրւած է էսպերանտօ լեզւին, որովհետ, ինչպէս կարծում է պ. Բուսսօն-«այդ լեզուն բոլոր եւրոպական լեզուների սինտեզն է, ներկայանալով լոգիկայի և պարզութեան օրինակ, նա միակ կապն էր խմբագրի և նրա այլալեզու աշխատակիցների մէջ,

*) 1912 թ. միայն Մօսկւայի ամսագիրը «La Ondo de Esperanto» ստացել է բեցենդիի համար 208 նոր էսպերանտական զրքեր: Բաւականին աչքի ընկնող մի փաստ:

որով և հնարաւոր եղաւ հրատարակելու այս կօ-
լեկտիւ աշխատութեանը: — Ձեռն մոռացուած
գիրտութեան միւս ասպարէզները, սակայն տեղի
սղութիւնը չէ թոյլ տալիս կանգ առնել նրանց
վերայ:

Ես յիշել եմ արդէն էսպերանտական «Գի-
տական լրագիրը»: Պէտք է յիշեմ նոյնպէս դրա
նման բժշկական լրագիրը, լուսանկարչականը,
մանկավարժականը *), իրաւաբանականը **)...
Գիրտութիւնը իսկապէս իւր բնոյթով միջազգա-

*) Մանկավարժների համար, որոնք շատ անգամ
բախտի բերմամբ ընկած են լինում աշխարհիս ամե-
նախուս անկլինները, էսպերանտոն կարող է անգնա-
հատելի օգնութիւն ցոյց տալ... Իւրանց պաշտօնակից-
ների հետ թղթակցութիւն սկսելով, նրանք չեն զգար
իւրեանց մէնակութիւնը, նրանք կունենան օրինակելի
բարեկամներ ամբողջ աշխարհիս երեսին: Փոխանակու-
թիւն հիմնելով պաշտօնակիցների հետ այս կամ այն երկ-
րին պատկանող իրերով, որոնք պատկերացնում են
երկրի կեանքը և բնութիւնը, նրանք կարող կը լինեն
կազմել գեղեցիկ ուսումնարանական մուգէւմներ (ժո-
ղովածուներ), ինչպէս կան արդէն շատ օրինակներ և
ոռու ուսուցիչների մէջ... Իսկ եթէ ուսուցիչները ճա-
նաչելով էսպերանտոն օգուտը իւրանց համար սովորց-
նէին այդ լեզուն իւրանց աշակերտներին, աշխարհս
մի անգամից կը դառնար անազիրն Esperantujo (էսպե-
րանտիզմի երկիր):

**) Իրաւաբանները դեռ բաւականաչափ չեն
ըմբռննր էսպերանտոն կարեւորութիւնը իրական մի-

յին է և նրա համար միջազգային լեզուն ներ-
կայանում է ուղղակի պահանջ: Ուստի զարմա-
նալու ոչինչ չկայ, որ յիշեալ ամսագրերի երես-
ների վերայ պատահում են յօդուածներ և նը-
կատմունքներ գիրտութեան այնպիսի ներկայա-
ցուցիչներին, ինչպէս պրօֆեսսորներ, Ագելս-
կիօլդ, Ապպել, դ'Արսօնաւալ, Բօդուէն-դեկուրադն
է, Բեկկերել, Բրանդտ, Բերտելլօ, Բրուարդել,
Պուանկարէ, Բամսայ, Գիններ, Սեբեր (աչքի
ընկնող և ջանասէր էսպերանտիստներից մէկը,

Ջադգային յարաբերութեան շրջանում, սակայն քարո-
ղութիւնը կատարւում է արդէն Պարիզի «La Revue»
ամսագրի էջերում և գործը յաջողում է: Դրա փոխա-
րէնը բժիշկները հետեւեցին իրանց կօլլեզին Դ-ր Զա-
մենհօֆին և նրանց մէջ էսպերանտոն ուժեղ է: Բացի
արտասահմանում հրատարակող «Vöco de Kuracistoj»
(բժիշկների ձայնը) և ուրիշների, Ռուսիայում հրատա-
րարւում են «Buletеноj de Tutruslanda Esperantista
Kuracista Societo» (Բիւլետէններ Համաուսական
նների ընկերութեան) և կատարում է ջերմ պրօպագան-
դա բժշկական մասնաւոր լրագրների միջոցով: Բժիշկ-
ները շատ են օգնել և օգնում են էսպերանտական
շարժմանը արտասահմանում և Ռուսիայում և կարելի
էր բաղմաթիւ աղբանդներ յիշել յայտնի բժիշկների,
որոնք եռանդուն կերպով քարոզում են և առաջ են
առնում էսպերանտոն տարածելու գործը: Պետերբուր-
գում 1913 թ. բացուեցան էսպերանտական դասըն-
թացներ յատկապէս բժիշկների համար Պիրագովի ընկ-

որ քիչ օգուտ չէ բերել իւր համար թանկագին լեզուին և նիւթաւորապէս), Օսուալդ, Բուրլէ, Բուաւալ, Կար, Ռիշէ, Բու և ուրիշ շատերը:

Բայց եթէ միջազգային լեզուն հեշտացնում է զանազան ազգերի պատկանող գիտնականների յարաբերութեանը սովորական ժամանակ, եթէ նա միախմբում է նրանց ամսագրերի և լրագրների տողերում, ուրեմն ճիշտն աւելի նա պէտք է ժողովների և կոնգրէսների ժամանակ, երբ բազմալեզու ժողովի մէջ կարգում են կամ արտասանում են ղեկուցումներ այս կամ այն հարցի վերաբերութեամբ և երբ կարևոր է իսկոյն և եթէ հասկանալ բոլոր ճառը և երբ հարկաւորի ընդգիմախօսել կամ լրացնել նրա ենթադրութիւնները... Ամեն մի այդպիսի կոնգրէս յիշեցնում է Բաբելոնի աշտարակաշինութիւնը, ուր խօսում են երեք, չորս եւրոպական լեզուներով և ուր շատ քչերն են հասկանում ինչ որ նրանց, շուրջը խօսում են և կարգում: Ուստի զարմանալի չէ, որ վաղուց արդէն լսում են, ձայներ, որ թոյլ տրւի էսպերանտոն, որպէս մի ընդհանուր ղեկուցման լեզու, իսկ վերջին տարիների մէջ մինչև անգամ սկսեցին խօսել, թէ այդ լեզուն հարկաւոր է ընդունել որպէս պարտաւորական կոնգրէսներին մասնակցողների համար: Եւ կարծիք չկայ, որ կեանքի իսկ լօգիքան կը ստիպէ, որ միջազգային ժողովների

ժամանակ գործադրուի միայն միջազգային լեզուն... Էսպերանտոն այդ տեսակ գործածութիւնը արդէն եղել է. սկիզբն են դրել երկու մեր երկրացիներ Շիդլովսկիյ և Շեստակով դօկտորները, որոնք Բուդապէշտի 1909 թ. բժշկական միջազգային ժողովի մէջ իրանց ղեկուցումները կարգացին էսպերանտերէն:

Ե) Կեանքի միւս ասպարէզները

Շատ ու շատ են կարող էի դեռ ասել, մասնաւոր շատ համար էսպերանտոն յաղթունանիշ անելու համար էսպերանտոն միւս թիւնները կեանքի մտաւոր և գործնական միւս ասպարէզներու մէջ, սակայն կարիքը ստիպում է կարճախօս լինել:

Ես յիշեմ ամենից առաջ կաթօլիկ եկեղեցին, որ շատ լաւ է ըմբռնել «մի լեզու» օգուտը իւր համար: «Եթէ մի է հօտը մի է և հոգիւր», ուրեմն ամենից առաջ պէտք է մի լինի «և մի լեզուն»: Պիոս X-դ փափը շարունակ օրհնաբանում է ամեն մի քայլ տարածելու էսպերանտոն կաթօլիկների մէջ և առանձին կաթօլիկներն է արտայայտում կաթօլիկների միջազգային կոնգրէսները էսպերանտական լեզուով, որոնք երեք անգամ արդէն կայացել են վերջին երեք տարիներում միաժամանակ էսպերանտոնների ընդհանուր կոնգրէսների հետ: Կաթօլիկ էսպերանտոնների միախմբելու ու նրանց և առհա-

սարակ բոլոր կառույթների մէջ մի ընդհանուր լեզու տարածելու համար հիմնուած են արդէն չորս էսպերանտական ամսագրեր, որոնք հրատարակուում են ոչ առանց պաշտօնական շրջանների օժանդակութեանը: Շատ գերմանացի եպիսկոպոսներ իմաստասիրել են էսպերանտօն և ամուր ձեռքով պաշտպանում են նրա տարածումը հոգևորականների և աշխարհականների մէջ: Կաթօլիք և մասամբ բողոքական եկեղեցիների մէջ յաջախ արարողութիւնը և քարոզը կատարւում է էսպերանտական լեզուով, առաւել ևս էսպերանտական կօնգրէսների ժամանակ: Իսկ ուր ծխականները խառն են և խօսում են գանազան լեզուներով (սւր ուրեք Հ. Ամերիքայում) այնտեղ խոստովանութիւնը և Սուրբ հաղորդը կատարւում է էսպերանտօի միջոցով *):

*) Լօնդօնի մէջ յայտնի Harecouter Canonbury եկեղեցում ամիսը մի անգամ ժամասացութիւնը կատարւում է էսպերանտերէն լեզուով: Մի այդ պատուական նորութիւնը ներմուծող տիկին ասում է այդ առթիւ...» Եւ մենք ցանկանում ենք զործադրել լեզուներից ամենալաւը երկրային կեանքի ամենաբարձր նպատակի՝ Աստծուն ծառայութիւն մատուցանելու համար. որ չնգօք լեզու զործածելով ամեն դաւանութեան և ազանդի պատկանող քրիստոնեաները կարող լինին առժամանակ մոռանալ իրանց դատարկ հակաճառութիւնները և միանալ ընդհանուր սիրով գէտի ընդհանրի Աստուածը, այս պատճառով էսպերանտօն կարող է

Անցնելով դաւանական կեանքից զուտ գործնական կեանքին, կը շեշտեմ այն ջանասիրութիւնը, որ արտայայտում են փօստ-հեռագրական գործի բազմաթիւ ներկայացուցիչները իրանց շրջանի մէջ էսպերանտօն տարածելու համար, Փօստային դաշնակցութիւնը միախմբեց այժմ հողային գնտի բոլոր տէրութիւնները, (բացի Աւդանստանը և Բելուջստանը), և միջազգային յարաբերութիւնների ժամ առ ժամ աճեցման պատճառով նա մի ընդհանուր լեզուի օտիպողական կարիք է գգում: Այստեղ էլ ուրիշներից առաջ անցաւ Գերմանիան: Դրեզդէնում գոյութիւն ունի արդէն, էսպերանտիստների «միջազգային փօստի պաշտօնեաների դաշնակցութիւնը», այդ լեզուով հրատարակող իրանց լրագրով («Pösta Esperantisto»): Այդ լրագիրը պատրաստում է հիմա մասնագիտական բառարան (էսպերանտերէն) փօստ-հեռագրական ծա-

ծառայել ոչ միայն ազգերի, այլ և դաւանութիւնների միախմբւելուն»: (La Ondo de Esperanto, 1913 թ. № 1). «Նոր կտակարանը մեր Յիսուսի Բրիտանի արդէն թարգմանուած է էսպերանտերէն մի քանի անգամ: Աւելի անգնահատելի է վերջին թարգմանութիւնը, որ կատարւած է Անգլիական և Շօտլանդական աստուածաշնչական ընկերութեան պատէրով, 1912 թուականին. Աստուածաշունչը թարգմանում է ինքը, Դ-ը Զամենհօֆը (եփրայիմէից) և տպագրում է «La Revuo» ամսագրի մէջ:

ռայոյների համար: Միւս քաղաքների մէջ բաց-
ւում են լեզուի դասընթացներ փոստի ծառա-
յոյնների համար, որոնց մէջ գտնւում են նրա
բարձրաստիճանաւոր պաշտօնեաները:

Նոյնպէս ինչպէս փոստը միջազգային է և
ոստիկանութիւնը:

Մի քանի տարի առաջ գլխաւոր ոստիկա-
նական վարչութեան կառավարիչ Լեպլինը միւս
տերութիւնների ոստիկանական վարչութիւնների
կառավարիչներին առաջարկեց մտցնել էսպե-
րանտօն միջազգային յարաբերութիւնների հա-
մար, որպէս պաշտօնական լեզու: «Յանցաւոր-
ները ներկայումս միջազգայնացած են, գրում
է նա իւր շրջաբերականի մէջ. ոստիկանութիւ-
նը պէտք է որսայ նրանց ամբողջ աշխարհիս
երեսին, դրա համար նրան հարկաւոր է մի ընդ-
հանուր լեզու, որ կարողանայ միահամուռ ու-
ժով կռուել ընդհանուր չարիքի դէմ»: Նոյնպէս
նրա նախագծով Պարիզի մէջ հիմնւեցաւ էսպե-
րանտական լրագիր ոստիկանների համար և շատ
ոստիկաններ սովորում են էսպերանտօն. սովո-
րել է և քաջ յայտնի Բերտիլյիօնը անդրօմեա-
րիքական (մարդաշափական) բիւռօն հիմնողը:
Գերմանիան ետ չէ մնում Ֆրանսիայից այս աս-
պարէզի մէջ էլ և ոստիկանութեան կառավարիչ-
ները զանազան քաղաքների մէջ ջանասիրու-
թիւնով քաջալերում են իւրանց ստորադրեալ-

ներին սովորել էսպերանտօն: Իսկ էսպերան-
տիստների միջազգային կօնգրէսների ժամանակ
ոստիկանների ամբողջ խմբեր, կանխապէս մաս-
նաւոր դասատուութիւնով պատրաստուած, ամեն
կերպ օգնում են կօնգրէսներին և ցոյց են տա-
լիս նրանց մեծ օժանդակութիւն:

Առանձին նշանակութիւն է ստացել էսպե-
րանտօն կոյրերի համար: Այդ գործին առաջին
գարկը տուեց Պարիզի մէջ պրոֆեսսօր Կարլ,
կոյրերի կոմիտեի նախագահը այդ քաղաքի
մէջ և կոյրերի էսպերանտական ամսագրի խմբ-
բագիրը, «Esperanta ligilo» ամսագիրը տպա-
գրւում է Բրայլի եղանակով: Արդէն կոյ-
րերի շատ ուսումնարանների մէջ էսպերանտօն
մտցրած է, որպէս պարտաւորական առարկայ և
շատ ջերմ օրհնութիւններ սլանում են այդ
ծայրայեղ թշուառ մարդկանց շրթներէից
դէպի միջազգային լեզւի հեղինակը: 1912 թ.
մինչև անգամ անկախ ճանապարհորդեց
դէպք եղաւ ուսւ կոյր երօշենկօ ճանապարհորդեց
Արևմտեան Եւրոպայի մէջ էսպերանտութիւնից
վերադառնալուց յետոյ նրան մնում էր միայն
վկայել ընդհանուր միջազգային լեզւի օգուտը
առանձնապէս կոյրերի համար *):

*) «La Ondo de Esperanto»-ի, № 1 մէջ գետեղած
փոքրիկ ծանօթութեան մէջ պ. Երոշենկօն ասում է

Շատ մեծ նշանակութիւն ունի էսպերանտոն և զինւորականների համար: Պատերազմը միշտ պատահում է այլալեզու ազգութիւնների մէջ և շատ անգամ նրա մէջ մասնակցում են մի քանի զանազան ազգութիւններ: 1900 թ. պատերազմը Չինաստանի մէջ, երբ Չինաստանի հողի վերայ գործում էին բոլոր նշանաւոր պետութիւնների զօրագնատերը, առանձին կերպով շեշտուեցաւ միջազգային լեզուի կարեւորութիւնը: Պատահեցան շատ դէպքեր այն ժամանակ, երբ զօրաբաժինները բոլորովին այն կողմը չէին գնում, ուր հրամայած էր նրանց ընդհանուր: Բայց այլազգի հրամանատուներից և այդ պատճառով փոքր կամ մեծ պարտութիւն էին կրում: Այնպիսի այլալեզու զօրքի մէջ, ինչպէս է օրինակ. Աւստրիականը, զանազան ազգութիւնների զօրեղ մենամարտութեան հանդէպ իրանց անկախութեան համար, չէզօք լեզու ընդունելը դառնում է ուղղակի պարտաւորական կարիք: Անմիջապէս կապուած է զինւորական գործի վերջը. «Ես հիմա կարող եմ ստել որ Ալադինի լապտերը չէր կարող ինձ աւելի մեծ օգնութիւն ցոյց տալ, քան թէ էսպերանտոնների կանաչ սատղը: Ես համոզուած եմ, որ ոչ մի հանձար արարական առակների մէջ չէր կարող ինձ աւելի նպաստել, քան իսկական կեանքի հանձարը էսպերանտոն ստեղծող դոկտոր Զամենհօֆը»:

հետ «Կարմիր խաչը», ուր տարէ ցտարի աւելի և աւելի լուրջ կերպարանք է ստանում էսպերանտոն սովորելու պահանջը՝ բոլոր բժշկների, ոլորմած քոյրերի և առհասարակ բոլոր ծառայողների համար: Կան արդէն օժանդակ միջոցներ, (օր. ռուսաց լեզուով Ներգոյսկու ձեռնարկը), ներ, (օր. ռուսաց լեզուով կարեւոր տերմիններ, որի մէջ ժողովուած են կարեւոր բժշկին կամ «Կարողոնք կարող են պէտք գալ բժշկին կամ «Կարմիր խաչին» ծառայողներին: Արեւմտեան Նւրումիլ խաչին» ծառայողներին: Արեւմտեան Նւրումիլ խաչին, առանձնապէս իսպանիայի մէջ, Ֆրանսիայի մէջ արդէն մեծ քայլեր են արած մըտցնելու էսպերանտոն զօրքի և «Կարմիր խաչին» հիմնարկութիւնների մէջ: Ֆրանսիայում կան արդէն զօրագնատեր, որոնց մէջ օֆիցերների և զինւորների կէս բաժինը էսպերանտոնէն լեզուն գիտեն:

Թողնելով գործնական կեանքի միւս սպարէզները, ես մի քանի խօսք կասեմ օդագնացութեան (աւիացիայի) մասին, որը այնքան խելքաբեւոյթ թուի զործեց դէպի առաջ այս վերջին տարիները և խոստանում է մի ամբողջ յեղաշրջութիւն մեր ամբողջ՝ որպէս մտաւոր նոյնպէս և նիւթական կեանքի մէջ: Աւիացիի համար էսպերանտոն նոյնքան կարեւոր է, որքան օդը, որի մէջ ձախրում են նրա գիրիժաբները և աէրոպլանները: Օդային գնացքների հաղորդակցութեան առաջ անհետանում են ազգերի մէջ

ամեն կերպ պատնէշներ, ոչնչանում են այնքան հողատարութիւնով պաշտպանող սահմանները: Ոչ գետերը, ոչ ճահիջները, ոչ լեռները արգէն արգելք չեն աւիատորների համար, հեռու չեն այն օրերը, երբ ծովերը և ովկիանոսները այլ ևս սարսափելի չեն լինիր քաջասիրտ աւիատորների, օդի տիրապետների համար: Սակայն ընդ միշտ կը մնայ մարդկանց համար զարհուրելի թշնամի հողային գնտի ազդութիւնների մէջ տիրող այլաբեկութիւնը, որ աւելի բարդուում է օդամեքենաների չափազանց արագութիւնով: Իսկ ինչպէս ճշտութիւնով հաշուել, թէ որտեղ կարիքը կը ստիպէ աւիատորին ցած իջնել գետնի երեսը: Որպէս ճշմարիտ է ասում ականաւոր անբոլաններ շինող Ֆարմանը՝ էրպերանտոն աւիացիայի անցաթուղթն է, առանց որի անհնար է նրա զարգացումը: Նոյն Ֆարմանը և ոչ պակաս անուանի աւիատոր Արչդիկօն, երկուսն էլ խանդոտ էսպերանտիստներ են և ներկայումս Փրանսիայում անհնար է պիլոտի կոչում ստանալ առանց էսպերանտական լեզուն իմանալու: Արչդիկօնը մի աննման գիրք է գրել «Pourquoi je sui devenu esperantiste», որի մէջ ապացուցանում է բոլոր կարևորութիւնը՝ էսպերանտոն լայն տարածել հողային գնտի ազդութիւնների մէջ:

Այս գլուխի վերջը ես կասեմ, թէ չկայ

մարդկային կեանքի որ և է ասպարէզ, ուր մի ընդհանուր միջազգային լեզուն չը ցոյց տար փոքր կամ մեծ օգնութիւն: Իսկ որովհետեւ էսպերանտոն ընտրելուց յետոյ միջազգային լեզուի հարցը լուծուած է վերջնականապէս և անդառնալի. նրան սովորելը պէտք է պարտաւորական լինի ամեն մի մարդու համար, որին թանկ է մարդկութեան յառաջադիմութիւնը:

VIII.

ԷՍՊԵՐԱՆՏՕԻ ՏԱՐԱԾՈՒՄԸ ԱՇԽԱՐՀԻՍ ԵՐԵՍԻՆ

Թէպէտև նախընթաց գլուխներին մէջ ուր ուրեք և յիշել եմ էսպերանտօի տարածման մասին այս կամ այն երկրի մէջ, սակայն պատկերը լրացնելու համար, հարկաւոր եմ համարում կանգ առնել այժմ այդ հարցի վերայ աւելի մանրամասնօրէն և աւելի ընդարձակօրէն: Էսպերանտական շարժման գլուխը կանգնած պէտք է ճանաչել Փրանսիային, այդ անփոփոխ դայեկին ամեն մի մտրդասիրական շարժման Պարիզ-խակական էսպերանտիզմի մայրաքաղաքն է: Վերջին ժամանակները նրան այցելող էսպերանտիստները ասում են, թէ այնտեղ այլ ևս պէտք չէ Փրանսերէն լեզուն գիտնալը. ամեն մի քայլափոխի դուք կարող եք էսպերանտիստի

հանդիպել, մագաղինների մեծամասնութեան մէջ խօսում են էսպերանտերէն, պանդոքների և հիւրանոցների մէջ հա հանդիպում ես էսպերանտերէն խօսող ծառաների: Ներկայումս Պարիզի մէջ գոյութիւն ունին մինչև 19 էսպերանտական ընկերութիւններ, լոյս են տեսնում տասնից աւելի էսպերանտական լրագիրներ և ամսագրեր. լեզուի դասընթացներ քաղաքի գաւազան թաղերի մէջ 70-ից անց է, 23 տղա-րաններ էսպերանտական տառեր ունին... Յրանսիայում լիովին արդէն հասունացել է պարլամենտ ներմուծելու էսպերանտոն բոլոր ուսումնարանների մէջ սովորեցնելու հարցը *): Բայց հիմա մինչև այդ օրէնքը չէ անցկացել, շատ

*) 1912 թ. սենատոր Lucien Cornet արդէն ներմուծեց Պարլամենտը Բօրդօ քաղաքի բնակիչների որոշումը. էսպերանտոի դասաւանդութեան համար: Նոյն միջոցին Պարիզում, երբ ուսման վկայականներ էին բաժանում էսպերանտոի դասաւանդութիւնը աւարտողներին, ներկայ էր լուսաւորութեան միւնիստրի ներկայացուցիչ, զիտութեան ակադեմիայի անդամ պրօֆ. Moureu, միւնիստրի անունից նա յայտնեց, որ միւնիստրը բռն համակրանքով է վերաբերում գէպի էսպերանտական շարժումը և հիացած է լեզուի հոշակաւոր պարզութիւնով և քերականութիւնով: Այնուհետև պրօֆ. Moureu աւելացրեց, որ միւնիստրի հրամանագրութիւնով էսպերանտոի ուսուցիչները Chavret և Burlotte պարգևատրւում են «Officer d'Academie» կոչումով:

քաղաքներ մտցնում են իրանց ուսումնարանների մէջ լայն ծաւալով էսպերանտոի ուսումը, նաև յատկացնելով նոյնպէս այդ լեզուի մասնաւոր դասընթացներին: Այդ կարգից են. Բօրդօ, Լիլ, Գրենօբլ, Դիժօն և այլք: Եւ հետ զհետէ այդ քաղաքները, կարծես թէ, վարակւում են էսպերանտիզմով, ամբողջ հասարակութիւնը փոքրից սկսած մինչ մեծը, հարուստներից և գիտնականներից սկսած մինչև խղճուկները և հասարակ մշակները բռնկւում են խանդոտ ձգտումով այդ լեզուն սովորելու և հնար չկայ այդպիսի վարակման առաջն առնել... Եւ ինչու այն բանի առաջն առնել, որը նշան է մարդկութեան յառաջադիմութեան...

Երկրորդ տեղը պէտք է յատկացնել Գերմանիային: Սակայն այն միջոցին, երբ Յրանսիան ամենից առաջ յափշտակուեցաւ գործի գաղափարական կողմով, Գերմանիան որպէս միշտ և ամեն բանի մէջ կշռեց էսպերանտիզմի գործնական նշանակութիւնը և համոզուելով, որ նա ճիշտ է, հաստատապէս և առանց այս և այն կողմը թեքուելու գործը առաջ տարաւ իւր երկրի մէջ: Ես ցոյց տուի արդէն, թէ ինչպէս հետաքրքրուած է այդ լեզուով Գերմանիայի առեւտրական դասակարգը, ես յիշեցի փօստ. հեռադրական և երկաթուղու վերայ ծառայողների և այլն: Ընդհանուր մամուլը

շատ է խօսում այդ լեզուի մասին և եռանդա-
գին խորհուրդ է տալիս ուսանել այդ լեզուն,
ի նկատի առնելով այն անթիւ օգուտները, որ
նա կարող է տալ: Արդէն ձայներ են լսում
մտցնել այդ լեզուն Գերմանական կայսրութեան
Աֆրիքայի հպատակների մէջ, որովհետեւ այդ
ճանապարհով նրանց հեշտ կը լինի առաջ մղել
դէպի համամարդկային կուլտուրան: Հազիւ թէ
ներկայումս հնարաւոր լինի գտնել քաղաք կամ
որքան և իցէ նշանաւոր գիւղ, ուր չգտնուի
էսպերանտոի դասաւանդութիւն: Էսպերանտիստ-
ների ժողովները և նրանց ցուցահանդէսները
միշտ ջերմ համակրութեան և գովասանքի են
արժանանում: Առանձնապէս պէտք է յիշել Դը-
րեզդէն, Լեյպցիգ, Աուգսբուրգ, Գաննօլէր,
Միւնխեն, Մագդեբուրգ, Պօդսդամ Բերլին և
ուրիշները: Լեյպցիգում կայ էսպերանտական
ճեմարան մշտական դասընթացով, հրատարակ-
չութիւն այդ լեզուով գրած գրքերի. Դրեզդէնի
մէջ, որը ես յիշել եմ մի քանի անգամ, բացի
էսպերանտական ճեմարանը, որ պահպանում է
տէրութեան հաշուով, գոյութիւն ունի էսպերան-
տական գրադարան, որին տեղ է յատկացրած
տէրութեան շինութեան մէջ և որը, ինչպէս և
նրան կից գտնուող մուզէյը տէրութեան սեփա-
կանութիւնն է *): Հազիւ թէ կարելի է երկ-

*) Բացի այդ Սակսոնիայի տէրութիւնը յատկա-
ցել է որոշ գումար էսպերանտոն տարածելու համար:

մտել, թէ Գերմանիայում էսպերանտիզմի բար-
դաւաճումը մօտ ապագայում աւելի կը ուժե-
ղանայ, քան թէ Ֆրանսիայում և վերջինս պար-
տաւորաւ իր լինի տալ նրան առաջին տեղը
այդ տապարեզում: Գերմանացիին ամեն ինչ կա-
տարում է կանոնաւորապէս և նախադժած, նրա
գործունէութեան մէջ կայ հաստատամտութիւն
և հաստատ վճռականութիւն մտածած նպատա-
կին հասնել: Այդ յատկութիւնները նրանք լրիւ
արտայայտում են էսպերանտոն տարածելու
գործում *):

*) Դրան փայլուն ապացոյց կարող է ծառայել
այս վերջին ամիսները տեղի ունեցող դէպքը. 1912 թ.
Միւնխենի մէջ կազմակերպուեցաւ էսպերանտական
ընկերութիւն, որի մէջ անդամակցում են շատ բարձր-
աստիճանի և ազդեցութեան տէր մարդիկ: Այդ ընկե-
րութիւնը ընդունեց այս անունը. «Propaganda Ligo
Parkurbo Esperanto» (պրօպագանդի ընկերութիւն էս-
պերանտո Պուրակ-Քաղաքի): Այդ ընկերութեան գլխա-
ւոր նպատակն է, արդէն իւր ձեռք բերած հողաբաժնի
վերայ և ժողոված մեծ գումարով շինել «էսպերանտո
Պուրակ-Քաղաքի», որի մէջ կարողանային բնակութիւն
հաստատել միայն էսպերանտիստները և նրանց ընտա-
նիքները: Հողաբաժինը աւել է դրա համար (աւելի,
քան միլիօն քառակուսի մէթր, Միւնխենից 13 կիլո-
մէտր հեռու Իդար գետի ափին) հարուստ բանկիր
Շուկերը, որ գործի մէջ գրեց խոշոր դրամական միջոց-
ներ և այդպիսով մօտեցաւ և գաղափարով և գործնա-
կանապէս ճեմարկութեանը, և անշուշտ չի կանգնիր

Գէրմանիայից յետոյ պէտք է գալ Անգլիային: Այնտեղ նոյնպէս շարժումը զուտ գործնական գոյն է ստացել և ամենքից տուա՛յ նրանով հետաքրքրուած են առևտրական շրջանները: Վերջին տարիները (իսկապէս 1907 թուականից, երբ կազմուեցաւ էսպերանտոսիստների համաշխարհային կօնգրէսը Կեմբրիջի մէջ), էսպերանտիզմի յառաջադիմութիւնը Անգլիայում շատ մեծ չափ է ստացել: Լօնդօնի մէջ գոյութիւն ունին մօտ 40 էսպերանտական դասընթացներ (մա-

յառաջադիմ էլ ծախսերի առաջ: Ահագին ձեռնարկութեան մակարդակը մշակել է ընկերութիւնը կազմակերպող պ. Շլաֆը և տեղական ճարտարապետ Սիլվերսը, իսկ կատարում է միջազգային մասնագէտների կօմիտետի հսկողութեան ներքոյ, որոնց մէջ գտնւում են երեք ուսուցիչ: Արդէն հողի մի մասը բաժանած է հողաբաժինների և սկսել են տներ շինել, որոնց մի մասը կանխապէս գնել են զանազան ազգութիւնների պատկանող էսպերանտիստներ: Բացի տները, որոնցից իւրաքանչիւրը շրջապատած է պարտէզով, որով քաղաքը ստանում է պուրակի կերպարանք, կը շինուին թատրօն, կադրնօ, ուսումնարաններ, բաղնիս և զանազան հասարակական շինութիւններ: Զի անցնի և մի քանի տարի, էսպերանտիստները կը շինեն իւրեանց սեփական քաղաքը, որի մէջ կը խօսեն միայն էսպերանտերէն-կունենան իւրանց մայրախոսքը, որի վերայ կը ծածանուի կանանց դրօշակը... Աւելորդ է ասել, թէ ինչ մեծ դարկ կը տայ այդ ձեռնարկութիւնը մեր գործի յառաջադիմութեանը...

սամբ տէրութեան հաշուով), իսկ առևտրական դպրոցների մէջ էսպերանտօի հարցաքնութիւնը կատարւում է հաւասարապէս, ինչպէս միւս օտար լեզուների հարցաքնութիւնը:

Հետեւեալ տեղը պատկանում է Հիւս. Ամբրիքայի Միացեալ Նահանգներին, որոնք այդ կողմից, համարեա թէ, ետ չեն փնացել Անգլիայից: Բայց և այնպէս տեղական էսպերանտիստները գանգատւում են, թէ անգլո-սաքսները չեն սիրում օտար լեզուներ սովորել և այդ չկամութիւնը ցոյց են տալիս և էսպերանտօի վերաբերութեամբ: Սակայն այնտեղ կան մի քանի պատուական էսպերանտական ամսագրեր և մըդլ-լուսմ է ուժեղ քարոզութիւն, որ առաջարկուի պատկամաւորաց ժողովին մտցնել ուսումնարանների մէջ էսպերանտօի դասաւանդութեան խընդիրը: Այդ պրօպագանդային ուժ տալու համար ամերիկացիները դէմեցին մի սրամիտ միջոցի, որ աւելորդ չէր լինի ընդունել և նրանց եւրօպացի եղբայրակիցներին: Նրանք տպագրեցին մի միլիօն պրօպագանդական թերթիկներ և հարկաւոր թւով ուղարկում են իրանց համակրողներին, խնդրելով հասցնել այն լրագիրներին, որոնց նրանք սովորաբար կարդում են, խնդրենք իմբագրներին հրատարակել իրանց լրագիրներին մէջ մօտաւոր համարներում: Մեզ հասնող տեղեկութիւններից իմացւում է, որ այդ միջոցը

խոստանում է շատ լաւ հետևանքներ տալ: Չատ
զատ շատոնների մէջ հարկաւոր է յիշել Մերի-
լանդը, ուր 1910 թ. մարտ ամսից սկսած, էս-
պերանտոն սովորելը պարտաւորական է դառել
բոլոր ուսումնարանների մէջ: Մերիլանդին հե-
տևում են Մասսաչուզէտս, Կոնէկտիկուտ, Օրի-
գոն, Օգայո և ուրիշները, ուր նոյնպէս հասու-
նանում է արդէն էսպերանտոն ուսումնարան-
ների մէջ մտցնելու միտքը և որպէս պարտա-
ւորական առարկայ: Այս բոլորին մեծ զարկ
տուեց էսպերանտական կօնգրէսը Ուաշինգտո-
նում 1910 թ., երբ էսպերանտոն չափազանց
հետաքրքրեց բարձր շրջաններին:

Միացեալ Նահանգներից յետոյ տեղ պէտք
է տալ Իսպանիային, ուր շարժումը պաշտպա-
նում է ինքը Ալֆօնս XIII թագաւորը, նա չա-
փազանց հետաքրքրուած է էսպերանտօին յաջո-
ղութիւն տալու հարցով և ինչպէս ես վերեր
յիշեցի երկու անգամ պարգևատրել է արդէն
Չամենհօֆին շքանշաններով: Շնորհիւ այդպիսի
բարձր հովանաւորութեան հասունանում է Իս-
պանիայի մէջ մտցնել բոլոր ուսումնարաններում
էսպերանտոն: Ձինւորական ուսումնարանների
մէջ արդէն հետզհետէ մտցնում են էսպերանտոն
որպէս մի պարտաւորական առարկայ: *)

*) 1913 թ. սկիզբը Հիւսիսային Ամերիքայի էս-
պերանտիստները դիմեցին բոլոր նորեկ էսպերան-
տիստներին լրագիրների միջոցով, առաջարկելով կան-
խապէս իմացնել իրանց դաստեան մասին, խոստա-
նալով հանդիպել նրանց և որքան հնարաւոր է տեղ
գտնել նրանց համար, աշխատանքի աղբիւր ձարել և
այլն: («La Onde Esper.» 1913., № 2, եր. 39):

Եւ միայն Իսպանիայից յետոյ կարելի է
դասել մեր Ռուսիան, որը, ինչպէս վերեր ասած
է, առաջինն էր, որ ընդունեց դ-ր Չամենհօֆի
իդէան և տուեց առաջին աշակերտները նրա
մեծ գիւտին: Յենգուրայի խառութիւնները և
առհասարակ 90 թւականների քաղաքական կեան-
քի պայմանները յետաձգեցին այդ շարժումը և
յետոյ շատ տարիներ Ռուսիան, համարեա, այդ
կողմից կենդանութեան նշան չէր ցոյց տալիս:
Սակայն կրակը վառ էր ֆագել և չէր հանգ-
չում: Եւ արքունական Դոմայի հիմնարկութեան
հետ ի միասին նա նորէն վառուեցաւ, թէպէտ
այստեղ էլ պատահում էին անյաշող երևոյթներ,
յանձին էսպերանտիզմին կաշոյ չարամիտ մարդ-
կանց, որոնք ունէին իւրանց անձնական նպա-
տակները և շատ փասեցին նրան 1911 թ. Սա-
կայն վերջին ժամանակների գէպքերը ցոյց են
տալիս, որ էսպերանտիզմը դադարում է լինել
«վառ ծծումբ», որ նրանով հետաքրքրուած են
և բարձր շրջանները, ճանաչելով նրան որպէս
մի ձգտում՝ տարածել միջազգային լեզուի գի-
տութիւնը և Ռուսիայում և դրանով չթոյլ տալ
նրան ետ ֆալ միւս լուսաւոր տէրութիւններից,
նրանց եռանդուն ձգտումից գէպի ընդհանուր
յառաջադիմութիւնը և նիւթաւոր բարդաւա-
ճումը *): Ով ներկայումս ետ է ֆնում նա ոչն-

*) 1912 թ. էսպերանտօի 25-ամեակը տօնելիս,
երկու Իսպանական քաղաքներ յանձին իւրեանց քա-
ղաքային վարչութեան հանդիսաւորապէս միացան այդ
շարժմանը և Տերասա քաղաքը հեղինակի անունը տը-
ւեց իւր հրապարակներից մէկին, իսկ Սաբատէլը իւր
փողոցներից մէկին:

չանում է։ Ուրիշները հաւաքում են նրա տեղը կեանքի բարիքը և նրան մնում է ապրել այն փշրանքներով, որ թափւում են առաջաւորների սեղանից... Պատուական և ազնիւ սկիզբը, որ դրել է Առևտրի և Արդիւնաբերութեան Մինիստրը պ. Տիմաշև *), մտցնելով էսպերանտոի դասաւանդութիւնը նրան ստորադրեալ ուսումնարանների մէջ, գուցէ, արձագանք գտնի և Հոսաւորութեան Մինիստրութեան մէջ և այն ժամանակ էսպերանտոի մի խնդիրը լուծուած կը լինի անդառնալի կերպով։ Ճշմարիտ է ասել մի խանդոտ և տաղանդաւոր էսպերանտոիստ պրիվատ-դոցենտ Ժեննի համալսարանի պ. Պրիվա, որ մօտերքս այցելեց և Ռուսիան էսպերանտոի մի պրօպագանդի համար, «քարոզել էսպերանտոն հասակաւորների մէջ և մոռանալ երիտասարդութիւնը, այդ նոյնն է, ինչ լքցնել առանց հիմք ունեցող շիշը... Սակայն որպէս և

*) 1912 թ. Մինիստրների խորհրդի նախագահ Վ. Ն. Կոկովցը ժինելի պրիվատ դոցենտ պ. Պրիվա-յին, որ Ռուսիա էր եկել էսպերանտոի պրօպագանդի համար, յայտնեց, որ կառավարութիւնը ճանաչում է էսպերանտոն զուտ գիտական ընդթ ունեցող շարժում և թէ էսպերանտոիստների զործունէութիւնը Ռուսիայում և մասնաւորապէս նոր էսպերանտական ընկերութիւններ հիմնելը չի հանդիպի ոչ մի արգելքի ազմի-նիստրացիայի կողմից («La Ondo de Esperanto», 1912 թ., № 2)։

իցէ էսպերանտիզմի պրօպագանդան թողել է։ Ռուսիայում առանց այն էլ հաստատուն հիմք։ Արժէ միայն աչքէ անցնել նորերս Մօսկւայում հրատարակած «Հասցէացուցակ ուսուցչականների», որի մէջ ցոյց է տւած այդ լեզուին հետևողների միայն փոքրագոյն մասը (մօտ 3000) Ռուսիայում, որ հասկանալի լինի, թէ սերմերը լաւ են ցանած և բաժանած ուսական հողի երեսին, մնում է նրանց ծել և առատ հունձ տալ։ Եւ կայ հաստատուն հիմք կարծել, որ այդ գեղեցիկ ժամանակը մեզնից հեռու չէ *):

Ռուսիայի մէջ շարժման կենտրոն է ներկայանում Մօսկւան, նրա մէջ գոյութիւն ունին, «էսպերանտական ճեմարան», որը մշտական դասաւանդութիւն է պահպանում, գրավաճառանոց էսպերանտական շարադրութիւնների, ամսագիր «La Ondo de Esperanto», որի մասին ես խօսել եմ արդէն աւելի վաղ, մի քանի ընկերութիւններ և խմբեր էսպերանտոի (ի միջի

*) Առաջին զարկը այդ կողմից պատկանում է պ. Միլլերին, որպէս մինիստր Տիմաշևի օգնականին, որ վաղճանել է արդէն ի ցաւ Ռուսիայի էսպերանտոիստներին։ 1911 թ. Լաւանից բարեհաճ կերպով սկսեց վերաբերուել դէպի էսպերանտոն ծովային մինիստրութիւնը, որի համար այդ լեզուի օգուտը, առանց կարծիքի, շատ մեծ է։

ալրոց համալսարանում), տեղական լրագիրները
տպում են ժամանակ առ ժամանակ համակերա-
կան յօդուածներ և յայտնի հրատարակչական
«Посредникъ» ֆիրման ի լոյս է ընծայել մի
քանի գրքեր և բողոքներ որ նւիրած են այդ
լեզուին: Մօսկւայից յետոյ ներկայանում է Պե-
տերբուրգը: որի մէջ դեռ 1912 թ. հիմնուեցաւ
մեծ և գործունիայ «Espero» ընկերութիւնը,
նա մեծ ազդեցութիւն ունէր արմատացնելու
էսպերանտիզմը Ռուսիայի մէջ և եթե համենաք
ներկայանում էր առաջին մեծ ընկերութիւնը
ընթացս ընկերութիւնների ծագելուն ամբողջ
աշխարհիս մէջ, (մինչև այդ ընկերութիւնը հիմ-
նուել են, բացի արդէն յիշուած Նիւրնբերգի
Վօլեսպիւկական խումբը, ընկերութիւններ 1889
թ. Մօսկւայում և Սօֆիայում, 1890 թ. Շալկէք
Գերմանիայում և Իվանօ-Վօզնեսենսկում, շուր-
հիւ հոչակաւոր էսպերանտիստ Գրաբովսկու,
1891 թ. Միւնխէնում, Ֆրեյբուրգում Շւեդիա-
յի Ուպսալք.) Մի ժամանակ Պետերբուրգում
նոյնպէս հրատարակում էր «Ruslanda Espe-
rantisto» լրագիրը, որը երկու անգամ ընդհատ-
ւում և նորից հրատարակում էր փողի պակա-
սութիւնից: Պետերբուրգից յետոյ զալիս են մի
շարք ուրիշ մեծ քաղաքներ, արդէն բոլորովին
ամրացած էսպերանտական շարժումով և մշտա-
կան լեզուի դասընթացներով և այլն: Այդ քա-

ղաքներն են. Վիլնա, Վարշավա, Կովմբօ, Թիֆ-
լիս, (նրա մէջ կայ ընկերութիւն 1896 թւականից
և երկու տարի հրատարակւում էր «Kaükaza
Esparantisto» լրագիրը), Վլադիվոստօկ, Խար-
կով, Սերպուխով: Սարատով (նրա մէջ գտնւում
է աշխարհումս ամենահարուստ էսպերանտական
հեղինակութիւնների գրադարանը, նա պատկա-
նում է Գեորգ Դաւիդովին *) և հրատարակւում
է «Volga Stelo») Ռոստով-Դոնի վերայ, Տոմսկ,
Օմսկ, Օդեսսա, Կիև **), Կրօնշտատտ (շատ ե-
ռանդուն պրօպագանդա են մղում Կոպլին և
Կրօնշտադտսկիյ վեստնեկ լրագիրը), Կոստրոմա,
Վորօնեժ, Նարւայ, Ռիգա (նրա մէջ մօտ ժա-
մանակ հրատարակւում էր «Riga Stelo» լրագի-
րը (Ռիգայի աստղ), որը ընդհատուեցաւ նոյն-
նիւթաւորի պակասութեան պատճառով), Զապօ-
բօժիյէ-Կամենսկոյէ, Օրէնբուրգ, Սիմբիրսկ, Վը-
լադիկավկադ, Կրասնօեարսկ, Խարբին (շատ ե-
ռանդուն ընկերութիւն, որի ղլուխն է կանգնած

*) Պ. Դաւիդովի իւր գրադարանի կազմած ցու-
ցակը, որի մէջ գտնւում է 10,000 էսպերանտական հե-
ղինակութիւն ինքնուրոյն և թարգմանական, տպագր-
ւում է Գերմանիայում:

Զ. Զ.
**) «Verda Stelo» (Կանաչ աստղ) ընկերութիւնը
հաշւում էր 1912 թ. վերջը 430 անդամ: Տեղական
«Փրանսուայ» հիւրանոցը խոստացել է առանձնապէս
օժանդակել էսպերանտիստներին:

յայտնի էսպերանտիստ Կազիմ-Գիրեյ) և այլ քաղաքներ: Շատ համալսարաններ և բարձրագույն ուսումնարաններ հիմնել են իւրեանց ուսանողական-էսպերանտական շրջաններ, որոնց ուր ուրեք օգնում են ուսուցչապետները, (ինչպէս Մօսկւայինը, ուր եռանդուն կերպով մասնակցում է յայտնի պրօֆ. Բրանդտը, որ շատ է նպաստել բառնալու իշխանութեան կարծիքոտութիւնը դէպի էսպերանտօն և օգնել է հիմնելու Մօսկւայում «էսպերանտիստների ճեմարան»: 1912 թ. Մայիսին հիմնեցաւ Պետերբուրգում նոր ընկերութիւն. որին անդամակցում են շատ ազգեցութեան տէր անձինք, ինչպէս Դէյսաւ. Տայն. Ոորհրդատու Օնօշկովիչ-Շաքինա, Ի. Գ. Ս. Նիկօլենկօ (Ֆինանսներէ մինիստրի խորհրդի անդամ), Գ. Ի. Իվանիցկիյ (հաղորդակց. մինիստրի խորհրդի անդամ), պ. Մալինին, գլխաւոր ուսումն. տեսուչ առևտր. և արդիւն. նախարարութեան, պրօֆ. Սիվերս (անդամ գիտն. կոմիտ. առևտր. և արդ. նախարարութեան), պ. Ստիակիւիչ (Ս. Պետերբուրգի պօստ-գիրեկտօրը) և ուրիշները: Նոյն 1912 թ. Պետերբուրգում հիմնուեցաւ նոր հինգ խումբ և նրանցից աւելի գործունեան է Բեսարաբիւի կանանց կուրսերի խումբը, հետաքրքրական էր 1912 թ. դեկտեմբ. 11 այդ կուրսերի մէջ կազմակերպած նուագահանդէսը, նա ունեցաւ շատ մեծ յաջողութիւն և ուշադրու-

թիւն դարձրեց մեր լեզուի վերայ ոչ միայն պաշտօնական անձանց և պրօֆէսօրների այլ և ծառայողների, որոնք նոյնպէս սկսեցին էսպերանտերէն սովորել:

Ռուսիայից յետոյ Իտալիան է, ուր ներկայումս մղւում է եռանդուն պրօպագանդա էսպերանտօ լեզուի օգտին և այս (1913 թւականի մէջ) ենթադրւում էր այնտեղ (Ջենովայում) էսպերանտական համաշխարհային կօնգրէսը կայացնել: Ակներև է, այդ դէպքը կը նպաստէր էսպերանտօի տարածմանը այդ գեղեցիկ երկրի բոլոր քաղաքների մէջ, սակայն դժբախտաբար, դեռ ևս չպարզուած պատճառներով, հետևեցաւ այդ կօնգրէսի տեղափոխութիւնը Զւեցերիայի Բեռն մայրաքաղաքը: Յետոյ փոքր տէրութիւններին հարկաւոր է միշտ Զւեցերիան, ուր գրանւում է Համ. էսպ. Ասօցիացիի կենտրոնը, Բուլղարիան, որը շատ եռանդուն կերպով դեռ 1889 թ. միացել է մեր գործին և ուր պատրաստւում են էսպերանտօն մտցնել, որպէս պարտաւորական առարկայ ուսումնարանները արդէն տալարտաւորական դասաւանդութիւնը արդէն տալարտաւորական ամենուրեք), Բուսինան, ուր շարժմանը հովանաւորում է Նիկիսաբէթ թագուհին, Սամոս, որտեղ 1910 թ. իշխան Անդրէաս էմմանուէլ Կոպասիսի հրամանագրութիւնով էսպերանտօն մտցրած է, որպէս պարտա-

ւորական առարկայ բոլոր ուսումնարաններին մէջ^{*)}, Բելլիա, որի մէջ շարժումը ամրացել է 1911 թ, Համաշխարային էսպ. կօնգրէսի շնորհիւ և այլ երկրներ:

Եթէ Եւրոպայից անցնենք Ամերիքայ, բացի Հիւս. Ամեր, Միացեալ Նահանգներից, հարկաւոր է յիշել Բրազիլիան, ուր էսպերանտօն, որպէս ոչ պարտաւորական մացրած է շատ ուսումնարանների մէջ և ուր դէպի այդ լեզուն վերաբերում են մեծ համակրանքով և իշխանութիւնը մասամբ նպաստում է լեզուի դասաւանդութեանը^{**)}: Ձիլին, ուր կարծեօք, չէք գրտնիր մի քաղաք, որի մէջ գոյութիւն չունենայ քիչ թէ շատ նշանաւոր էսպերանտական ընկերութիւն կամ շրջան, Կոլումբիա, որտեղ ինքը պրեզիդենտը, Վեստրեպօն, էսպերանտօն ընդունել է իւր հովանաւորութեան տակ, Մեքսիկան, ուր արդէն հարց է բարձրացրած. ազգային ժողովը մտցնել ինդիեր էսպերանտօն որպէս պար-

*) 1912 թ. Կապօսիսին սպանեցին և շարժումը սկսեց կազմել:

**) 1912 թ. Բրազիլիայի մտնկավարժական ժողովը ցանկութիւն յայտնեց, որ երկրի բոլոր ուսումնարանների մէջ մտցուի էսպերանտօն: Serpiepe շտապի իշխանութիւնը արդէն առաջադրել է մտցնել այդ լեզուն քաղաքային ուսումնարանների և դիմնադիաների մէջ:

տաւորական առարկայ բոլոր ուսումնարաններին մէջ և ուրիշ տեղեր: Այդ բոլոր տէրութիւնների մէջ գոյութիւն ունին էսպերանտական լրագիրներ:

Ասիայում ամենից աւելի եռանդուն կերպով էսպերանտօն տարածւում է Ճապօնիայում, ուր էսպերանտիստների մէջ հաշուում են այնպիսի անձինք, ինչպէս, Կոմա Գայաշի, գեներալ Օկու և ուրիշները: Վերջին տարիները եռանդուն կերպով առաջ է եկել և Ձինաստանը, ուր այժմեան հասարակապետական կառավարութիւնը մեծ համակրանքով է վերաբերում դէպի էսպերանտօն և նրա լուսաւորութեան միջնորդ Ծային աշխատում է մտցնել նրան տէրութեան ուսումնարանների մէջ (նպատակ կայ մինչև անգամ հիմնել առանձին տէրութեան էսպերանտական դպրոց Պեկինի մէջ): Պարսկաստանում (Թաւրիզի մէջ) նոյնպէս հիմնուած են էսպերանտական դասաւանդութիւններ, սովորում են 70 աւելի ուսանողներ և լինում են ժողովուրդի ուշադրութիւնը գրաւող էսպերանտական ժողովներ և տեղ տեղ մագաղինների մէջ լսում է արդէն էսպերանտական խօսակցութիւն: Իսկ ոմն Աբդուլ-Բահա, կրօնաւոր աղանդի առաջաւորը (որի մէջ հաշուում են մօտ երեք միլիօն աղանդաւորներ) յայտարարեց, որ էսպերանտօն պարտաւոր են սովորել բոլոր աղանդաւորները,

առանց բացառութեան կանանց և երախաների, որովհետեւ պարսկական սուրբ գրքերի մէջ առաւած է, որ ընդհանուր լեզուն կը լինէր տմենամեծ բարիքը մարդկութեան համար *) Կարևոր է յիշել, որ Նրուսագէմում ևս գոյութիւն ունին էսպերանտական շրջաններ, իսկ Տիրոջ գերեզմանի վանքի մէջ ուխտաւորներին տըրւում են բացառութիւններ ի միջի այլոց էսպերանտերէն լեզուով, տեղական կառավարութիւնը հրտարակում է արդէն իւր բոլոր յայտարարութիւնները մակագրութիւնները և աֆիշաները ոչ միայն տեղական լեզուներով, այլ և էսպերանտերէն **):

Լուրջ յառաջադիմութիւն ունի էսպերան-

*) Նոյնը Արդու-Բահան կրկնեց 1913 թ. Էդինբուրգում (Շօտլանդիա) տեղական էսպերանտիստական հանդիսաւոր ժողովում, ուր ներկա էին մօտ 800 հոգի, մեծ մասամբ հոգևորականներ: Այդ ժողովում Արդու-Բահան ասաց ի միջի այլոց. «Փառարանենք Աստծուն, որ էսպերանտական լեզուն արդէն ստեղծուած է: Մենք հրամայեցինք մեր բոլոր հետևողներին սովորել այդ լեզուն և նա կարճ միջոցում կը տարածուի ամբողջ արևելքում»:

**) Նորերս «The British «Esperantist»-ի մէջ տպած էր մի նամակ Բիրմինգ, որը յայտնում է, թէ այնտեղ էլ պատահում են էսպերանտիստներ: — Այս գրքոյի հեղինակը թղթակիցներ է ունեցել Կոխնիսի-նից և այլն:

տօն Աւստրալիայում, ուր ամեն մի մեծ քաղաքի մէջ կայ էսպերանտական ընկերութիւն և դասաւանդութիւններ ցանկացողների համար և ուր արնէն կայացել է տեղական էսպերանտիստների կօնգրէս զանազան բարձրաստիճան և ազդեցիկ անձանց ներկայութեանը (լուսաւորութեան միւնիստրի, քաղաքագլուխների, պրօֆեսորների և այլն): Ի վերջոյ բոլոր Աւստրալիայի էսպերանտիստները կազմում են ֆեդերացիա և հիմնում են լրագիր, որը հրատարակուելու է տէրութեան օգնութիւնով: Աւելի ևս ուժեղ է շարժումը Նոր Զելանդայի մէջ, այնտեղ օրինակ «ձանապարհորդների և կուրօրանների» վարչութեան մէջ բոլոր պաշտօնեաները և ծառաները միւնիստրի հրամանով սովորել են էսպերանտօն և այդ լեզուով են թղթակցում օտարերկրացիների հետ:

Միջև անգամ Աֆրիքայում արդէն շատ փորձեր են եղել մտցնել էսպերանտօն այս կամ այն երկրի մէջ: Այնտեղ առաջին տեղը պատկանում է Եգիպտոսին, ուր զանազան տեղ գոյութիւն ունին էսպերանտական դասաւանդութիւններ տաճկերէն ձեռնարկների օգնութիւնով, (այդ տեղերն են. Կայիր, Սաբթում, Սլէքսան-գրիա): Ալժիրում *) Նատալում, Մարաքոում, Ծան. Կ. Զ.

*) Փրանսիական զօրքի և Կարմիր Սաչի մէջ լայն է տարածուած մեր լեզուն:

Տունիսում, Կապլանդիայում, Մադակասկար կղզու վերայ, ամեն տեղ արդէն փորձնական քայլեր են արած այդ ուղղութիւնով: Իսկ Ձանդիբարի սուլտանը մի քանի էսպերանտիստների ազդեցութեան տակ խորհուրդ է տւել իւր հպատակներին սովորել էսպերանտոն: Եւ կը յիշեմ այստեղ, ինչ որ արդէն ասած է, որ գերմանացիները մտադրուած են մտցնելու էսպերանտոն իրանց Աֆրիքայի գաղութների մէջ, իսկ մի անգամ նրանք այդ նախագծել են, հարկաւոր է սպասել, որ ուշ թէ վաղ նա կը իրականանայ:

Այս համառօտ տեղեկութիւններից ընթերցողը կարող է տեսնել, որ հողային գունտը շրջապատուած է արդէն էսպերանտական շրջանների շղթայով: Լեզուի պրօպականդան տարածուած է ամենուրեք: Եւ չկայ ուժ, որ կարողանայ կանգնեցնել այդ շարժումը, նա առաջ է գնում աւելի և աւելի ուժգին թափով և արդեօք ինչո՞ւ կանգնեցնել նրան, երբ նրա հետեւանքն է մարդկութեան համախմբումը նիւթաւորապէս և մտաւորապէս: Չէ՞ որ դա իսկ այն է. ինչ պատւիրեց աշխարհին մեր Փրկիչը:

Ի դէպս հարկաւոր է ասել, որ յաջախ կըշտամբում են էսպերանտիստներին, որ նրանք իբր թէ ձգտում են այլազգացնել իրանց հետեւողներին և աշակերտներին: Բայց դա լիովին

սուտ է էսպերանտոն միմիայն միջազգային օժանդակ լեզու է և ոչ աւելի: Նրա գործն է հեշտացնել միջազգային յարաբերութիւնները, ուրիշ ոչինչ: Եւ կարծիք չկայ, որ այդ նպատակով էսպերանտոն սովորելը. ոչ թէ աւելի վտանգաւոր չէ, քան ամեն մի օտար լեզու, այլ աւելի և աւելի ցանկալի և օգտաւէտ է: Եթէ դեռ չասենք, որ նրան սովորելը անհամեմատ հեշտ է, քան օտար լեզուների իմաստասիրութիւնը և այդ պատճառով նրան ընդունելը կը տայ աշակերտներին շատ ազատ ժամանակ. աւելի լաւ իւրայնացնելու մայրենի լեզուն, առանց յիշելու այն, որ էսպերանտոն այժմ էլ հեռացնում է երկու-երեք լեզու սովորելու կարիքը: որ սովորական բան է մեր ժամանակում, եբբ լայն են տարածուած միջազգային յարաբերութիւնները և թէ դրանով ձեռք է բերւում աւելի մեծ շահ ուսանելու մայրենի լեզուն, առանց յիշելու այդ ամենը, պէտք է ասել, որ ամեն մի կենդանի լեզու սովորելու ժամանակ մենք դրան կից իմաստասիրում ենք մեզ համար օտար ազգութեան կեանքը և ոգին և այդ ոգին կամայ ակամայ բնաւորւում է մեր մէջ, միացնում և տիրապետում է մեզ յօգուտ այդ մեզ համար օտար ազգութեան և ուրեմն հեռացնում և օտարացնում է մեզ մայրենի ցեղից: Էսպերանտոն սովորելիս այդպիսի երևոյթ չկայ մէջ

տեղը, որովհետև չկայ առանձին, անջատ էսպերանտիստների ազգութիւն և որովհետև իւրաքանչիւր էսպերանտիստ պատկանում է հարկաւ մի որ և է ազգութեան, առանց ջրեցրած և թուլացրած մի և նոյն ժամանակ ներսրսկուած ունենալու երակներու մէջ օտար ցեղի առանձնայատկութիւնները: Եւ մինչև օրս օրինակ չէ պատահել, որ էսպերանտիստը ուրանայ իւր հայրենիքը և իւր ազգութիւնը: Եւ արդեօք ի սէր հում և ինչի՞ նա այդ անէ: Այն ինչ, ուրանալ իւր ազգը և միանալ օտարարիւն ազգի հետ, որի լեզուն իմաստասիրած են կատարելապէս, հազաւգիւտ բան չէ:

«Անշուշտ, ասում է այդ առթիւ, որպէս պատասխան Ս.Ֆ. Պօլեանսկին ուսն էսպերանտիստների երևելիներից մէկը, անշուշտ, էսպերանտոով օգտուում են մի քանի յայտնի և գաղտնի կազմակերպութիւններ, օր. մասսօնները, ճիզւիտները, սօցիալիստները և այլն: Սակայն, առաջինը, օգտուում են նոյնպէս երկաթուղիներով և հեռագրով, փոստայով և այլ միջազգային բարիքներով: Երկրորդ, գրանով այս կազմակերպութիւնները ցոյց են տալիս միայն այն, որ նրանք գնահատել են էսպերանտօի օգուտը միջազգային յարաբերութիւնների համար: Այն փաստը միայն, որ էսպերանտոով օգտուելու ասպարէզում խմբում են այգալիսի իւրանց

նպատակներով իրար խորթ միջազգային կազմակերպութիւններ, ինչպէս մասսօնները: Բանկիրները, սօցիալիստները, զանազան գիտնականներ, մարկաններ հաւաքողներ, ոստիկաններ և, ասում են մինչև անգամ, մի խումբ միջազգային սրիկաներ և այլն և այլն *) այդ մէկն արդէն ապացուցանում է, որ էսպերանտօն ոչ միայն չէ հովանաւորում այդ կազմակերպութիւններին, այլ գրաւորական բարիքի դեր է խաղում, այնպէս, ինչպէս երկաթը, որը տալիս է երկրագործին գութան և մարդասպանին դանակ... Եւ յետոյ, չէ որ առհասարակ բոլոր մարդկային բարիքները տալիս են մարդկանց բարին և չարը, բայց առաջինը միշտ յաղկանց բարին և չարը, որ մարդկութիւնը թող է և այդ է պատճառը, որ մարդկութիւնը այնքան ամուր է նրանց բռնել... Եսպերանտօն»...

Այդ գեղեցիկ և խոր ճշմարտութիւնով լի խօսքերին պէտք է աւելացնել և այն, որ մասսօնները, ճիզւիտները, սօցիալիստները և ուրիշ կազմակերպութիւններ գոյութիւն ունէին և ծաղկում էին էսպերանտօն երևալուց շատ ա-

*) «Այդ բոլոր կազմակերպութիւնները, բացի վերջինը, ցոյց են տրուած մեծ թւով էսպերանտական արմատախի մէջ, հրատարակած Hachette et Co ֆիրմայով Պարիզում»:

ռաջ, օգտւելով զանազան ազգային լեզուներով: Ուստի անկողմնապահութիւն պահպանելու համար առհասարակ. մի անգամ ընդ միշտ պէտք է վերջացնել ոչ միայն օտար լեզուների, այլ և մայրենի լեզուի ուսումը... Սակայն, կարծում եմ, որ մինչ այդ անհեթեթիւնը հազիւ հասնի ամենակատաղի խաւարամիտը:

IX.

Էսպերանտօ լեզուի համառօտ անալիզը

Ես մի քանի անգամ ասացի նախընթաց երեսներում, որ Էսպերանտօն հանճարաւոր խելքի պտուղ է: Այս գլխի մէջ ես ուզում եմ կանգնել նրա վերլուծութեան վերայ, այդ կարծիքը ապացուցանելու համար և ծանօթացնելու մեր լեզուի հետ, գոնիւ հարեանցօրէն, այն ընթերցողներին, որոնց չէ պատահել Էսպերանտական դասագրքեր և գրքեր տեսնել:

Դեռ առաջ պէտք է ասել, որ Էսպերանտօն հեղինակող Դ-ը Զամենհօֆը չէ Շարադիւրել կամ հնարել նրան: Թէպէտ և դա «արուեստական» և ոչ «բնական» լեզու է, բայց նրա արուեստականութիւնը բաղկանում է նրանում, որ չէ մըշակուած բնական ճանապարհով զուգընթաց մի որ և է ազգի կեանքին, այլ կազմուած է մի մարդու ձեռքով և քաղուածք է բոլոր ինչ ա-

մենալաւն է գոյութիւն ունեցող «բնական» լեզուներում, հեղինակը դուրս է գցել նրանց միջից. ինչ որ լոգիքայի հակառակ է, գեղեցիկ չէ կամ ինչ որ դժուար են ըմբռնում ուրիշ ազգութիւնները: Էսպերանտօն ուղն ու ծուծն է հնգկաւերոպական լեզուների. այդ բոլոր լեզուների սինտէզն է, եթէ վեր առնենք այդ լեզուները, որպէս զատ զատ ուժեր, այն ժամանակ Էսպերանտօն նրանց հաւասարագործօնն է: Նրա մէջ չկայ. մի օրէնք, մի կանոն, վերջապէս, մի բառ, որը դուք չգտնէք այս կամ այն հնգկաւերոպական լեզուի մէջ: Եւ այդ բոլոր կանոնները, նրա մէջ մտցրած բոլոր բառերը ընտրւած են մի լուրջ մտածած սիստեմայով, որը ազատ է որ և է կամայականութիւնից և ի վերջոյ ստացւում է նրանցից միմիայն մի բարեձև և գեղեցիկ ամբողջութիւն, մինչև որը ազգային լեզուներին նրանց խառնուշփոթ քերականութիւններով և զարհուրելի բառարաններով նոյնքան հեռի է, որքան քարէ դարի մի որ և է գործիքը ներկայի պողպատէ մեքենաներից:

Եւ, իրաւի վեր առնեօք դեռ առաջ Էսպերանտօի քերականութիւնը: Նրա մէջ ընդամենը 16 կանոն կայ, սակայն այդ կանոնների մէջ բովանդակւում է ամենը ինչ հարկաւոր է, որ հասարակ բառարմատներից, կարելի լինի կազմել որպէս շուրջ շուրջ բառեր, նոյնպէս ամենա-

բարդ նախադասութիւններ, որոնք ամենաճիշտ կերպով արտայայտում են մարդկային մաքր բոլոր նրբութիւնները:

Ահա այդ կանոններից մի քանիսը:

Ամեն մի բառ կարգացւում է այնպէս, ինչպէս նա գրուած է:

Շեշտը ընկնում է միշտ նախադերձին վանկի վերայ:

Անորոշ մասնիկ չկայ, կայ միայն la որոշ մասնիկը. բոլոր սեռերի, հոլովների և թւերի համար հաւասարապէս:

Գոյական անունը վերջանում է միշտ «o» տառով, յոգնակի թիւը կազմելու, համար աւելացնում են «j»»; հոլովները միայն երկուս են ուղղական և հայցական, վերջինը ստացւում է ուղղականից աւելացնելով «n» վերջաւորութիւնը, միւս հոլովները կազմւում են նախդիրների օգնութիւնով. սեռականի համար—«de» (ից), տրականի համար «al» (դէպի), գործիականի համար—per (միջոցով) և պատմականի pri (համար):

Ածական անունը վերջանում է միշտ «a» տառով, հոլովները և թւերը նոյնպէս են կազմւում, որպէս գոյական անուանը. բաղդատական աստիճանը կազմւում է «pli» (աւելի) բառի օգնութիւնով, իսկ գերադասականը «plej» (ա-

մենաշատ). «ինչով» բառը թարգմացւում է—ol բառով:

Բայը դէմքով և թւով փոփոխւող չէ, իսկ վերջանում է անորոշ բայը «i» տառով, ներկայ ժամանակը «as», անցեալը «is», ապառնին «os», պայմանական եղանակը—«us», և հրամայականը «u»:

Մակբայը վերջանում է «e» տառով, աստիճանները նոյնն են ինչ ածականինը:

Բոլոր նախդիրները պահանջում են ուղղական հոլով:

Այն ինչ ես առաջ բերի կազմւում է էսպերանտական քերականութեան կէսից աւելին: Ես ոչինչ չասի թուական անուան, դերանուան, բայածականի, բայական մակբայի ձևերի մասին, որպէս զի չյոգնեցնեմ ընթերցողի ուշադրութիւնը աւելի ևս: Բայց եթէ աւելացնէինք մի կէս երես էլ, ամբողջացրած կը լինէինք բոլոր էսպերանտական բերականութիւնը: Եւ այդ բոլոր կանոններից երբէք և ոչ մէկ բացառու չի լինի: Միթէ դա կատարելութիւն չէ: Այդ միթէ զտել չէ այն ամեն կարևորը, իսկապէս էսպերանտական մարդկային միտքը արտայայտելու համար, հեռացնելով ամենը ինչ անպէտք է կամայական է, անճոռնի է, այլանդակ է և որը զրկւում է գեղեցկութիւնից մարդկային ոճը և նրան սովորելը իսկապէս սխրագործութիւն է դառնում:

Վեր առնենք հիմա բառարանը: Լեզուի դասագիրքի սկզբի հրատարակութեան մէջ բոլոր արմատները թիւն էր միայն մօտ 900 և առաջին էսպերանտիստները գեղեցիկ կերպով գործ էին տեսնում, որովհետեւ բառակազմութեան այն կանոններու և օրէնքների օգնութիւնով, որոնց մասին ես յետոյ կը խօսեմ, այդ 900 արմատները գիտնալը հաւասար էր 15—20 հազար բառեր գիտնալու, (համեմատելով բնական լեզուների հետ): Բայց յետագայում այդ բառարանը երեք անգամ մեծացաւ, որովհետեւ նրա մէջ մտցրին այնպիսի բառեր, որոնց ինքը Զամենհօֆը հարկաւոր չէր համարում ցոյց տալ՝ նրանց միջազգայնութեան և ամենքին յայտնի լինելու պատճառով, (ինչպէս. դօկտոր, պրօֆէսօր, վագօն, ֆաբրիկա և այլն), կամ թէ տեխնիքական բառերը, քիչ գործածական կենդանիների, բոյսերի, քարերի և ուրիշ անուններ, բացի այդ էսպերանտօն, որպէս կենդանի լեզու, զարգանում է, ծաղկում է, առաջ է գնում և դա հարկադրում է ներմուծել նրա մէջ նոր արմատներ, սակայն խիստ պահպանելով լեզուի սկզբունքները և երբ այդ արմատները ընդունուած են լինում էսպերանտական Ակադեմիայի կողմից: Բայց և այդքան բառերով, միթէ կարելի է համեմատել էսպերանտական բառարանը ուռճացած, հաստ բնական լեզուների բառարան-

ների հետ, որոնց մէջ բառերի թիւը կարելի է հաշուել տասը հազարներով: Օրինակ. Մակարովի գերմաներէն բառարանի մէջ բովանդակուած են 63,000 բառ և նրա մէջ դեռ պակաս են շատ բարդ բառեր և բնագիտական տերմիններ:

Իսկ եթէ աւելացնենք այստեղ այն, որ էսպերանտական լեզուի արմատները իրանց թվերեք քառորդ մասով յայտնի են ամեն մի կրթաւոր չէ սովորել էսպերանտական բառերի, կաւոր չէ սովորել չափերանտական բառերի, զոնեա, 60⁰/0-ը, որ միայն իւր լեզուն գիտցող գերմանացուն յայտնի են այդ բառերի մինչև 40⁰/0, ռուսին մինչև 25⁰/0 և այլն, այն ժամանակ հասկանալի կը լինի այդ լեզուն սովորելու չափազանց մեծ հեշտութիւնը: Ի գուր չեն սուսում էսպերանտիստները, թէ միջնակարգ ուսումնարանը աւարտողներին բաւական է մի քանի օր, որ սովորի էսպերանտերէն կարգալ, մի քանի շաբաթ, որ սովորի գրել և մի քանի ամիս, որ սովորի խօսել: Այդ խօսքերի մէջ չափազանցութիւն չկայ, ինչպէս կարող է համոզուել ամեն մարդ, եթէ նեղութիւն կրէ փոքր ինչ զբաղուել այդ էսպերանտօ անուանուող լեզուով:

Իսկ բառարանի այդպիսի կատարելութեան հասնելը հնարաւոր եղաւ միայն շնորհիւ հեղինակի կողմից լեզուի կազմի մէջ մտցրած, հան-

ճարով մտապարզած (և ոչ հնարած) բառակազմութեան սկզբունքով: Դրա համար առաջ են բերած երկու եղանակ 1, կազմել նոր բառերը սուֆիքսների և նախասուֆիքսների օգնութիւնով. 2, բառեր կազմելիս, միացնել մէկի արմատը միւսի արմատի հետ:

Այդ եղանակներից առաջինը գործադրուում է բոլոր գոյութիւն ունեցող ազգային լեզուների մէջ, սակայն նրա գործադրութիւնը չափազանց կամայական է, խառնաշփոթ է չէ ստորագրուում ոչ մի կանոնի: Օրինակ մասնագիտութիւն ցոյց տալու համար ուսաց լեզւի մէջ կայ սուֆիքսների մի ամբողջ շարք. дантистъ, сапожникъ, морякъ, купецъ, учитель, студентъ, профессоръ, фармацевтъ, аптекарь, портниха և այլն: Եւ մի և նոյն ժամանակ, խառնաշփոթութիւնը սաստկացնելու համար սուֆիքս «ик» բոլորովին չէ ներկայացնում նշան միայն մասնագիտութեան, որովհետեւ. старикъ, воротникъ, мужикъ, пряникъ և այլն մասնագիտութեան մասին, ի հարկէ, խօսք չի կարող լինել այստեղ: Լաւ,—իսկ էսպերանտօի մէջ մի անգամ ընդ միշտ մասնագիտութիւնը ցոյց է տրուում «ist» սուֆիքսով և մի անգամ բառը իւր մեջ լողիքապէս թոյլ է տալիս մի անձնաւորութիւն համապատասխանող մասնագիտութիւնով, դուք համարձակ կցում էք բառին վե-

րիւր ցոյց տւած սուֆիքսը: Օրինակ վերիւր առաջ բերած բառերին էսպերանտօն նեմկայացնում է հետեւեալ թարգմանութիւնը. dentisto (dent-o առամ բառից, botistó (botó—կոշիկ), maristo (mar-o—ծով), vendist-o (vendi վաճառից, instru-isto (instrui ուսուցանել բ.), apotek-farmac-ist-o (farmacio—ֆարմացիա բ.), kudir-ist-o (գերի-ist-o (apotek-o, ապտեկա բ.), կանգնեցնել բ.), «profesoro» թողած են իրանց միջազգային ձևով, թէպէտ ցանկացողը կարող է այստեղ էլ գործադրել նոյն սկզբունքը և բառերը կազմել «studisto» և «profes-isto, studi ուսուցանել բ.), «profesio» մասնագիտութիւն, պրոֆեսիա բառերից:

Նոյն ձևով «գործիք» ցոյց տալու համար էսպերանտօի մէջ ընդունուած է «il» սուֆիքսը: Այդ պատճառով թեւ կը լինի flug-ilo, flugi—թռչել բառից, կացին-hak-il-o, haki—հատանել բ.), դանակը tranc-il-o-traci—կտրել բ., սանդղ-komb-il-o-komb'i սանդղել բառից և այլն:

Միատեսակ առարկաների հաւաքածու ցոյց տալու համար դրուում է «ar» սուֆիքսը: Այդ պատճառով գնացքը կը լինի vagon-ar-o-vagon-o, վագօն բառից, մարդկութիւնը hom-ar-o, homo-o մարդ բ., անտառ arb-ar-o, arb-o, ծառ բառից և այլն:

Իքական սեռ ցոյց տալու համար դրուում է «in» սուֆիկսը: Սրանից կրնր կըլինի virin-o, vir-o տղամարդ բառից, կովը- bovin-o, bov-o եղ բառից, հաւը kok-ino, kok-o բառից և այլն:

Սերունդ ցոյց տալու դրուում է «id» սուֆիկսը: Ուստի հաւի ձագը կըլինի kok-id-o, kok-o աքլոր բառից, հորթը bov-id-o bov o եղ բառից և այլն:

«Ուղակի հակառակ միտք» ցոյց տալու համար ընդունուած է «mal» սուֆիքսը: Ուրեմն չար կըլինի mal-bona, բարի bona բառից, բաց անել mal-ferm-i փակել ferm-i բառից, անալիտան mal-nobia, nobla ազնիւ բառից, տխրել mal-gaji gaja-i ուրախանալ բառից, հեռու mal-proksime, proksime մօտիկ բառից և այլն և այլն:

Հիմա հաշուենք քանի բոլորովին ինքնուրոյն բառեր դուրս է գցած ուսաց բառարանից միայն վերը առաջ բերած օրինակներով: Թե, կացին, դանակ, սանդը, գնացք, մարդկութիւն, անտառ, կին, կով, հաւ, ձուտ, հորթ, չար, անպիտան, տխրել, հեռու-ընդամենը 16 բառ բոլորովին ինքնուրոյն արմատներով, որոնց ամեն ուսերէն սովորող մարդուն պէտք է անգիր անել: Իսկ այստեղ առաջ է բերած աննշան թւով օրինակներ, այդ մէկ, իսկ միւս կողմից այդպիսի սուֆիկսների և պրիֆիկսների թիւը, որ ընդունուած է էսպերանտօի մէջ 35 է, իսկ եթէ

աւելացնենք և այն 6 սուֆիկսները, որոնք ծառայում են բայածականներ և բայմակբայներ կազմելու համար, կունենանք ընդամենը 41: Հիմա ինքներդ դատեցէք, որքան անսահման մեծ թուով բառեր կարելի է կազմել 3000 էսպերանտական արմատներից. միայն այդ եղանակով: Եւ որքան մեծ է այդ սկզբունքի դերը բառարանը համառօտելու և այդ լեզուն սովորելու մտքով:

Ինչ վերաբերում է նոր բառեր կազմելու համար երկրորդ սկզբունքին, այսինքն. բառերի արմատները միացնելու գործին, այդ սկզբունքն էլ նորութիւն չէ, նա լայն չափով, թէպէտ կրկին առանց սխառմայի, գործադրուած է դոյութիւն ունեցող ազգային լեզուների մէջ: Ինչո՞ւ համար, օրինակ. ուսաց լեզուի մէջ կան սեփական արմատներ ունեցող բառեր. очки, обѣдъ, завтракъ, ужинъ, усы և այլն, էսպերանտօն արտաքսել է այդ բառերը իւր բառարանից և նրանց փոխարէնը տւել է բարդ բառեր. okul-vitroj (okulo աչք և vitro ապակի), tag-manghō (tago օր. ցերեկ և manghō կեր), maten-manghō (mateno առաւօտ, manghō կեր), vesper-monghō (vespero երեկոյ, manghō կեր), lip-haroj (lipo պոռնկ, haro մազ, haroj մազեր):

Հիմա կարդացողի համար հասկանալի կը

լինի, թէ ինչո՞ւ լեզուի քերականութիւնը և ամբողջ բառարանը մի փոքր տպագրական թերթի վերայ, է տեղուորում, նա վաճառում է Մօսկւայում «Էսպերանտօ» մագազինում մի կոպէկով կամ մի փոքրիկ զրգոյի մէջ, որ հրատարակուած է Լօնդօնում և արժէ 2 կոպ. (այսպէս անուանող «Էսպերանտօի բանալի»):

Այդպիսով յաջողեցաւ հեղինակին հասցնել Էսպերանտօն սովորելը չտեսնուած հեշտութեան: Այդ հեշտութիւնը արդէն շեշտել են այնպիսի բարձր հեղինակութիւն ունեցողներ ինչպէս. Մաքս-Միլլեր, Բերտելօ, Նաւիլ, Էլիզէ—Թիլլիւ, Լև Տօլստօյ, Սիլվի-Պրիդօմ և ուրիշները:

Միւս կողմից ժողոված է ահագին թւով նոյն տեսակի վկայութիւններ շատ մարդկանցից, որոնք պատկանում են զանազան ազգութիւնների և չեն ստացած համարեա ոչ ինչ ուսում: Էսպերանտօն սովորում են բաւականաչափ, թղթակցութիւն ունենալու համար օտարերկրացիների հետ, մի 10—12 դասով յայտնի Էսպերանտիստների ահագին մեծամասնութեան կարծիքով, այդ լեզուի դասագիրքը Կար և Պանէի, հաշուած է իսկապէս 10 դասի: Ճապոնացիները և չինացիները, որոնց չէ պատահել ծանօթանալ հնդկա-եւրոպական լեզու-

ների հետ, յաղթում են Էսպերանտական բառարանը մի քանի ամսւայ մէջ:

Եւ Հնայելով Էսպերանտօյի քերականութեան և բառարանի հեշտութեանը, այդ լեզուն այնքան տոկուն և ճիշտ է իւր արտայայտութիւնների մէջ, որ բարձր հեղինակաւոր անձանց վկայութիւնով. ոչ մի ազգային լեզու հնարաւորութիւն չունի այնքան ճիշտ արտայայտել մեր մտքերը, որքան Էսպերանտօն: Որպէս սրան ամփոփեմ ես կը դիմեմ չափազանց հետաքրքիր մի փորձի, որ կատարեց Պարզում «Excelsior» Լրագիրը 1911 թ.

Լեզուագէտների մի մասնախումբ վերադառնալով մի հատուած Ֆրանսիական հեղինակի դեռ չհրատարակած բելիստրիստական շարադրութիւնից: Գերմանական, անգլիական, ռուսական, իտալական, իսպանական և Էսպերանտական վեց լեզուագէտների առաջադրեցին թարգմանել այդ հատուածը անուանուած լեզուներէ: Երբ նրանք վերջացրին իրանց աշխատութիւնները, հրաւրեցին ուրիշ վեց նոյն լեզուների գիտնականներին և առաջարկեցին նրանց փոխադարձ գործ կատարել, այսինքն, նրանց տուած յօդուածները թարգմանել իրենց ֆրանսերէնի: Այդպիսով այդ կրկնակի թարգմանութիւնների տակ անցկացած հատուածները մասնախումբը համեմատեց բնագրի հետ և գտաւ, որ ամենից աւելի ճիշտ

Թարգմանութիւնը կատարուած է էսպերանտա-
կան լեզուի օգնութիւնով: Սակայն դրանով
միթէ սպառնում է էսպերանտական լեզուի բո-
լոր փայլուն որակութիւնները: Ո՛հ, ոչ: Որպէս
պայծառ օրինակ կարելի է ցոյց տալ մի
հիանալի որակութիւն, որ բոլորովին մատ-
չելի չէ ազգային լեզուներին: Այդ այն է, որ
էսպերանտերէն կարելի է խօսակցել գրաւոր
ձևով որ և է մարդու հետ, որը անգամ չէ
լսել երբէք «էսպերանտ» խօսքը: Երկար կը
լինէր ապացուցանել այդ հնարը օրինակներով
և ես կարող եմ ասել միայն, որ այսպիսի ան-
գին որակութիւնը յաջողում է իրագործել սու-
ֆիկաների և վերջաւորութիւնների անփոխփոխ-
թեան շնորհիւ: Էսպերանտական բառարանները
մէջ դրուած են արմատները, սուֆիկաները, պրի-
ֆիկաները և վերջաւորութիւնները մի անգամ
ընդ միշտ նրանց յատկանիշ ձևով: Եւ որովհետեւ
նրանք բոլորը ունին մշտապէս որոշ և մի և նոյն
ժամանակ միակ նշանակութիւն, ուստի որոնե-
լով տսւած նախադասութեան միջոցով բոլոր
գրածի մտքերը (բառերը), ձեր ազդեհատը կը
գտնի «բանալի բառարանի», մէջ, որ հրատարա-
կած է նոյն լեզուով այդ բառերի ճիշտ նշանակու-
թիւնով և, այսպէս ասած, կը վերծանէ բոլոր
գրուածքը: Փորձեցէք կատարել մի այդպիսի
բան ձեր ուզած ազգային լեզուով և դուք հեշտ
կը համոզուիք, որ դա բոլորովին անհնարին է,
որովհետեւ, առաջինը, ազգային բառարանները

մէջ գետեղուած են բառերի միայն հիմնական
ձևերը, առանց փոփոխելու նրանց հոլովներով
և խոնարհումներով, իսկ երկրորդը, անթիւ ազ-
գային բառեր ունին քանի մի նշանակութիւն և
նրանցից, ռըը արդեօք վեր առնել այդ գէպքում,
պէտք է անգիր գիտենալ և անհնարին է գլխի
ընկնել...

Սրանից յետոյ պէտք է ասել նոյնպէս, որ
էսպերանտոն շատ քաղցրահնչիւն և ներդաշնակ
լեզու է: Նրան գիացող երգիչները ասում են,
որ նա նյնքան դիւրեկան է երգեցողութեան
մէջ, որքան իտալական լեզուն: Իտալացիները
իրանք նրա մէջ մեծ նմանութիւն են գտնում
իտալերէնի հետ: Անցեալ տարւայ սկզբին ժենևի
միջոցին ընդունելութիւն ունեցաւ Իտալիայի
Թագաւորի մօտ և կարգաց նրա ներկայութեանը
մի քանի էսպերանտական հատուածներ:—
«Բայց ես բոլորը հասկանում եմ, ասաց զար-
մացաց Թագաւորը, և հնչում է էսպերանտոն,
որպէս իտալերէնը»:

Չէ կարելի չասել և այն, որ էսպերանտոն
գործադրելիս, հարկադրուած ենք խորը կշռել
մեր մայրենի լեզուի կազմը, նրան վերլուծել և
վերջ ի վերջոյ համոզուել, որ գուզընթացբար
աւելի խոր և լաւ ենք ըմբռնում. մեր սեփա-
կան լեզուն: Պատճառն այն է, որ էսպերանտա-

կան բառարանի համառոտութեան պատճառով, հարկաւոր է լինում մեզ մշակել շատ բառեր, իսկ դրա համար պէտք է ճիշտ իմանալ այն բառի միտքը, որին փոխում ենք էսպերանտո-բէնի, իսկ ըմբռնել մեր մայրենի լեզուի շատ բառերի ճիշտ միտքը այնքան էլ հեշտ գործ չէ, որքան դա թւում է առաջին անգամը:

Այս գլուխի վերջը առաջ բերեմ մի քանի կարծիքներ էսպերանտոի մասին այնպիսի ան-ձանց կողմից, որոնց կարծիքը անհնար է չյարկել:

Գերմանական կայսր Վիլհելմ II-ը ասաց մի անգամ. «Եւզուների զանազանութիւնը մեծ ար-գելքներից մէկն է ազգերին միանալու գործում, նա, ինչպէս կարող է տեսնել ամեն մի մտախոհ մարդ, աճում է օրից օր աւելի: Այդ իսկ զանա-զանութեան պատճառով այդ շարժման ղեկա-վարները իրանց կօնգրէսների մէջ իրար լաւ չեն հասկանում... էսպերանտոի պրօպագանդան աշխարհիս բոլոր ազգութիւնների մէջ ցնորք չէ, այլ փաստ է, որ իւր իրագործուելու ճանապարհի վերայ է գտնուում»:

Լև Նիկոլաևիչ Տօլստոյը երկու անգամ չա-փազանց սիրալիր կերպով յայտնեց իւր կարծի-քը էսպերանտոի մասին: Իւր մի նամակի մէջ գրում է նա հետևեալը. «էսպերանտոն ուժորե-լու հեշտութիւնը այնպէս է, որ վեց տարի ա-

ռաջ, ստանալով էսպերանտական քերականու-թիւնը, բառարանը և այդ լեզուով գրած յօդ-ուածներ, ես երկու ժամից ոչ աւելի զբաղուե-լուց յետոյ, կարող էի արդէն, եթէ ոչ գրել, ազատ կարգաւ այդ լեզուով: Ամենայն դէպս այն զոհողութիւնը, որն յանձն առնէ մեր եւրոպական աշխարհին պատկանող ամեն մի մարդ, նուիրելով մի քանի ժամանակ այդ լե-զուն սովորելու համար, այնքան աննշան է, իսկ այն հետևանքը, որ կարող է ստացուել ամենքի, դոնեւ, եւրոպացիների և Ամերիկացիների համար, այնքան անագին է, որ չէ կարելի այդ փորձը չանել»:

Ֆրանսիայի Ակտդեմիայի անդամ, պրօֆե-սոր Բուշարը ասաց, որ էսպերանտոին սպասում է ամենափայլուն ապագայ: «էսպերանտոի երե-ւալու առաջին հէնց ժամանակից ես հիացած եմ և զարմանում եմ նրանով, նա իմ կուլտն է դառել: Ես լցուած եմ խորհին շնորհակալութիւ-նով դէպի հեղինակը և դէպի նրանց որոնք հար-կադրեցին ինձ սովորել այդ լեզուն»:

Հռչակաւոր աշխարհագէտ Էլիզէ Թեկլիւն գրել է մի անգամ. «զարմանալի բան է. այն ժամանակ, երբ էսպերանտոն արդէն ընդարձա-կապէս գործադրւում է և ծառայում է մարդ-կային մտքերը արտայայտելու, նրա քննադատ-ները և հակառակորդները դեռ շարունակ կըր-

կնում են, իբր թէ անժխտերի ճշմարտութիւն, թէ լեզուն անհնարին է արուեստաբար օրինել և պէտք է անպատճառ ստեղծուի ժողովրդական կեանքի հետ ի միասին նրա ներքին հանճարով: Այստեղ ինչ որ ճիշտ է այդ այն է, միայն, որ ամեն մի լեզուի արմատները քաղուած են ժողովրդական գանձարանից. էսպերանտօն էլ իւր բոլոր բառարանով ներկայանում է մի նոր և անհերքելի ապացոյց այդ փաստին»*):

Երևելի լեզուագէտ Մակս Միւլլերը, մի

*) Մեր յայտնի, ռուս էսպերանտիստ, Դ-ր Ֆիշերը (Թիֆլիսում), որ տուել է արդէն մի շարք աննման թարգմանութիւններ, ինքնուրոյն յօդուածներ և բողոքներ էսպերանտական լեզուով, ասում է, որ էսպերանտօն կարելի է նմանացնել հմուտ պարտիզպանի ձեռքով պատուաստած պտղատու ծառի, որքան վերջինիս պտուղները գերազանց են սկզբնական ծառի պտուղներից, նոյնքան էլ էսպերանտօն գերազանց է այն արուեստական լեզուներից որոնց վերայ «պատուաստել է» Դ-ր Զամենհօֆը: Սակայն անուանել նրան «արուեստական», հնարովի լեզու նոյնպէս անհնար է, որքան պարտիզպանի այն պատուաստած ծառից ստացուած պատուական պտուղները: էսպերանտօն բոլոր տարրերը վեր են առած «բնական ազգային» լեզուներից, «բնական է» և դրանից բխող նրա էությունը, որ ականապէս ապացուցանում է, թէ դա անկենդան, անպտուղ հնարք չէ մի ցնորամիտ մարդու և ուտոպիստի, նա բնական կեանքի և հանճարաւոր խելքի պտուղ է:

քանի տարի իւր մահուանից առաջ, ծանօթանալով էսպերանտօնին, կարծիք յայտնեց, որ անշուշտ նրան պատկանում է առաջին տեղը նրա մրցակիցների մէջ:

Շւեդական Գիտութեան Ակադեմիայի անդամ Ադէլսկիօլդը ասում է, որ «Դ-ր Զամենհօֆը արժան է մարդկութեան շնորհապարտ զգացմանց իւր հանճարաւոր գործի համար», և ցոյց է տալիս «էսպերանտօնի զարմանալի պարզութիւնը և ընդունակութիւնը շահուել այն բառերով, որոնք արդէն միջազգային են դառել, նրա հեշտութիւնը և նոյնպէս նրա ներդաշնակութիւնը, որոնք նրան հաւասարաչափ պիտանի են դառցնում, որպէս գրականութեան, նոյնպէս և երգեցողութեան համար»:

Կան բազմաթիւ նոյնչափի հեղինակաւոր կարծիքներ, որ կարելի էր առաջ բերել այստեղ, բացի արդէն յիշածներս, սակայն կարծում եմ բաւական են ցոյց տուածները, որ համոզուենք էսպերանտօնի չափազանց բարձր արժանաւորութեան, ներդաշնակութեան և այլ յատկութիւնների մէջ: Այո, միթէ բաւական չէ մեզ լուրջ այն փաստը, որ նա արդէն քառորդ դար հողապահի երեսին կենդանի ժողովրդին» և ցվերջ հողապահի երեսին կենդանի ժողովրդին. նրա ամեն բաւականացնում է այդ ժողովրդին:

տեսակ նպատակների, կարիքների և շահերի համար:

Մ.

Նոր լեզու առաջ գալու հնարաւորութիւնը: Իդո լեզուն

Ոչ մի նոր երևոյթ կամ քարոզութիւն աշխարհս չէ ընդունել մի անգամից առանց ընդգիմադրութեան: Եւ որքան աւելի հոյակապ է եղել երևոյթը: որքան աւելի լուրջ, այնքան աւելի մարդկային յամառութիւնը ընդգիմացել է, սովորաբար, նրան ընդունելու: Մտաբերենք, օրինակ, երկաթուղին, շողենաւը, հեռագրութիւնը, օդադնացութիւնը և այլն: Մտաբերենք և այնպիսի քարոզութիւնները, ինչպէս Կոպերնիկի սիստեման, քրիստոնէութիւնը և այլ բարձր մարդկային ոգու վարդապետութիւններ: Բոլորովին հասկանալի է որ մի ընդհանուր միջադային լեզու ընդունելու հարցը չէր կարող և չէ կարելի իրագործել կեանքի մէջ առանց ընդգիմադրութեան և պատերազմի: Այդպէս է այն բնութեան օրէնքը, որը անուանուում է՝ իներցիա:

Միջադային լեզուն ներմուծելու փորձերի առաջին իսկ միջոցին, սկսեցին լսուել ձայներ այդ փորձերի վնասակարութեան, նրանց հակառակութեան ազգութիւններին յատուկ ազգասիրութեան, նրանց մեռելածնութեան և ցնորա-

կանութեան մասին, էսպերանտօի դէմ հոյնպէս առաջ էին մղուում և առաջ են մղուում այդ բոլորը և շատ ուրիշ հակաճառութիւններ և նրա ամեն մի հեռուողին անընդհատ հարկաւորում է նրանց հետ հաշիւ ունենալ և ապացուցանել այդ կարծիքների թիւրութիւնները:

Իսկ եթէ այնուհետեւ աչքէ անցնենք մեր առաջ բերած խնդիրը պատմական տեսակետից, այստեղ էլ մենք պէտք է գտնենք այն եզրակացութեան, թէ էսպերանտօյ աշխարհս ստացաւ ամենալաւ օրինակ միջադային լեզուի և թէ մարդկութիւնը կարիք չունի իւր գլուխը ջարթել՝ ուրիշները հնարելու:

Ես չեմ կանգ առնելու բոլոր ընդգիմախօսութիւնների առաջ, որովհետեւ դրա համար հարկաւոր կը լինէր երկու անգամ աւելի մեծացնել այս բռնիքի ծաւալը, միւս կողմից նրանցից շատը քիչ թէ շատ քննուած է արդէն նախընթաց գլուխների մէջ: Այս պատճառով ես կը կանգնեմ միայն նրանցից մէկի վերայ, որը պահանջում է գիտութիւն առարկայի և ուր միմիայն տեօրիտիքական դատողութիւնները բաւական չեն:

Այդ ընդգիմախօսութիւնը նրանում է կայանում, որ էսպերանտօն որպէս թէ ներկայանում է շատ փորձերից մէկը միջադային լեզուի խնդիրը լուծելու համար, փորձ, որը գուցէ և

աւելի յաջող, քան թէ նախընթացները ի միջի ալոց և Վօլեապուլը, բայց որը այնու ամենայնիւ չի կարող պահանջել, որ ճանաչուի անպայման կատարելութիւն, ուստի միշտ կարելի է սպասել, որ կը երևայ մի ուրիշ միջազգային լեզու, էսպերանտօից աւելի լաւը և վերջինս հարկաւ պարտաւորուած կը լինի հրաժարուել իւր այժմս բռնած դիրքից։

Այդ առարկութիւնը առաջին հայացքից (և առաւել ևս անգիտակ մարդու համար) կարող է շատ լուրջ երևալ, բայց մօտաւորապէս քննելուց յետոյ նա անհետանում է, ինչպէս միւսները և պարզում է, որ էսպերանտօի երևալով միջազգային լեզուի խնդիրը լուծուած է անդառնալի, մի անգամ ընդ միշտ և նրան կարելի է ուսումնասիրել առանց որ և է երկիւղի նրա յարատեւութեան մասին։

Եւ իրաւի, եթէ նայենք ներկայ խնդրի վերայ մաքուր լօգիքայի և այն պահանջների հայեցակեանքից, որ սկզբունքով դրւում է միջազգային լեզուի առաջ—ընդհանրապէս, հարկաւոր կը լինի խոստովանել, որ չէ կարելի հնարել մի ուրիշ լեզու, որը թէ քերականական և թէ բառարանական կողմից նշանաւոր չափով էսպերանտօից գերազանց լինի։ Ինչպէս արդէն ասած է վերևը՝ էսպերանտօն ներկայանում է, որպէս ծուծ հնդկաեւրոպական լեզուների, նա

անշատել է բոլոր կամայականը և տաղակալին և պահպանել է իւր մէջ նրանց ունեցած բոլոր անհրաժեշտ կողմերը։ Ինչպէս մեքենայաբանութեան մէջ որոշ խումբ ուժերի համար կարող է գոյութիւն ունենալ միայն մի հաւասարագործօն, նոյնպէս և բոլոր գոյութիւն ունեցող հընդհանրական լեզուները համար ստեղծուած է նրանց համախմբող միջազգային լեզու։ Այդպիսի լեզու, ինչպէս մեկնուած է նախնիաց գլխի մէջ, ներկայանում է էսպերանտօն։

Չէ կարելի, ի հարկէ, հերքել այն բանը, որ էսպերանտօնի մէջ էլ կան կոշտութիւններ և քանի մի պակասութիւններ։ Նրա քսանուհինգ ամեայ գործածութիւնը ցոյց է տուել արդէն նրա բացասական կողմերը։ Սակայն նրա ամենախիստ քննադատները, պէտք է ընդունէին, որ նրա բոլոր պակասները այնքան չնչին են և վերաբերում են այնպիսի մանրութիւնների, որ իսկապէս չարժէ նրանց հաշի առնել։ Իսկ միւս կողմից պակասները հետ զհետէ կոկւում են և անհետանում լեզուի յառաջընթացութեան ճանապարհով և եթէ այդ լեզուն այժմուս չէ ներկայանում գլխի գործոց՝ մարդկային մշտքի, այնու ամենայնիւ նրան շատ մօտ մի գործ է։ Եւ ասել եմ դեռ առաջ, որ միջև էսպերանտօի երևալը, բոլոր փորձերից միջազգային լեզու ստեղծել, արժանի է լուրջ ուշադրութեան

միմիայն Վօլեապիւղը, որպէս կազմակերպուած ամբողջութիւն: Բայց ինչպէս մենք արդէն բացատրեցինք վերեւ նա վաղուց արդէն մեռել է և ակներև է երբէք չի վերակենդանանայ: Իսկ էսպերանտօից յետոյ երևացին մի քանի նոր միջազգային լեզուներ զանազան անուններով, սակայն մօտաւորապէս քննելուց յետոյ, այդ լեզուներն էլ դուրս եկան անկատար փորձեր և միակ, թէպէտ և անցողական, էսպերանտօի մրցակից երևաց 1907 թ. «Իդօ» լեզուն, որի մասին ես հարկաւոր եմ համարում մի քանի խօսք ասել:

1900 թ. Պարիզի ցուցահանդէսին միաժամանակ տեղի ունեցան այդ քաղաքում բազմաթիւ միջազգային ժողովներ և կօնգրէսներ և այդտեղ աւելի պարզ, քան երբ և իցէ զգացուեցաւ՝ այդ բոլոր ժողովներին մասնակցողների այլազեղութեան անյարմարութիւնը: Բնական է, որ դրան կից խնդիր ծագեցաւ ստեղծելու մի ընդհանուր միջազգային լեզու, որը կարողանար մարդկութիւնը ազատել այդ ծանր դրութիւնից:

Այդ խնդիրը լուծելու համար մի քանի գիտնականների ծրագրի համաձայն, որոնց մէջ կարևոր է յիշել Լուի Կուտիւրաին և Լ. Լօ պրօֆեսորներին, 1900 թ. հիմնուեցաւ պատուիրակութիւն «Օժանդակ միջազգային լեզու ընարող

դելեգացիա»: Այդ պատուիրակութեան կազմի մէջ մտան հետ զհետէ բազմաթիւ գիտական և ժողովրդական հիմնարկութիւնների ներկայացուցիչներ և պատուիրակներ զանազան եւրոպական և ամերիքական երկրների: Այդ պատուիրակութիւնը ընտրեց իւր միջից մշտական խորհրդաժողով, որը և նախաձեռնեց իմաստասիրել և վճիռ կայացնել այդ հարցի մասին. 1907 թ. հոկտեմբերի 15—24 նիստերում յիշեալ, խորհրդաժողովը, որի մէջ աշխատակցում էին, բացի վերեւ անուանուած երկու պրօֆեսորներից, նոյնպէս Լեյպցիգի համալսարանի պրօֆեսոր Օստալդ, Պետերբուրգի համալսարանի նի պրօֆ. Բօդուէն-զն-Կուրտենէ, վերեւ յիշած արդէն մարկիզ Լուի դե-Բօֆրօն և մի քանի ուրիշները-քննադատեց նրան ներկայացրած բազմաթիւ նախագծեր միջազգային լեզուի («Սպօկիլ», «Դիլբօկ», «Ապօլիմա» և այլն) և նրանց բոլորին բացասելով, կանգնեց էսպերանտօի վերայ, որը ներկայացրեց խորհրդաժողովին մարջամենհօֆի յանձնարարութիւնով յիշեալ մարկիզ դե-Բօֆրօնը, սակայն մի պայման էր դրած՝ մտցնել նրա մէջ մի շարք խորհրդաժողովի կողմից ցոյց տուած բարեփոխութիւններ: Բայց սրանից յետոյ յանկարծ անսպասելի կերպով խորհրդաժողովի մէջ երևան հանեցին և մի ուրիշ նախագիծ «Իդօ» անունով, (էսպերատերէն

այդ խօսքը նշանակում է «ժառանգ» *)։ Այդ լեզուի հեղինակը պաշտօնապէս յայտնի չէր, բայց մասնաւորապէս ամենքը շատ լաւ գիտէին, որ «Իդօին» հեղինակն է նոյն դե-Բօֆրօնը, որ Զամենհօֆի ներկայացուցիչն էր պատուիրակութեան մէջ և որը ինչպէս ասած է վերեւ 1898 թուականից էսպերանտօի եռանդուն պրօպագանդիստներից մէկն էր Ֆրանսիայում։ Հրատարակելով 1887 թուին իւր, համարեա, արդէն պատրաստի „Lingo internacional“ լեզուից, նա 1907 թ. մի ուրիշ անունով նրան երևան հանեց և եթէ չկարողացաւ այդպիսով տապալել էսպերանտօի նշանակութիւնը, այնու ամենայնիւ պատճառեց նրա հեղինակին և հետևողներին շատ անախորժ րոպէներ... Առանց մանրամասնութիւնների մէջ մտնելու, պէտք է ասեմ, որ այդ նախագիծը ջերմ պաշտպանութիւն ունեցաւ միայն Կուտիւրաի կողմից, որ պատուիրակութեան և խորհրդաժողովի քարտուղարն էր և այս երկուսի աշխատութիւնով «Իդօին» առաջ մղեցին, որպէս մի լեզու, որը իբրեւ թէ ընդունուած է պատուիրակութեան կողմից, թէպէտ նրա համար պատուիրակութեան մէջ քուէարկութիւն չէր եղել և մինչև անգամ խորհրդա-

*) Դա իբրեւ թէ «բարեկարգած և ընդարձակած» ժառանգն էր էսպերանտօ լեզուի։

ժողովի մէջ այդ լեզուի կողմն են եղել միայն ինքը հեղինակը և Կուտիւրան, իսկ միւս անդամները կամ բոլորովին հրաժարուեցան իրանց կարծիքը յայտնելու կամ ձայն տուին «Իդօին» հակառակ էսպերանտօի օգտին *)։ Սակայն «Իդօին» կողմնակիցները առանց քաջուկու իրեւրի այդպիսի դրութիւնից, սկսեցին ամսագիր հրատարակել, նուիրած, իբրեւ թէ պատուիրակութեան կողմից ընտրուած լեզուին («Progreso» անունով) և ժողովել կուսակիցներ—իդիստներ, ինչպէս կողմնակի մարդկանցից, նոյնպէս և էս-

*) Պրօֆ. Բօդուէն-դե-Կուրտենէ դե-Բօֆրօնի և Կուտիւրայի փորձերի առթիւ հետեւալն է ասում. «Նա ով վճռել է քայքայել էսպերանդիստների միութիւնը, շատ վտանքաւոր քայլ է անում, որը կարող է նշանաւոր հետեւանքներ ունենալ, այս պատճառով, չցանկանալով վերցնել իմ վերայ այդպիսի ծանր պատասխանատուութիւն, ես պարտաւորուած եմ դուրս գալ պատուիրակութեան և խորհրդաժողովի կողմից»։ Խորհրդաժողովի մի ուրիշ անդամը պրօֆ. դ-ր Ֆերստեր, որը պատուիրակութեան պատուաւոր նախագահն էր, որպէս դուրս եկաւ նրա միջից, յայտնելով զայրոյթ առաջ դրած լեզուի հղանակի դէմ, որ ցոյց տուին դեռ անգամ չէ համապատասխան զործելութեան, որը ոչ միայն չէ համապատասխանում Կուտիւրան, այլ և կարող էր խառնակութիւն առաջ բերել հասարակութեան մէջ և վտանգել ենթարկել միջազգային լեզուի ասպարէզում այն յաջողութեանը, որ ձեռք է բերած տասնեակ տարիների ծանր աշխատութիւններով։

պերանտիստներից: Բայց նրանց բոլոր ջանքերը ի դուր անցան, որովհետև նրանց շատ քիչ յաջողեցաւ կողմնակիցներ գրաւել, իսկ էսպերանտիստների մէջ ոչ մի հերժուած չգոյացաւ և էսպերանտոն առաջուայ նման շարունակեց իւր յառաջադիմութիւնը յաղթանակով, առանց ուշադրութիւն դառնելու իւր հակառակորդի վերայ: Եւ ներկայումս կարելի է վճռապէս ասել, որ «Իդօն» համարեա՞, ոչնչացած է հասարակութեան անտարբերութեան պատճառով և այն պատճառով, որ նրան ստեղծողները իրանք էլ ցրուեցան զանազան կողմ իրանց լեզուագիտական իմաստասիրութիւններով և մշտապէս նոր և նոր բեֆօրմների պահանջներով *):

*) Իդիստների երեւիներէից մէկը պ. Լ. Մեյեր (Միւնխենից) զայրանալով այդ մշտական բեֆօրմներից և բարեփոխութիւններից հեռացաւ Իդօից և եռանդուն էսպերանտիստ դառցաւ: Եւ դա միակ օրինակը չէ դեռ: Իւր յօդուածներից մէկի մէջ Իդօի մասին, նա այս կերպ է խօսում. «Այդ լեզուն այժմումս այնքան բարդ է և խառնափնթոր (նոր բառեր պրիֆիկսներ և սուֆիկսներ ներմուծելով), որ նրանով օգտուելու միջոցն անգամ շատ սահմանափակ է և նա բոլորովին անյարմար է այն մարդկանց համար, որոնք մեծ կըրթութիւն չունին ինչպէս աշխատաւորները և շատ ուրիշները»: Ինչ վերաբերում է էսպերանտին, ինչպէս առաջ էլ է ասած, հասարակ մշակներն անգամ նրան հեշտ են սովորում:

Ինչ վերաբերում է գելեզացիան և նոր կօմիտետին նրանք բոլորովին քայքայուեցան և իհարկէ, ոչ մի հիմք չկայ սպասել, որ նորէն ծնի ուր և իցէ կամ երբ և իցէ գիտնականների հիմնարկութիւն միջազգային լեզու ընտրելու համար: Այդ լեզուն արդէն ընտրուած է, ինչպէս վերելք բացաւրեցի եւ այդ լեզուն էսպերանտօն է:

XI.

ԷՍՊԵՐԱՆՏԻՉՄԻ ՆԵՐՔԻՆ ԻԴԵՍՆ: ՎԵՐՁԱԲԱՆ

Այս բոշիւրը վերջացնելու կետին ես ցանկանում եմ մի քանի խօսք ասել էսպերանտիզմի «ներքին իդէայի» մասին, այն իդէայի որ միշտ ուղեկցել է էսպերանտիստներին նրանց ծանր ճանապարհի վերայ, որը շարժման առաջին տարիները հայթայթել է նրանց ուժ պատերազմելու մարդկանց անտարբերութեան և երկմտութեան դէմ, ամեն տեսակ յարձակմունքների ե ծաղրանքի դէմ, մանրահոգի չարամտութեան և բանբասանքի դէմ և որը յաղթանակով դուրս բերեց նրան ներկայումս հարթ և փայլուն ճանապարհի վերայ ի երջանկութիւն բոլոր մարդկութեան...

«Այդ իդէան, ասաց լեզուի հեղինակը, դժամենհօփը իւր ճառի մէջ երկրորդ էսպերանտօն»

դական համաշխարհային կօնգրէսը բացանելիս
ժենեովում, եղբայրութիւնն և ճշմարտութիւնն
է աշխարհիս բոլոր ազգերի մէջ: Այդ իդէան
առաջնորդ էր էսպերանտօին նրա ծնած օրից
մինչև ներկայ ըսկէն: Նա ուղեցոյց էր լեզուի
հեղինակին, երբ դեռ նա փոքրիկ մանկիկ էր...
Եւ եթէ ես այնուհետև կեանքիս ամենալաւ մա-
սը անցկացրի ինքնայօժար, մեծ տանջանքներ և
զոհեր կրելով և չթողի իմ ձեռքին մինչև ան-
գամ հեղինակի իրաւունքները, միթէ ես այդ
կատարեցի որ և է գործնական շահախնդրու-
թեան համար: Եթէ առաջին էսպերանտիստները
համբերութիւնով ենթարկւում էին ոչ միայն
մշտական ծաղրանքի այլ և մեծ զոհաբերութիւն-
ների,—ինչպէս օրինակ. մի խղճուկ ուսուցչու-
հի, որ երկար միջոց սոված էր մնում էսպե-
րանտօի պրօպագանտի համար փող հաւաքելու
առթիւ—միթէ նրանք անում էին այդ բոլորը,
որ և է գործնական նպատակներով: Եթէ մա-
հուան անկողնուն մխուած մարդիկ, շատ ան-
գամ գրում էին ինձ, որ էսպերանտօն նրանց
մարտող կեանքի վերջին մխիթարութիւնն է,
միթէ նրանք այդ ժամանակ նիւթաւոր օգտի
մասին էին մտածու: Ո՛հ ո՛չ, ո՛չ... Նրանք բո-
լորեքեան մտքերի մէջ պահել էին էսպերան-
տիզմի ներքին իդէան, նրանք բոլորեքեան գնա-
հատում և սիրում էին էսպերանտօն, ոչ թէ

նրա համար, որ նա մօտկացնում է մարդկանց
մաւրմապես և ոչ թէ նրա համար, որ նա մօ-
կացնում է մարդկանց մաւուրապէս, այլ նրա
համար միայն, որ նա մօտկացնում է մարդ-
կանց սրտերը...

«Դուք ամենքդ յիշում էք. ինչ բարձր ոգե-
ւորութիւն էինք մենք զգում անցեալ կօնգրէսի
ժամանակ Boulogne-sur-mer քաղաքում: Բոլոր
այնտեղ գտնւողները այդ կօնգրէսի մասին իրանց
յիշողութեան մէջ բոլորովին մի այլ բան՝ եղբայ-
րութիւն. նա մեր սրբութիւնն է, նա այն նշանն
է, որի հովանաւորութեան տակ մենք առաջանում
ենք մեր հաշտ մրցման մէջ, նա այն ձայնն է, որ
շարունակ յիշեցում է մեզ, որ մենք էսպերան-
տօի համար աշխատում ենք միայն այն յոյսով,
թէ շատ դարիներ անցած.

Sur neutrale lingua fundamento,
Komprenante unu la alian,
La popoloj faros en konsento
Unu grandan rondon familian...
(Լիզուի չեզօք հիմքի վերայ, հասկանալով
մէկը միւսին, ազգերը կը կազմեն իրար համա-
ձայն՝ մի մեծ ընտանեկան շրջան):
Մենք կրկնել ենք միշտ, թէ երբէք մտա-
դիր չենք եղել խառնուելու ազգութիւնների ներ-
քին կեանքին, այլ թէ մենք ցանկանում ենք միայն
ստեղծել նրանց իրար հետ կապող մի կամուրջ:

Գաղափարատէր էսպերանտիստների նշանաբանը մինչև օրս երբեք ճիշտ չէ ձևակերպած, այլ միշտ պարզ զգացուած է և նա հետևեալն է. «մենք ցանկանում ենք ստեղծել չեզօք պատուանդան, որի վերայ բոլոր մարդկային ցեղերը կարողանան հաշտ և եղբայրաբար խմբուել. առանց կապելու մէկը միւսի վզին իրանց ցեղական առանձնայատկութիւնները»...

Ուրեմն կեցցէ էսպերանտօն, բայց ամենից առաջ կեցցէ էսպերանտիզմի նպատակը և ներքին գաղափարը: Կեցցէ ազգութիւնների եղբայրութիւնը, կեցցէ ամեն ինչ, որ խորտակում է ցեղերի մէջ նրանց իրարուց անջատող պատնէշները: Թող կեցցէ, ծաղկի և լայնանայ մեր կանաչ դրոշակը»:

ՎԵՐՋ

ՆԿԱՏՈՒԱԾ ՎՐԻՊԱԿՆԵՐ

Եր.	Տող.	Տպուած է	Կարգա
4	24	Անցնինք	Անցնինք
10	26	Այնպիսի	Այնպիսիք
36	24	Յրուեցինք	Յրուեցին
39	9-10	Մաքերս	Մաքերս
45	25	Anpreo Fisser	Andre Fisher
46	25	Krolko	Kroniko
63	23	Դիթսի	Դիթսի
69	26	Pôskalendaro	Poshkalendaro
74	17	Են	Է
85	19-20	Ընդունելութիւնը	Ընդունելութեանը
95	11	Յայտնի	Յայտնի
102	29	Ըմբռնիք	Ըմբռնիք
103	16	Vôco	Vocho
107	11	Աստնդ	Աստնդ
117	22	Քաղաքի	Քաղաքը
125	24	Հ. Զ.	Կ. Զ.
131	4	Արնէն	Արդէն
139	1	Թարգմացիւում	Թարգմանում
143	6	Insturi	Instrui
149	11	Նյնքան	Նոյնքան
151	22	Թէկլիւն	Բեկլիւն
157	12	Էսպերանտօնի	Էսպերանտօի
159	14	Բօղուէն-դն	Բօղուէն-դե
164	24	Մտածու	Մտածում
165	10	Մի այլ բան	Մի այլ բան պահեցին
—	16	Դարիներ	Տարիներ

ԼՈՅՍ ԵՆ ՏԵՍԵԼ

ՁԵՌՆԱՐԿ ԷՍԱԿԵՐԱՆՈՒ ԼԵՂՈՒԻ Կ. Ջալալեանի:
Գինն է ճանապարհածախսով . . . 50 Կ.

Ա. ԱՆԴՐԵՆՎԻ, ԷՍԱԿԵՐԱՆՈՒ ԼԵՂՈՒԻ ՆԵՐԿԱՆ, ԿԱՆ-
ԿԵԱԼԸ Լ ԿԱՂԱԳԱՆ, ԹԱՐԳ. Կ. . . անի:
Գինն է ճանապարհածախսով . . . 60 Կ.

ԳՐԱՎԱՃԱՌԱՆՈՅՆԵՐԻՆ չհաշուած ճանապարհա-
ծախսը զիջում էլ է լինում 25⁰/₀:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0232259

